

A MAGYAR
FÖLDRAJZI TÁRSASÁG
KÖNYVTÁRA.

SZERKESZTI:

LÓCZY LAJOS.

~~~~~ I. KÖTET. ~~~~~

HEDIN SVEN

ÁZSIA SIVATAGJAIN KERESZTÜL.

ÁTDOLGOZTA:

DR. THIRRING GUSZTÁV.

HEDIN SVEN

ÁZSIA SIVATAGJAIN
KERESZTÜL.

ÁTDOLGOZTA

DR. THIRRING GUSZTÁV.

SZÁMOS KÉPPEL ÉS KÉT TÉRKÉPPEL.

BUDAPEST.

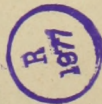
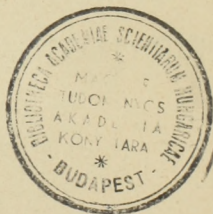
LAMPEL RÓBERT (WODIANER F. ÉS FIAI)

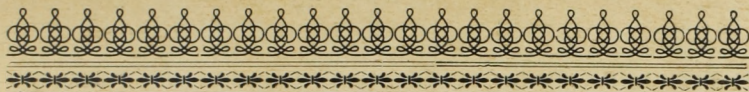
CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVKERESKEDÉS KIADÁSA.

121868

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

I. FEJEZET.

A „Világ teteje“ felé.

A földrajzi felfedezések történetében új korszak küszöbén állunk; a nagy fölfedezők kora lejárt, a kontinensek térképein a fehér foltok mindinkább összezsugorodnak s el-eltűnnek. Ahol azelőtt a merész kutatók életveszély közt törtek maguknak utat, ott ma már szorgos vizsgálódásokat végeznek a tudomány komoly munkásai. De még mindig sok a megoldásra váró kérdés, különösen Ázsia legbelső része még mindig nagyon el van hanyagolva; a Góbi-pusztának óriási rónáit, a tibeti felföldnek határtalan térségeit ma még alig ismerjük jobban, mint akár a sarkvidéket. Nagyszerű problémák sarkalják itt a kutatót újabb meg újabb vállalkozásokra: új hegylánczok, folyók és tavak felfedezése, ősrégi kultúra nyomainak kiderítése, melyek a népvándorlások korára némi világosságot vethetnek és teljesen ismeretlen vidékeknek felmérése s térképezése ellenállhatatlanul Tibet felé vonzzák a merész utazókat. A földrajzi kutatásoknak egyik legnagyobbyszerű feladata annak a földrésznek keresztültutazása, melyben az ária népek bölcsője állott, melynek belsejéből a mongolok Elő-Ázsiát és Európának nagy részét elárasztották.

Magam is azon czélból keltem útra, hogy ennek a vidéknek földrajzi ismereteit gyarapítsam; tervem az volt, hogy egész Ázsiát keresztülszeljem a Káspi-tengertől Pekingig s különösen oly vidékeket érintsek, melyeket eddig legkevésbé ismertünk. Éveken át készültem erre az útra s e czélból az 1890—91. évek-

ben tanulmányutat is tettem Orosz-Turkesztánban és Kasgárban ; meg akartam róla győződni, alkalmas-e e vidék arra, hogy nagyobb kutató-utazás kiinduló pontjául szolgálhasson. Kasgárból visszatérve, a vállalat anyagi biztosításán fáradoztam ; *Ő Felsége Svédország és Norvégia királya* jelentékeny összeggel járult expedíciómnak (35.000 márkára becsült) költségeihez, a hiányzó összeg pedig magánosok adományaiból került ki.

A legszükségesebb műszerekkel, fegyverekkel és khinai útlevéllal ellátva, 1893. október 16-án elhagytam Stockholmot ; sötét, hideg őszi est volt, nehéz felhők borultak a város fölé, melynek lámpái a homályban lassanként el-elűnedezték. Előttem volt a bizonytalan jövő, telve magánynyal és vágygyal, mögöttem mindaz, a mi nekem e Földön legkedvesebb volt. Az első éjszaka volt a legkeserűbb ; soha honvágy még annyira nem gyötört, mint akkor ! De előttem nyitva volt az egész világ s szilárd elhatározásom az volt, hogy feladatomat minden áron megoldom.

2258 kilométernyi vasutazás, Pétervártól Orenburgig nincsen minden kellemetlenség nélkül ; végnélküli steppék, mezők, szakállas parasztok prémes sapkában és kaftánban, fehér templomok hagymaalakú zöld kupolákkal, falusi házak : ezek adják a vidék képét. Így rohanunk négy napon keresztül kelet felé, míg végül Szyszránnál 1484 méter hosszú hidon — egyikén a Föld leghosszabb hidjainak — a Volga folyamon robogunk át. A nagy folyam tóhoz hasonlít, de épp oly élettelen mint maga a vidék, melyet átszel. Ismét a rónán robogunk végig ; minél inkább haladunk kelet felé, annál pusztábbá válik a vidék. Csak az állomásokon látunk embert, a pusztaságon csak itt-ott ötlik szemünkbe egy-egy marhacsorda, juh- vagy kecskenyáj.

Orenburg érdeknélküli város. A városon kívül vannak a tatárok és kirgizek vásárpia czai, szabad ég alatt vagy faszínekben. Tiszta ázsiai kép tárul szemünk elé ; nem hiába vagyunk Ázsia határszélén. Orenburg 2080 kilométernyire van Taszenttől, utazásom legközelebbi célpontjától. Ezt az utat — mely Budapest és Madrid távolságával ér fel — tarantászon

(kocsin) kellett megtennem, és hozzá novemberben, kőkeményre fagyott vagy átázott havas útakon, steppéken és sivatagokon keresztül! Borzongtam ez út előtt, de a Káspintúli vasutat már ismertem s ezért a kirgiz-pusztának s a Kara-kum sivatagnak akartam útamot venni. A régi jó időben ez volt az egyedüli út, mely Orosz-Turkesztánba vitt, s minden állomásra 9—10 *troika* (hármassogat, tehát 27—30 ló) kellett. Skobeleff hadjárata, melyet a turkmenek ellen vívott, és a szamarkandi vasút építése megváltoztatták a dolgok folyását. A taskenti pósta és az utazók inkább ezt a gyorsabb s kényelmesebb utat választják s a kirgiz pusztaság régi póstaúttját csak a helyi pósta kedvéért és stratégiai szempontokból tartják fenn úgy-ahogy. A nagy utat a pósta-kocsin is meg lehet tenni, de ez esetben a kocsit valamennyi állomáson — mindössze 96-szor — kell változtatni. Sokkal jobban járunk tehát, ha útunk elején tarantászt vásárlunk, melyet az egész útra szénával, nemeztakarókkal jó puhára kibéllünk, — mert a tarantásznak ülése és rugánya nincs — úgy hogy az állomásokon csak lovat kell váltanunk. Élelmiszerrel és minden egyéb szükséglettel is ellátjuk magunkat, mert az állomásokon alig kapni eledelt.

Tarantászom erős és nagy volt s könnyen bírta el podgyászomnak és saját magamnak 300 kilogrammnyi terhét. 160 márkáért vásároltam meg s midőn utóbb Margelánban ismét túladtam rajta, még mindig megért 100 márkát. 10 napot és éjjelt töltöttem benne.

November 14-én, bár hatalmas *burán* (hóvihar) dühöngött, elhagytam Orenburgot. A nehéz koci gyorsan haladt a pusztaság felé, miközben a vihar sűrű hófellegeket zúdított felénk. Lassanként elállt a szél s a csillagok fénye megvilágította a vékony hólepet, mely a földet borította.

Orenburgon túl hátat fordítunk a civilizációnak. Mindenütt csak steppe! Csak a messze távolban látunk hegyeket. Útunk a befagyott Ural-folyó partjait követi, helylyel-közzel kirgiz jurta tűnik elő, de a táj azért puszta és élettelen. Az Ural-folyó, a Káspi- és Aral-tó, a Szir-darja és Irtis folyók között az

óriási *kirgiz steppe* terül el. Kirgizek csekély számmal lakják, de farkas, róka, antilop, nyúl s egyéb állat szerte-széjjel esatangel rajta. Itt-ott vízfolyások keresztezik útunkat, melyek vizöket apró sóstavakba öntik. A patakok mentén a kirgizek tanyát ütnek; ily tanya (*aúl*) fekete nemez sátorból és kamisból (sásfaj, *Lasiagrostis*) összerótt színekből áll. Téli tanyájuk agyag- vagy földgunyhó. Nyaranta csordáikkal éjszak felé vonulnak oly legegőkre, melyeket a Nap heve nem perzsel meg. Némelyik kirgiznek 3000 juha és 500 lova is van s ezek gazdagok hírében állanak.

A kirgiz steppén.

Télen dermesztő hideg áll be s január és februárban szüntelenül dühöng a hóvihar. A kirgiz ilyenkor a téli tanyába menekül s nyájait eserénynyel vagy nádfonatokkal igyekszik védeni. A kirgiz pusztaság égalja tipikus kontinentális klíma.

A *kirgizek*, kik közt a következő évek nagyrésztét töltöttem, félig vad, de jóraavaló, egészséges és jókedélyű nép. Pusztabeli magányos életökkel megelégedve, rajongnak a szabadságért s semmiféle főnhatóságot el nem tűrnek. Megélhetésükért nehéz küzdelmet vívnak. Csordáikban van egész vagyonuk; a termézet és a talaj csak a lakásukhoz szükséges építő anyagot adja

nekik és a libatoppfélékhez tartozó *szakszaul* (Anabasis ammოდendron) hosszú s kemény gyökere tüzelőanyaggal látja el. Rajongással szeretik a pusztát, mely nekik szép és változatos. Miként a tenger, úgy a steppe is nagyszerű és imponáló; de egyuttal rendkívül egyhangú és mélabús. Szédítő sebességgel robogunk rajta végig, de szemünk nem pihenhet meg sehol; a tájkép változatlan marad, tarantászunk mindig központja marad egy óriási kiterjedésű területnek, melynek szemhatára szinte utólérhetetlen. A kirgiz e monoton pusztaságon is otthon van; még éjjel is bámulatraméltó módon tájékozódik rajta és éleslátása minden képzeletet felülmúl. Ő felismeri a szemhatáron feltűnő ló színét, mielőtt mi még csak észrevennők a lovat magát, s a mely kocsit kitűnő messzelátónkkal is csak kicsi pont gyanánt látunk, arról ő biztosan megmondja, közeledik-e avagy távolodik.

Orszk, Kara-butak erőd és *Irgisz* erősség érintésével sietünk a sivatag felé. A nap öt óra felé már leáldozik, a róna halvány biborfényben úszik s a legsajátságosabb fényhatások gyönyörködtetik szemünket. A különös világítás mellett a távolság és nagyság becslésében a legneveltségesebb hibákat követjük el. Nehány ártatlan varjú, mely az út mentén leszállt, akkorának látszik akár egy teve s alig kétarasznyi növények hatalmas fákká dagadnak szemeink előtt. A mint a Nap letűnt, a biborfény ibolyává és világoskékékké változik, mely néhány perc múlva a sötétebb árnyalatok gazdag fokozatán át az éj sötétjébe megy át. De az éjszakák nem nagyon sötétek; a tiszta levegőben a csillagok villanyos lámpákként ragyognak s a hold ezüsthéja ömlik el a kirgizek mélabús hazáján.

A *Kara-kum* (fekete homok) sivatag szélén vagyunk; a növényzet lassanként kivész s immár csak pusztá homok környékez. Hajdanta az Aral-káspi-tenger hullámai áztatták e homoksivatagot, melyben ma is számtalan megkövesült kagyló (*Cardium* és *Mytilus*-fajok) héját találni.

Konsztantinovszkája állomáson baktriai tevét fognak tarantászunk elé, mivel a ló képtelen a nehéz járóművet a sivatag

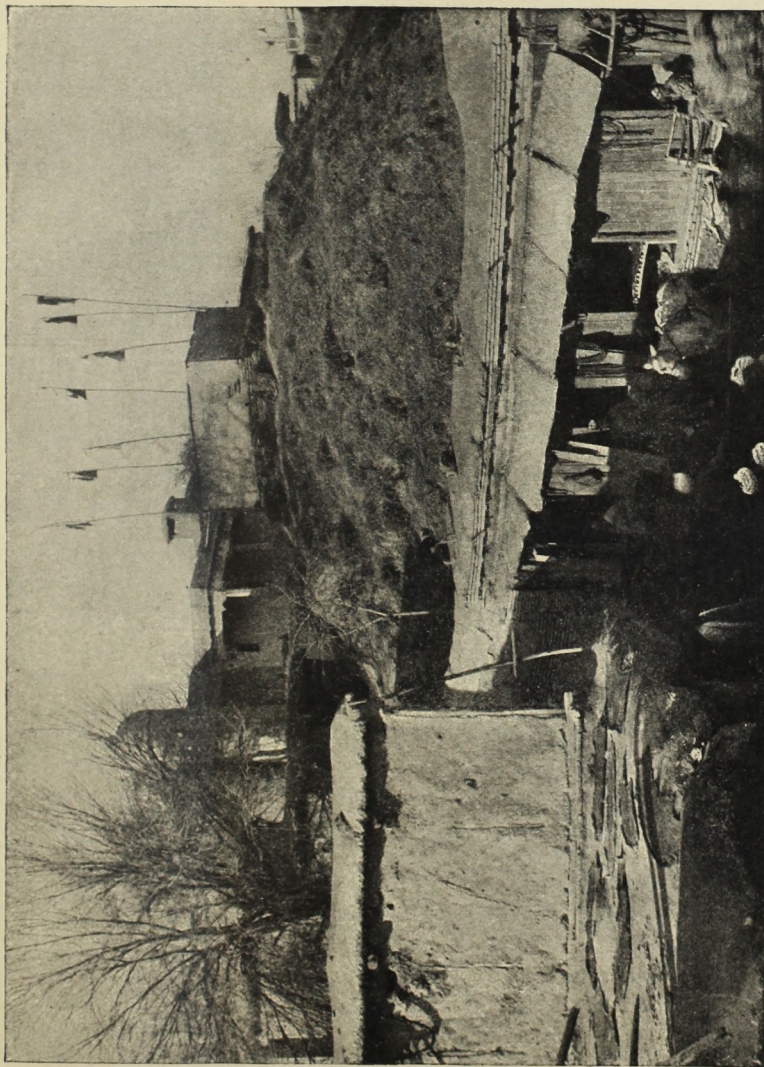
homokbuczkáin át vonszolni. A három hatalmas állat gyors ügetésben, néha vágatva szalad azon a 120 kilométernyi úton, melyet *Kamislibas*-ig megtennie kell. *Alli-kuduk* és *Ak-dsulpasz* állomások között az *Aral-tó* partját követjük, néha alig néhány méternyire a víztől; a finom sárga homok itt oly kemény és összeálló, hogy a teve lábnyomát is alig látni meg benne; a parttól kissé odább a tarantász már tengelyig sülyedne a laza homokdünákban.

Az *Aral-tó* 48 méternyire van a tenger felszíne fölött; területe 70.000 négyszög kilométer, tehát akkora mint Magyarország harmadrésze. Partjai kopárak; mélysége csekély és vize oly sós, hogy csak a belé ömlő folyók torkolatánál iható; de mondják, hogy a tó belseje felé is vannak édesvíz-sávok. A délnyugati szél az öblökbe kergeti a vizet, mely ilyenkor nagy területet elönt; a mélyedésekben az ár lefolyása után is marad víz, melyből a kirgiz pusztá kézzel kifogja a bennrekedt tokot vagy egyéb halakat. Az öböl most be volt fagyva s hosszú karaván vonult a tó jegének hátán. A nyári szelek a sivatag homokját a tóba viszik, melynek partjai ez okból folyton változnak. A halászat a sekély tóban nagyon jól fizet; az urali kozákok hálóiakat messze bevetik a tó belseje felé s télen tevéikkel vagy szánjaikkal keresik fel a jég lékeit.

Bármily sajátos és érdekes volt a tevefogaton való utazás, mégis jól esett, midőn ismét három lovat fogtak tarantászom elé. De örömöm nem tartott soká: feleúton megrekedtünk egy sós mocsárban s hiába volt minden erőlködés, kocsink csak nem akart mozdulni. Órák hosszat vesztegeltünk így szakadó esőben s pokoli sötétségben, míg végül kocsisomnak sikerült a legközelebbi állomásról két lovat hoznia, melyeknek segítségével a kátyúból kiszabadultunk. Troikánk ekként *pjetjorkává* (ötösfogattá) vált s vigan folytatta útját *Kazalinszk* városa felé. Innen kezdve néhány napig a Szir-darja folyó mentén utaztunk, végül *Turkesztán* városán túl, melyben a rettegett Timur 1397-ben a kirgizek egyik szentje emlékére hatalmas sírmecsetet építtetett, utazásom végpontja felé közeledtem.

Deczember 4-ike volt, midőn 19 napi szüntelen kocsikázás után *Taskent* városába érkeztem. Zord téli időben indultam volt

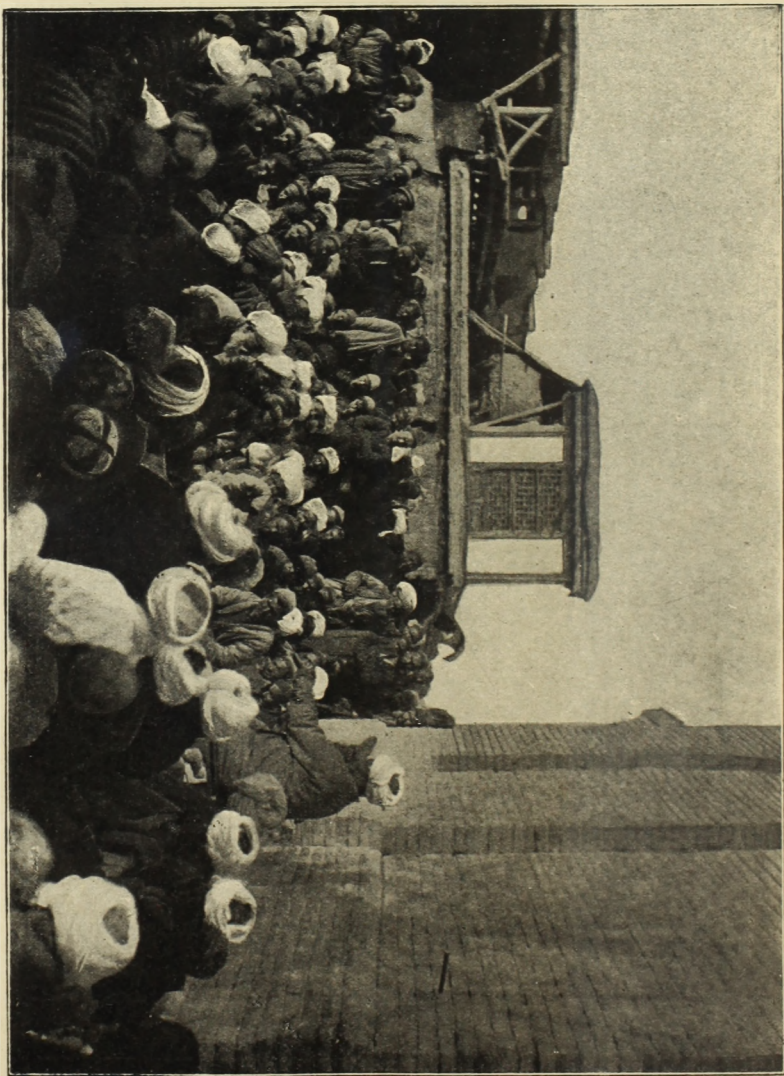
Atturlik-mazar, mohammedán szentsir Taskent városában.

el, nem egyszer 20 foknyi hideget szenvedtem utam első napjaiban s most itt enyhe tavaszi időt találtam, mely a szabadban

való tartózkodásra hivatott. Másfél hónapig időztem itt, hogy a Pamirba teendő utazásomra készüljek ; báró *Vreuszkij* főkor-

Mohammedin mesemondó Taskentben.

mányzó szeretetreméltó fogadásának köszönhetem, hogy előkészületemet minden irányban jó sikerrel végezhettem. Hosszú

kocsikázásom alatt felszerelésemnek egyik-másik darabja kárt szenvedett, ezt itt pótolni kellett. A legnagyobb kárt lőszerem vallotta; néhány száz tölténymnek papirhüvelye a kocsi rázása folytán szétdörzsölődött s a borítékul szolgáló pléhskatulyák papir módjára összegyűrődtek. Csodaszámba mehet, hogy az éles pléhszögletek dörzsölése folytán a töltények fel nem robbantak! Csak most láttam, hogy életem az egész úton állandó veszélyben forgott volt.

Miután előkészületeimet befejeztem s elegendő kelmét, kartont s ezerféle csecsebecsét — a bennszülöttek részére aján-dékul — beszereztem volt, 1894. január 25-én tovább indultam. 11 foknyi hidegben indultam el s a kocsikázás e keményre fagyott döcögős úton valóságos kinszenvedés volt. Négy nappal rá *Kokan* városában voltam. A városnak mintegy 11.600 háza s 60.000 lakosa van. Ezen túl néhányszor átkeltem a Szir-darja folyón, hogy méréseimet befejezzem s február 4-ikén Fergana fővárosába, *Margelan*-ba érkeztem, a hol a kormányzó *Pavalov-Sveikovszkij* ezredes vendégszerető házában leltem szállást.

II. FEJEZET.

Téli utazás a Pámiron át.

Keleti- és Nyugoti-Turkesztán, Bukhara, Afghanisztan és Kelet-India határán hatalmas felföld, gigantikus hegyesomó emelkedik, melyből kelet és délkelet felé a világnak két legmagasabb hegylánca, a *Kven-lun* és a *Himálaja*, északkelet felé a *Tien-san* és délnyugat felé a *Hindu-kus* ágazik ki, míg a *Karakorum* a Kven-lun és a Himálaja között Tibet felé húzódik. Némely kutatók nézete szerint itt élt az első emberpár s ősrégi mondák azt tartják, hogy a paradicsom négy nagy folyója, melyről a Szentírás szól, itt ered. Közép-Ázsia népei Pámirt még ma is a „*Világ teteje*“ névvel tisztelik meg. Fellegekbe emelkedő hegyóriások néznek le a Föld többi részére. A *Pámir* újabb időben a kokani khánok hatalma alatt állott. Midőn utolsó uralkodója, *Khudájár* khán trónját vesztette, Oroszország tartott reá igényt. A nehezen hozzáférhető, szinte lakatlan tartományra nem sok ügyet vetettek. Ezen felbuzdúlva, az afghánok, a khinaiak s az angolok Pámir egyes részeit elfoglalták. Oroszország nem nézhette tétlenül ezt a terjeszkedést; 1891-ben *Jonnoff* ezredest ezer kozákkal a Pámirba küldte, ki az afghánokkal vívott csetepaték után a Murghab folyó mellett *Pámirszkij Post* név alatt katonai telepet alapított az orosz érdekek védelmére. Így keletkezett a *Pámir-kérdés*, melyről az utolsó években annyit írtak és beszéltek politikai körökben. Az a darab föld, mely eddig szinte ismeretlenül terült el Ázsia szívében, arktikus

hideg alatt, a legélénkebb érdeklődés tárgyává és nevezetes, talán végzetes politikai és hadászati intézkedések színhelyévé lőn. Pámír egyes részei még gazdátlanok voltak, s az a kevés kirgiz, ki ott a hideggel küzködött, nem ismert urat és adót; de most minden szomszédja igényt tartott rá s mindegyik előretolta erősített katonai állomásait. Egyik sem akarta az első lépést megtenni, de mindahány kész volt a támadásra.

Turkesztán főkormányzójánál, *Vrevszkij* bárónál való időzésem alatt érlelődött meg az a tervem, hogy a Pámiron át vegyem utamat Kasgár felé. A vidék ismerői egytől-egyig lebeszéltek tervemről; 43 fokos hideggel, irtózatos hóviharakkal, elképzelhetetlen nélkülözésekkel igyekeztek visszaretenteni, csak *Vrevszkij* báró és *Pavalo-Svejkovszkij* tábornok (utóbbi Fergana kormányzója) buzdítottak utamra, a legmesszebbmenő támogatást ígérve meg. Szavukat fényesen beváltották. Fergana kormányzója már egy héttel elutazásom előtt dsigitekkel (szárt küldönczök) azt a parancsot küldte az Alai-völgyben telelő kirgizeknek, hogy engem mindenütt szívesen fogadjanak, részemre a megjelölt helyen és időben jurtát (sátrat) és élelmiszereket tartsanak készen, a hóban utat nyissanak, a jeges hegyi ösvényeken lépcsőket vágjanak, egyszóval, hogy mindenképen segítségemre legyenek. Lovas-küldönczök mentek a Murgab mellé is s ajánlólevelekkel voltam ellátva Pámírszkij Post és a khinai Bulun-kul parancsnokaihoz.

Útitervemet akként állapítottam meg, hogy az Alai-hegységen át, a Tengisz-bai hágón átkelve, az Alai-völgybe, innen a Kizil-art hágón át a Kara-kul tóhoz s az Ak-baital hágón át Pámírszkij Postra megyek a Murgab mellé; az út hossza 490 kilometer volt s 18 rövid napijárás alatt (hozzászámítva még 5 pihenő napot) reméltem oda eljutni. Ezt a programot nagyjából be is tartottam.

Mindenekelőtt felfogadtam a nagy útra szükséges lovakat és embereket; *Rehim* bej, egy apró, szívós dsigit, egyuttal kitűnő szakács, a ki oroszul is beszélt, lett első szolgám; szegény az úton majdnem odaveszett s csak Kasgárig kísérhetett el. Az

ő helyét lovászinásom, *Iszlám* bej foglalta el. Ritka hű, odaadó lélek, lelkiismeretes ember volt, ki egész utam összes nélkülözéseit megosztotta velem, ki karavánomat biztos kézzel átvette a tajtékozó hegyi-folyókon, ki a Góbi homokfergetegeiben velem együtt majdnem szomjan halt, ki első volt a magas havasok megmászásában, a ki a tibeti rablók támadásakor hű öröm volt, a ki összes térképeimet és jegyzeteimet megmentette . . . és a ki most büszkén viseli az aranyérmet, melylyel Oszkár király hűségeért és kitűnő szolgálataiért kitüntette.

Előkészületeim befejeztével február 23-ikán indultunk útnak; a dsigitek lóháton, a többiek gyalog mentek, tíz ló hordta a tömérdek podgyászt és takarmányt. Útunk az *Iszfairan-völgyben* vezet felfelé, s a hatalmas sziklás hegyekről gyakran meredekül aláereszkedik a folyó mellé, hogy apró imbolygó hidakon a folyón átvezessen. A merőlegesen aláeső sziklafalak oldalán az alig lábnyi széles, életveszélyes ösvény fel- s alá kanyarog; a lovak lihegve görnyednek a nagy teher alatt, mely folyton ide-oda csúszik hátukon. Első lovunk, mely két szalmazsákot és tábori ágyamat hordja — bár egyik kirgizünk óvatosan vezeti — a jeges ösvényen megbotlik, talpra akar állani, de ismét elesik, lecsúszik a síma lejtőn, néhány bukfenczet hány a levegőben, azután lezuhan a völgyben meredő sziklákra s onnan a folyóba. Hangos jajveszékelés járja át a levegőt. A hogy csak birunk, lemászunk a folyó mellé; tábori-ágyam ott tánczol annak színén. Egy kirgiz szerencsésen kihalászsa, a többiek a lovat vonszolják ki, de annak már vége van, gerince kettétört. Arról kellett gondoskodnunk, hogy többi lovaink szerencsésen átjussanak a veszélyes helyen. Ásókkal és fejszékkel egyengettük az ösvényt, azután homokot hintettünk rá. Minden lovunkat egy-egy ember vezette, így szerencsésen átjutottunk rajta. Három órai útunk volt még *Langar*-ig, de ez a rövid idő a legnehezebb volt, mit addig átéltem. Az út jéggá volt fagyva. A feneketlen mélység szélén mentünk, másztunk, tapogatóztunk ahogy csak birtunk. Szüntelenül fönnakadtunk; lépcsőket vágtunk a jégbe s behintettük homokkal. Minden lovat két ember vezetett; egyik a kan-

társzáránál, a másik a farkánál fogva. A lovak sorra buktak, de újra talpraálltak. Magam több száz méternyire másztam négykézláb; egyik kirgizem folyton nyomomban volt s a rosszabb helyeken belém kapaszkodott, hogy a lezuhanástól óvjon. A ki itt lezuhanik, menthetetlenül veszve van. Egyszóval, kétségbeejtő út volt. Veszélyeit és kellemetlenségét fokozta a sötétség és a hideg. Tizenkét óráig vándoroltunk a hóban, míg végre *Lan-gar*-ba értünk, a hol két szép jurta és lobogó tűz várakozott reánk.

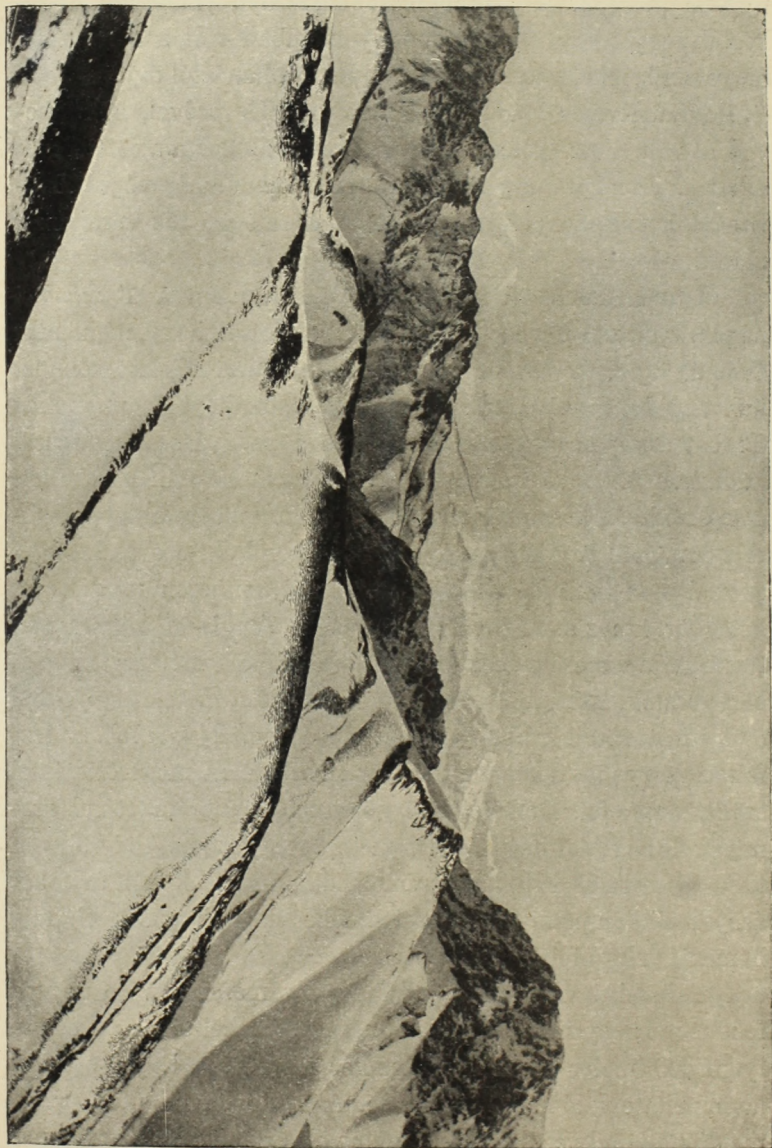
Utunk most dél felé fordult s egyenesen a *Tengiz-bai* hágónak tartott. Nyolcz kirgizt előre küldtünk, hogy némi utat ássanak a feneketlen hóban. Kimondhatatlan nehézségek közt jutottunk fel egy 2850 méter magasságban álló kis gunyhóhoz („robot“ vagy karavanszera), a hová a podgyász nagy részét hátunkon kellett vinnünk. Mindenütt óriási hólavínákat kellett átszelnünk s a hol lovaink az előreküldött embereinktől letaposott csapásról letértek, nyakig a hóba merültek. Lovaink erejét ez az út a legiszonyatosabb próbára tette, embereinket a hegyi betegség kinozta. Végül feljutottunk a *Tengiz-bai* hágóra s az Amu-darja vízterületének határán álltunk. 3850 méternyi magasságban voltunk. Köröskörül havas gerinczek és csúcsok, melyekből csak itt-ott sötétlik ki egy-egy sziklás orom. Éjszak felé az Isz-fairan völgye terül el, melyből oly mérhetetlen megerőltetéssel szálltunk ide fel. Délkelet felé nagyszerű panoráma tárul szemünk elé: az Alai-hegység éles gerince mögött, az Alai-völgyön túl a Transzalai hegláncza emelkedik, melynek kék és fehér árnyalatokban pompázó csúcsai a fellegekben vesznek el, míg hómezői vakító fehérségben úsznak.

A hágóról való leereszkedés épp oly meredek volt, mint a felmenetel; egyik lavinakúpot a másik után szeltünk át, s némelyike 400 méter hosszú s 20 méter mély volt. Egy ily óriási lavina előtte való napon zúdult le. A kit ily lavina úton ér, az menthetetlenül veszve van; a lavina alsó rétegei a nagy nyomás alatt jéggé válnak s a kit ez maga alá temet, az üvegkeménységű jégtömegbe fagy be, melyből menekülés nincs.

Darant-kurgan erősség mellett, melyet alacsony agyag-

Az Alai- és a Transzalai-hegység a Tengisz-bai hágóról nézve.

falak kerítenek be, az Alai-völgybe értünk le. Havas, viharos napok következtek most; minél tovább haladtunk kelet felé,

annál mélyebbé vált a hó. A vihar annyira telefújta az utat hóval, hogy állandóan négy tevének kellett a havat letipornia, hogy a ló rajta csak járhasson. Helyenként oly mély volt a hó, hogy a teve teljesen belémerült; így az út keresése is hosszadalmas, fárasztó munka volt. A hideg is fokozódott; midőn *Dsippi* mellett éjjeleztünk, hőmérőnk — 20·5 °C-ra szállt alá. Másnap a Transzalai-hegység egyik ezüsthévíz csúcsában, a 7000 méter magas *Pik Kauffmann*-ban gyönyörködtünk, melynek fenséges alakja a szemhatáron időről-időre feltűnt. A hó oly mély volt, hogy továbbhaladásra gondolni sem lehetett; *Emin* barátunk lóháton útkeresésre indult, de több órai távollét után eredménytelenül tért vissza. Végül *Dsippi*kől jöttek segítségünkre lovakkal, tevékkel, szénával és tüzelőanyaggal. A kirgizek azt mesélték, hogy a hóviszonyok ez évben aránylag kedvezők; vannak évek, a midőn a hó a sátrak magasságát is meghaladja és az aulok közti közlekedés csak a yak-ökrök segélyével lehetséges; a yak valóságos hókéűl szolgál, mert fejével és patáival egész árkot kotor a havon keresztül, mely árokban a kirgizek közlekednek.

A Kizil-szu folyón való átkelés nem volt könnyű. A folyót nagyrészt jég borította, de közepe mintegy 10 méter szélességben jégmentes volt. A jeget mély hó takarta. A jég szélén a ló megáll s némi vonakodás után beleveti magát a vízbe. Ha kicsúszik, alapos fürdőben részesülünk, a mi ily hőmérséklet mellett már magában véve kellemetlen, de nehéz bundában éppen halált-hozó lehet. A hideg napról-napra fokozódott; márczius 6-ikán éjjel — 34·5 C fokra szállt alá a hőmérő s sátramban sem mutatott többet — 24·8 foknál, bár annyi kirgizt szállítottam be, a mennyi csak benne helyet találhatott. Az ég itt felette szeszélyes; egyik oldalon a Nap perzseli arcunkat, a másik oldalon majd megfagyunk. Délben, tiszta ég és szélesend mellett, türehtetlen a hőség, de ha a legkisebb felhő takarja a Napot, dideregve veszszük magunkra nehéz bundánkat. Arcunk bőre oly kemény és száraz akár a pergament és színe olyan, mint a hindué.

Bor-doba, egy magányos szálló táján nyolcz farkas nyomát

láttuk. A farkas itt igen gyakori és rendkívül vérengző; egy állat egyetlen éjjelen 180 juhot mart halálra és akárhány kirgiz esett el fogai alatt. De jaj a farkasnak, ha megsebesítve a kirgizek kezébe kerül. Kitátott torkába rövid vastag botot szorítanak be, melyhez állkapcsait hozzákötik; egy másik fadarabot lábához kötnek, hogy meg ne szökhessék. Azután addig kínozzák, a meddig csak az élet legcsekélyebb nyoma látszik benne.

Márczius 9-ikének reggelén a kirgizek mind térdreborulva imádkoztak Alláhhoz, hogy őket a vészthozó buránjai miatt

Emin utat keres.

annyira rettegett *Kizil-art*-hágón szerencsésen átsegítse. Irtózatos útra voltam elkészülve, de úgy találtam, hogy a *Kizil-arton* való átkelés sokkal könnyebb mint a *Tengiz-baié*. A legkedvezőbb időben feljutottunk a hágóra, melynek magassága 4271 méter. A hágón a szent *Kizil-art* síremléke áll, kis kőpiramis, melyen számtalan *tug*, azaz rongyokkal s antilopszarvakkal telelakott pózna jelzi a kirgizek áldozatait.

A hágó déli oldalán eleintén sok hó feküdt, de utóbb ritkábbá vált. Nyolcz órai gyaloglás után *Kok-szai* nevű szállást értük el. Itt észleltem egész ázsiai utazásomon a legnagyobb

hideget; a kénese — 38·2 fokra esett s így közel állott fagy-pontjához.

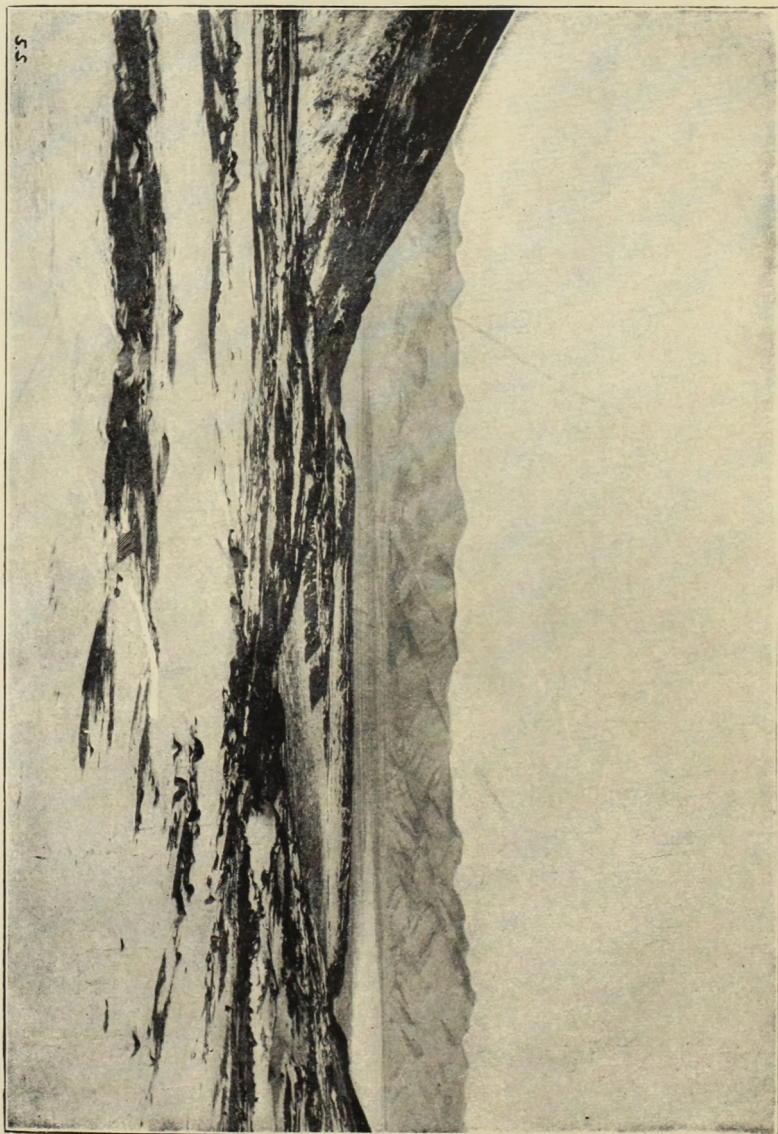
A következő napokban a *Kara-kul* tavat értük el. Nehány napot ennek kikutatására szenteltem. A tó területe 3—400 négy-szög kilometer lehet, hossza 22, szélessége 16 kilometer. Dél felől félsziget nyúlik belé; ez s a tőle éjszakra levő sziget a tavat két medenczére osztja; miként méréseimből kitűnt, a keleti medencze, melyhez síkság csatlakozik, igen sekély, mélysége a 20 métert sem éri el, míg a hegyektől övezett nyugoti medencze mélysége 230 meter. Két napot töltöttem a tó hátán, hogy vizsgálódásaimat eszközölhessem. A tavat vastag jégkéreg takarta; a jég vastagsága a keleti medenczében egy méterig rúgott, ellenben a nyugati mélyebb medencze jégtakarója nem volt vastagabb 40—50 centiméternél; ennek víze a tó fenekén átlag 3·5 fok meleg volt, a másiké csak 1·2—1·6 fok. A tóba számos kis patak ömlik, de az olvadó hó is gyarapítja vízmennyiségét. Látható lefolyása nincsen. Tengerfeletti magassága 4000 méter.

Még egy nagy hegyláncz választott el a Murgab-völgyétől; ezen a hegylánczon az *Ak-baital* hágó vezet keresztül. Márczius 16-ikán értük el a hágó magaslatát, mely 4682 méternyire van a tenger színe fölött. Erős hóviharba kerültünk, mely utunkat nagyon megnehezítette; de még nagyobb mértékben gátolt a levegő ritkasága. Lovaink ettől annyira elgyengültek, hogy minduntalan eldültek, sokszor megálltak és kínosan levegő után kapkodtak.

Ak-gur és *Togolak-matik* érintésével végre márczius 19-én *Pámírszkij Post* erősséget értük el, a honnan az aggódo parancsnok keresésünkre már embereket küldött élénk. Bevonulásunk a képzelhető legünnepeyesebb volt. 160 orosz katona és kozák sorban áll az erősség falán és hurráh-t kiált felénk. A kapuban a parancsnok, *Szaiczeff* kapitány, tisztjei élén üdvözl; a tiszti épületben már egy hét óta vár szobám. Délben a tiszti kaszinóban ünnepeltük az utazás szerencsés befejezését. A tüzes turkesztáni bor mellett *Oszkár királyt* éltettük s ha valahol az öröm lángjai a tetőig csaptak fel, ez itt volt a „Világ tetején“,

3610 méternyire a tenger fölött, távol a világ zajától, oly vidéken,

A nagy Kara-kul tó.

a hol a sziklák Archaris-a, a pusztaság farkasa és az ég keselyűi voltak legközelebbi szomszédaink.

Pámirszkij Post a Murgab jobb partján fekszik ; az erősség a khinai és afgháni túlkapások ellensúlyozására épült 1893-ban. A négyszögletű fal tágas udvart zár körül, melyben a tisztiepületen kívül agyagházak vannak a legénység és mellékhelyiségek részére. A puskaport s az élelmiszereket jurtákban őrzik. Az erősség a Murgab völgyét uralja. Építése a legnagyobb nehézséggel járt, mert mindennemű építőanyagot Osból (Ferganából) lóháton kellett ideszállítani. A míg az erősség felépült a tisztok s a legénység kirgiz jurtákban tanyáztak. Most az erős-

Togolak-matik-i kozákok.

ség Kasgárral némi kereskedelmi összeköttetést tart fenn ; a kasgári kereskedők áruikat itt kirgiz juhok ellenében kicserélik, ezeket a ferganai vásárookra hajtják, a hol magasabb áruk van, így nagy nyereséggel térnek haza. Más idegenek az erősséget nem keresik fel ; a póstát minden kedden hozza egy lovas dsigit Margelánból.

Egyik margeláni barátom azt mondotta volt nekem, hogy *Pámirszkij Post* földi paradicsom, mivel ott . . . nincsenek nők. Meg kell vallanom, hogy fesztelenebb, vigabb és kedélyesebb

hangulat alig képzelhető annál, mely itt uralkodik. A divatos öltözködés gondjai itt ne bántsanak bennünket; az urak kopott fegyverkabátokban és fénytelen eszímákban járnak, gallérral és kézelővel törödni sem kell, mindenki szabad és független itten. Kozákok főznek, kozákok szolgálnak ki asztal mellett és fürdőben, kozákok takarítanak és mosnak. Női lénynek nyoma sincs itt — néhány nőtényállaton kívül. A vár parancsnoka szigorú fegyelmet tart, de mindnyájan szeretik. Oly életet él ez a kis helyőrség itt, mint a sarkutazók, kik befagyott hajójukra van-

Rosáni tadsikok.

nak utalva. A hideg télen az erősség a katonák hajója. De kedvetlenségnek, közönynek vagy petyhüdségnek nyoma sem látszik. Különösen tavasz felé, a midőn a hó olvad, nagy ott az élénkség. Nap-nap után új megfigyelést tesznek a katonák; most már visszatérnek a vadruczák és ludak indiai telelésükről s megpihennek a Murgab partjain. A kozákok kivetik hálóikat a folyóba s Nimród hívei gazdag zsákmánnyal térnek haza. Vasárnaponkint játék és táncz élénkíti az életet. A zene ugyan keserves, mert harmonika, két dob, egy triangulum s egy pár

ezintányér nem adja a legszebb összhangot; de a kozák mégis tűzzel járja mellette a híres kamarenszkijt s a jókedv szinte határtalan. Majd megszólal a dalárda éneke, s bús népdalok szilaj katonanótákkal váltakozva rezegtetik meg a csöndes, ritka levegőt. Az utolsó vasárnap, melyet itt töltöttem, soká emlékezetes marad előttem. Az esti levegő csöndes, hideg volt s a katonák köpenyeikbe burkolóztak. A csillagok leírhatatlan pompában tündököltek s a dalok közti szünetekben a Murgab zuhogása hallatszott ide. A katonák oly lelkesedéssel énekeltek, mintha távoli hazájuk emlékei készítenék őket rá s gyönyörködve hallgattuk friss éneküket, melynek hangjai e mérhetetlen csarnokban tovaszálltak.

III. FEJEZET.

A „Jéghegyek atyja“ (Musz-tag-ata).

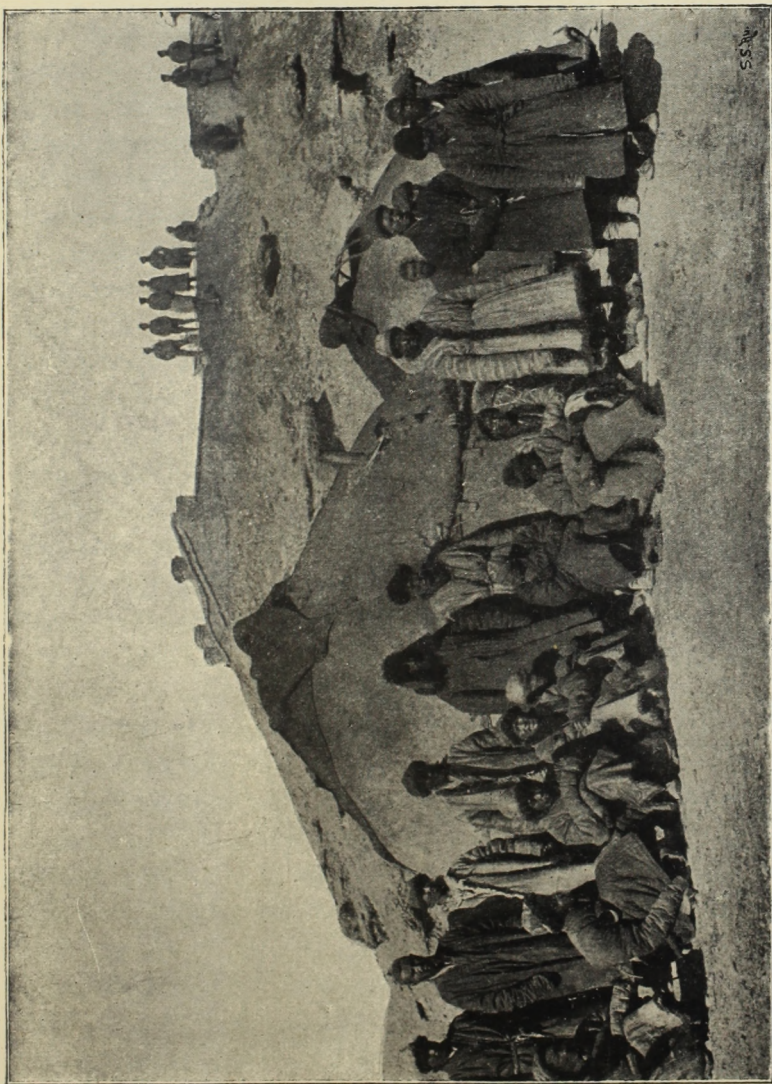
1894. április 7-én hagytam el *Pámirszkij Postot*, a hol oly felejthetetlenül szép napokat töltöttem. A tisztikar jó darab úton elkísért és velem adta az erőd tolmácsát, a tatár *Kul Mame-tieff*-et díszörség gyanánt. Estefelé két iker-tó, a *Sor-kul* és *Rang-kul* táján ütöttünk tanyát. Kisérőm, *Rehin* bej súlyos beteg volt s egészen Kasgárig szolgálatképtelen maradt; tevéen szállítottuk tovább, akár egy darab podgyászt. Teendőit ezentúl *Iszlám* bej végezte, kinek kitünő tulajdonságait ez úton ismertem fel. Másnap a karavánt egyenesen *Rang-kul* orosz erődbe küldtem, melyben 36 főnyi kozákság fekszik egy parancsnok vezérlete alatt; magam négy emberrel a *Rang-kul* jégtakarójára mentem, hogy a tó mélységét megállapítsam. Két mérés elég volt annak megállapítására, hogy a tó mélysége sehol sem haladja meg a két métert.

Április 11-ikén a *Szárík-gai* hágón át a *Naisza-tas* völgyébe ereszkedtünk le s másnap az orosz és khinai Pámir határát kellett átlépnünk. A határt a hatalmas *Szárík-kol* hegylánc képezi, melyen több hágón lehet átjutni; utamat a 4730 méter magas *Csuggatai*-hágónak vettem, melyen túl töltöttük az első éjjelt khinai területen.

A legbadarabb hírek keringtek itt felőlünk; az a hír járta, hogy orosz vagyok, aki 60, talpig fegyeres kozákkal Khinába betörni készül, miért mindenütt feszült figyelemmel várakoztak reám. De a várakozókat hamar megnyugodtak, midőn apró kara-

vánomat meglátták, s a kirgizek, kik kíséremben saját hit-sorsosaikat ismerték fel, csakhamar barátságosan fogadtak s

Dsigit sátrak Pámírszkij Post mellett.

lovas küldönczöt menesztettek jelentéstétel végett a kis khinai *Bulun-kul* erődbe, *Dsan tazsen* parancsnokhoz.

Másnap reggel három tagú küldöttség érkezett Bulun-kulból, hogy a parancsnok üdvözetét átadja s egyúttal kitudakolja, mi járatban vagyunk; a küldöttség elvégezvén dolgát, ismét visszatért. Karavánunk az nap csak az *Ak-berdi* völgynek a *Szárík-kol* völgyébe való torkollásáig haladt előre; itt egy rongyos jurta volt részemre felállítva, elég óvatosan alig puska-lövésnyire a khinai erődtől. Alig hogy ott berendezkedtünk, máris Bulun-kul helyettes parancsnokának, a kirgiz *Tura Keldi Szavgán*nak s khinai kollegájának, *Csao Tazsen*nek látogatását jelentették be. Mindketten lóháton érkeztek s kíséretük tiz khinai katonából állott; mindnyájan vörös nyergű fehér lovon ültek.

Meghívtam a parancsnokokat sátramba, ahol finom villás-reggelivel kínáltam meg őket. A vendégek jó étvágygyal falatoztak s *Csao tazsen* különösen aziránt érdeklődött, mennyi likőrt élvezhet, anélkül hogy lerészegedjék; a cigarettáknak is jó keletjük volt, csak *Csao tazsen* szívta tovább vízi pipáját. A társalgás azonban elég nehézkesen folyt; magam még nem beszéltem akkor a kirgiz nyelvet folyékonyan, így hát kénytelen voltam oroszul beszélni, ezt *Kul Mametieff* a mandarin szárt tolmácsának turki nyelvre fordította s ez megint khinaira áttéve közölte mondókáimat *Csao tazsen*-nel.

Tura Keldi Szavgán élénk, kellemes ember volt, de egyúttal ravasz és óvatos diplomata. Eleinte *Kul Mametieff*-nek, aki orosz alattvaló volt, nem akarta megengedni, hogy engem a Musz-tag-atára elkísérjen, de midőn útleveletem és *Su King Sen*-nek, a pétervári khinai nagykövetnek a kasgári *tao-tai*hoz intézett levelét előmutattam, megadta az engedélyt, de azzal a kikötéssel, hogy a tolmácsnak megbízása végeztével a legegyszerűsebb úton kell Orosz-Pámirba visszatérnie. Ellenben egy kirgiz aellik-basinak (50 főnyi csapat vezetője), ki idáig elkísért, haladéktalanul vissza kellett fordulnia, mivel nem volt útlevele. A beteg *Rehim* bejt tevén akartam egyenesen Kasgárba küldeni, mivel állapota igen súlyos volt, de a parancsnok ezt nem engedte meg, mivel *Rehim* bej netáni halála a khinai hatóságoknak sok kellemetlenséget okozhatott volna. Végül meg

kellett ígérnem, hogy a Musz-tag-ata hegységbe tett kirándulásomról Bulun-kulba térek vissza s hogy semmiféle más úton nem megyek Kasgárba, valamint hogy egyik emberem podgyászom felével túsúl a khinaiak kezében marad vissza. Midőn mindezekre ráállottam, kijelentettem, hogy látogatásukat viszonozni óhajtanám, de kérésemet azzal az indokolással utasították vissza, hogy Dsan Tazsen távollétében nem szabad európai embert az erődbe bocsátani.

Öt óra telt el ezen tárgyalásokkal; midőn végre távozni készültek, díszes tört és ezüst kancsót ajándékoztam nekik. Ők szabadkoztak ezt elfogadni, mivel a kitünő villásreggeli után inkább én várhatnék tőlük ajándékot, de végre mégis elfogadták s vágatva eltávoztak. Többé nem is láttam őket és létezésüket csak annyiban éreztem, hogy a környék kirgizeitől — az ő tilalmuk folytán — juhúst, tüzelőanyagot és egyéb szükségleteket nem bírtam többé vásárolni.

Este néhány khinai katona azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy mutatnám meg podgyász-ládám tartalmát. Utólag hallottam, hogy a khinai erődben az a hír kapott lábra, hogy ládáimban orosz katonákat csempészek át a határon; ezt a gyanút még az sem oszlatta el, hogy ládáimban egy fél katona is alig fért volna el. Midőn néhány ládámat kibontottam, megnyugodva távoztak. De éjjel tanyám körül khinai katonák ólálkodtak, hogy minket szemmeltartsanak.

A Musz-tag-ata hegységbe csak négy kísért szándékoztam vinni: *Kul Mametieff* tolmácsot, *Iszlám* bej szolgámat és két kirgizt, *Omárt* és *Khoda Verdit*. A szükséges élelmet, az ágyat, bundákat, ajándékokat, a gyógyszerértárt, fényképező készülékemet és tudományos műszereimet négy lóra helyeztem el, minden egyéb podgyászt Khodsa felügyelete alatt, akire a beteg Rehim bejt is bíztam, visszahagytam a tanyánkon.

Április 14-én indultunk útra a *Musz-tag-ata* felé; két kis tavacskát útba ejtve, a *Szárik-kol* völgyében haladtunk délkelet felé, mely völgy lassú emelkedéssel vezet a hegyóriás felé. A völgyben alig van emberi lakás, csak elvétve látni egy-egy

szegényes sátort. Csakhamar érzékenyen tapasztaltuk, hogy khinai területen vagyunk; itt senki sem küldött kirgizeket előre, hogy éjjeli szállásul jurtát rendezzenek be, ahogy az orosz területen mindig történt; vége volt a szép napoknak, s akárhányszor szabad ég alatt kellett éjjeleznünk. Így történt az első napon is; nagynehezen találtunk egy szikla alatt annyi védelmet, hogy vacsoránkat megfőzhessük, de a szél mégis annyira átjárta pihenő helyünket, hogy evés közben csak úgy ropogott fogaink között a homok.

Lassú emelkedéssel közeledtünk a Musz-tag-ata felé; a *Basszik-kul* nevű hegyi tavacska érintésével a kis *Kara-kul*-hoz jutottunk. Még akkor nem sejtettem, hogy valaha még vissza fogok kerülni ezen gyönyörű fekvésű alpesi tóhoz, melyet első látásra is megkedveltem. A tótól délre *Szu-basi* khinai erőd fekszik. Itt nagy szívességgel fogadtak; egész este jöttek-mentek a khinai katonák, és a betegek is felkerestek, hogy különféle bajaikat gyógyítsam. Mindegyiknek egy kis adag chinint adtam, mert meggyőződtem róla, hogy minél keserűbb az orvosság, annál jobban imponál az ázsiaiaknak, egyébként pedig úgyis a képzelődés a legjobb gyógyítószer. *Togdazin* bég, a szu-basi kirgizek főnöke, nagyon szívesen fogadott s pompás nagy jurtájában kvártélyozott be; idővel ő lett legjobb barátaim egyikévé.

A kirgizek egytől-egyig azt állították, hogy a Musz-tag-atát megmászni merő lehetetlenség; mindenütt mélységek és meredek falak zárják el az utat, a hegyoldalt aczélsíma jég vonja be s a hegy csúcsán dühöngő viharok homokszemek gyanánt lefújnak az oda merészkedő idegent.

A *Musz-tag-ata* szent hegy; a kirgizek imára térdelnek, ha mellette elvonulnak vagy útközben megpillantják. A hegy tetején 72 szent gyűl össze, sőt azt állítják, hogy a hegy egyetlen óriási *mazár*, szent-sír, melyben Mózes és Ali, Mohammed sógóra, nyugszik. Midőn Ali halálának közeledését érezte, megjósolá, hogy ha meghalt, fehér teve fog érte az égből lejönni. Alig hogy meghalt, a teve tényleg megjelent s a holtat a Musz-tag-atára vitte. A kirgizek meg vannak róla győződve, hogy

Mózes lelke is a hegyen tartózkodik, s ezért *Hazret-i-Muzá*-nak, azaz szent Mózesnek nevezik a hegyet. A kirgizek közt ezenkívül számos monda és rege él a hegyről, melyet épp úgy mint a Demavendet, a titokzatosság leple vesz körül.

A hatalmas hegy, mely 7800 meternyi magasságával Pámir legmagasabb hegye, a középázsiai hegylánczok méltó folytatása és egyúttal éjszak felé előretolt legimpozánsabb előőrse. Jelen-tősége már nevében is kifejezést nyer, mely „*Jéghegyek aty-ját*“ jelent. Jellegzetes név, mert a hegy valóban atya gyanánt emeli fejér fejét gyermekei fölé, kik szintén nagyok s örökös hó- és jégköntöst viselnek. Ezüstös fényét világító torony gyanánt messzire előre veti a sivatagba; sokszor bámultam távolból, s midőn hónapokig lejtőin vándoroltam, szintén lebilineselt szépségének és nagyszerűségének sajátos varázsa.

A pámiri kirgizektől eltérőleg a szu-basi kirgizek nem vonakodtak a Musz-tag-atára velem jönni, bár a vállalkozás sikerében nem bíztak. Reményem mindamellett nem lohadt le; el voltam tökéelve, hogy a hegyóriást legyőzzem, bármi áldozatba kerüljön is, mert geológiai viszonyainak és jégárainak kikutatása utazásomnak egyik czélja volt. Sajnos — tervem nem sikerült.

Április 17-én útra készen állott kis karavánom. 6 napbar-nította kirgiz, 9 nagy yak és 2 juh voltak kísérom. Magam és kísérom a yakokon nyargaltunk, a többi állat a podgyászt hordotta. Az első éjjelt már 4439 meter magasban töltöttük, a hegy gneisz-sziklás hátán. Este még egy kirgiz csatlakozott hozzánk, ki két yakon tüzelőszert hozott. Másnap kedvezőtlen időre ébredtünk, de mindamellett folytattuk a hegy megmászását; csak három yakot vittünk magunkkal, mivel a kirgiz szivesebben jár gyalog. 4850 meter magasságban a *Jam-bulak* jégárnál pihenőt tartottunk, azután ismét följebb törtettünk. Midőn 5336 méter magasságot értünk el, irtózatos hóvihar kerekedett, mely lehetlenné tette a továbbhaladást. Órákig kellett vesztegelnünk, mielőtt visszafordulni merészkedtünk; midőn a legnagyobb nehézségek legyőzése után éjjeli tanyánkra visszaérkeztünk, egy

jurtát találtunk ott, melyet *Togdazin Bek* élelmi szerek és fűtőanyaggal együtt utánunk küldött volt.

A hóvihar a következő napon is tombolt; mivel előreláttam, hogy a rossz idő egyhamar nem fog megjavulni, *Kul Mame-tieffet* leküldtem a völgybe, hogy élelmiszert szállítson fel; magam pedig *Iszlám* bej és két kirgiz társaságában a *Jambulak* jégár nyelvét kerestem fel, ahol rendkívül becses felvételeket eszközölhettem. Kötelek, fejszék és hegyi botok segítségével megmásztuk a jégárt, de szélétől 320 méternyire 18 méter mély hasadékra akadtunk, melyen áthatolni lehetetlen volt. A jégár vastagsága itt legalább 50 meter lehet. Ezen veszélyes bolyongáson több tátongó hasadékot ugrottunk át.

Másnap a Musz-tag-ata déli lejtőjén akartunk tanyát ütni, hogy a hegymászást onan kíséreljük meg. Ámde ekkor — gonosz szellem gyanánt — régi szemgyulladásom újból kitört s bár mindent megtettem gyógyítására, akkora fájdalmaim voltak, hogy tervemről le kellett mondanom. Kifizettem kirgizeimet s erős napi lovaglással *Bulun-kul*ba tértem vissza. A beállott nagy havazás miatt azonnal *Dsan tazsen*hez küldtem, hogy adjon rendelkezésemre egy tisztességes jurta, de azt a választ nyertem, hogy ő mandarinsága most részeg, s ezért nem szabad zavarni. Meg kellett tehát elégednem a rongyos jurtával, melynek lyukain a szél a havat befújta; mindamellett itt akartam tölteni néhány napot.

Másnap azonban *Dsan tazsen* azt a parancsot küldte, hogy ha Bulon-kult azonnal el nem hagyom, katonáival szállíttat el. Engedelmeskednem kellett, — de hozzáteszem, egész utazásomon ez volt az egyetlen eset, hogy egy műveletlen mandarin miatt kellemetlenségem volt; a későbbi években a khinaiakat más oldalról ismertem meg.

Öt nap alatt *Kasgárt* értük; az útról nem sokat mondhatok, hiszen nagyobbára bekötött szemmel lovagoltam, mert gyulladásom még mindig gyötört. Nyaktörő úton nyargaltunk a *Gesz-darja* völgyén végig, ahol embereim és lovaim élete úgyszólván állandóan veszélyben forgott. A Gesz-darján való átkelésünket

utazásunk legnehezebb és legveszélyesebb részletei közé számíthatom. Május elsején végre megérkeztem Kasgárba.

Kasgárban, melyet 1890. évi utazásom alatt alaposan megismertem, ötven napot töltöttem. E hosszú időre szükségem volt egyrészt azért, hogy szembajomból teljesen kigyógyuljak, másrészt hogy a további utazásra kellőleg elkészüljek. Az egész időt *Petrovskij* főkonzul vendégszerető házában töltöttem; a főkonzulban ritka műveltségű, tudományosan képzett s amellet derült kedélyű férfiúval ismerkedtem meg, kinek tanácsai vállaltaimra nézve nagyon becsesek voltak. Vele folytatott alapos megbeszéléseim alapján meggyőződtem róla, hogy eredeti tervemen változtatni kell. Eredeti szándékom ugyanis az volt, hogy az egész utazást egyhúzámban tegyem meg; *Petrovskij* tanácsa folytán most akként döntöttem, hogy nagy útat kisebb exkurziókra osztom fel, melyeknek kiinduló pontja Kasgár lesz. Az első expedíciónak a Lop nor és a Tarim medenczéje lett volna a célpontja; de már májusban hirtelenül oly erővel köszöntött be a nyári forróság, hogy czélszerűbbnek láttam, ha a nyári évszakot a felföldön töltöm s csak ősszel megyek a sivatagba.

Igy tehát legelőször is a Musz-tag-ata félbemaradt kikutatásának folytatására szántam el magamat s ezen útat június 21-én meg is kezdtem.

Karavánom 6 teherhordó lóból állott, melyek a szükséges podgyászon kívül mindazzal a sokféle csecsebecsével voltak megterhelve, mire a kirgizek közt ajándécul szükségem lehetett. Kisérőim voltak *Johannes* evangélikus hittérítő, régi szolgám *Iszlám* bej (ki a már végképen kidúlt *Rehim* bej helyét foglalta el), egy *Daod* nevű taranesi (Kuldsából), ki a khinai tolmács szerepét töltötte be, és végül *Ekber Khodsa* karavanbasi azaz karavánvezető, kitől a lovakat béreltük. Ezenkívül szándékom volt naponta két-két helyismerő kirgizt fogadni. *Kang*, a kasgári khinai főmandarin (tao-tai), kinél megelőzőleg tisztelgetem, két ajánlólevéllel látott el és a szárik-koli és tagarmai parancsnokokat utasította, hogy velem „kétgombú mandari-

nok“ módjára bánjanak, és csakugyan el kell ismernem, hogy a khinaiai ezentúl velem szemben nagyon előzékenyek voltak.

Már utazásom második napján oly nagy volt a hőség (árnyékban 33 C°), hogy csak este felé folytathattuk útunkat. *Jangi-hisszár* városban a khinai kerületi főnök (ambán) nagy előzékenységet tanúsított velem szemben s fényes ebédet küldött lakásomra; de mivel attól tartottam, hogy ezzel csak ellenszolgálatokra akar kényszeríteni, az egészet visszaküldtem. Tényleg úgy tapasztaltam, hogy az ambán óhaja odairányul, folytassam útam az ő kerületének elkerülésével Jarkenten át. Mivel ily nagy kerülőre nem akartam vállalkozni, kivált nyári melegben, amidőn Jarkentben mindig a pestis pusztít, ezt az ambánnak megüzentem. Erre azt válaszolta, hogy vezetőkről fog gondoskodni.

Balra hagyva a jarkenti utat, egyenesen délnek tartottunk. Útunk eleintén rónán vezetett, de *Igisz-jar* falún túl (1736 m.), ahol a *Keng-kol* völgyébe fordultunk be, mindinkább emelkedett. Gyönyörű hegyvidékbe hatoltunk itt be, ahol a folyókon való átkelés gyakran bajjal járt. A *Keng-kol* (azaz széles völgy) nevű aul már 3369 m. magasságban fekszik. Innen a *Kaska-szu* (3972 m.) és *Ter-art* (4040 m.) hágóin átkelve, *Pasz-rabat*ba ereszkedtünk le, mely már csak 2884 meternyire van a tenger felett. Innen kezdve ismét behatoltunk a hegység mélyébe. A völgy keskeny síkátorrá szűkül s nehezen járható. Ezer meg ezer kanyarulatban lovagolunk alázuhant kőtuskók között, számtalanszor átkelve a rohanó hegyi folyón. A *Tengi-tar* szikla-szakadékot feljebb gneisz sziklák zárják körül, melyeken helyenként konglomerátpadok települnek. Ily padból *Isszil-bulak* mellett három kéntartalmú forrás fakad, melyeknek hőfoka az 50 fokot meghaladja. A forrásokon túl a hasadék méternyire keskenyedik, melyet a folyó teljesen magának foglal le. Két oldalt függőleges sziklafalak merednek égnek, s mivel az esés jelentékeny, a víz tajtékozva és zúgva omlik alá. A maga vadságában nagyszerű itt a természet. A sziklafalak visszavernek minden hangot s ordítanunk kell, hogy szomszédunk megértsen. Az égből csak keskeny sávot lá-

tunk s a nap sugara alig tud ide behatolni. A folyó csodálatos módon tört magának útát a kvarczit- és gránitsziklákon keresztül. Sokszor azt hisszük, hogy a sziklafalak teljesen elzárják az útát, de a kanyarulaton túl új perspektíva nyílik a vadregényes hasadékbba.

Valóban nem könnyű feladat, nagy terhet hordó lovainkat a nehéz úton ép bőrrel átsegíteni. A mélyebb helyeken sziklák-ból némi hídfélét rögtönöztek a folyóban, hogy az út iránya felismerhető legyen; mert itt folyton a folyóban kell nyargalni s a tajtékHzó vízben soha sem lehet tudni, hová lép a ló. De ezen a hídakon is veszélyes az átkelés. A víz árja a nagyobb sziklák közül kimosta a tölteléket s ha a ló ily lyukba belép, menthetetlenül kitöri a lábát. Aggódva ülünk lovunkon, nem tudva, mely pillanatban jutunk hideg fürdőhöz!

Végre megváltozik a táj. Felkapaszkodunk a hegyoldalra s széles, sík völgybe jutunk, melyen jól járható út vezet tovább. Dél felé a *Kara jilga basi* (a fekete völgy feje) kettős csúcsa emelkedik, örök hóval fedve s a *Kara jilga* (fekete völgy) nevű aul mellett 4175 meter magasságban pihenőt tartunk.

Itt sajátyszerű jelenséget tapasztaltunk. A *Tar basi* folyó vize alacsony és tiszta volt, de hirtelen a távolban menydörgés-szerű robaj hallatszott s kevéssel rá a folyóban óriási árvíz hömpölygött alá. Hálát adtunk az égnek, hogy a sziklahasadékon túl voltunk, mert akit ily ár a hasadékban talál, onnan élve nem kerül ki. A kirgizek erre a veszélyre többször figyelmeztettek s aggodalmuk csakugyan nem volt alaptalan. Későbbi tapasztalataink is igazolták, hogy a Musz-tag-ata vizei mindig a délutáni órákban (4 és 8 között) dagadnak meg, amidőn a déli nap heve által felolvasztott hó a völgyekbe lejutott.

Július 5-ikén nehéz napunk volt, mert a Musz-tag-láncolat főgerinczén kellett áthágnunk. Mi a *Kicsik-kok-moinak* (kicsi kék hágó) hágót választottuk, melynek magassága 4738 meter. Ezen túl meredekül ereszkedtünk alá s miután ismét egy szurdokon dolgoztuk magunkat át, végre a *Tagarma*-lapályra értünk.

Ez a dús növényzetű róna, mely magas hegyek ölében terül

el, minden oldal felől bő vizet nyer s azért kitünő legelőül szolgál. De a hőmérséklet itt roppant magasra száll fel; július 6-án, midőn egész nap pihenőt tartottunk, a sátorban 32 C fokot, a homokos talajon 53 C. fokot mutatott a hőmérő, az insoláció (*naptűzés*) pedig 71.3 C^o volt. A tágas sík, mely dél felé nyitott, rengeteg meleget vesz magába, az eső pedig kevés és rövid ideig tart. Hó csak három hónapon át esik és bár a tél igen zord, a frissen hullott hó a tiszta, száraz levegő folytán hamar elpárolog.

A Tagarma-lapály kitünő fűves legelőin yak-csordák és juhnyájak tanyáznak s helyenkint apró csinos kirgiz-aulokat is láthatunk. A völgyet lakó kirgizek télen-nyáron itt maradnak; mintegy 80 jurta van a lapályon, ezek közül 50-ben keszek-kirgizek, a többiben teit-kirgizek laknak. Egy jurtában átlag 4 lélek él. Az itteni kirgizek meglehetősen szegények, kiknek összes marha-állománya nem haladja meg a 200 yakot és 2000 juhot. Velök szemben a tadsikok, kik 20 családot alkotnak, aránylag gazdagok. Rendes lakóhelyük van s házaik agyagból épültek, földművelésen kívül marhatenyésztést is űznek.

Július 8-án már csak egy napi járásnyira voltunk *Szu-basi*-tól, legközelebbi célunktól, melyet már április hóban felkerestünk volt. Az *Ullug-rabat* hágón (4230 m.) átkelve, gyönyörű kilátást élveztünk a Musz-tag-ata egész csoportjára. A hágón túl néhány jurtát találtunk, melyből régi barátom, *Togdazin* bég sietett elém. Azonnal auljába vezetett, melyben a régi jurta még helyén áll. A jurta egyszerre megtelt piszkos khinai katonákkal, kik a szu-basi erődtől jöttek át s podgyászomat megtapogatták. A parancsnok titkára is átjött s útleveletem kérte, melyet rendben talált.

A *kirgizeket*, kiknek körében négy hónapot töltöttem, napról napra jobban megkedveltem és bár magam voltam köztük európai, mégis, sohasem éreztem köztük elhagyatottságot, mert a kirgizek mindig barátsággal és vendégszeretettel fogadtak. Hű kísérőim voltak minden útamban, minden kirándulásomban. Lassankint népszerűvé lettem a Szarik-kol völgyében. Mindenünnen

hozzám jöttek és juhokat, kacsákat, foglyokat, kenyeret, yak-tejet és egyéb élelmiszert ajándékoztak nekem. Ha kirgiz aulhoz közeledtem, mindig lóháton fogadtak, a bég (főnök) sátorába vezettek s ott a legnagyobb tisztelettel bántak velem.

Legnagyobb örömöm volt a gyermekekkel, kik ennivaló kedvesek voltak, midőn tarka sapkával fejükön — de minden egyéb ruhadarab nélkül — vagy pedig atyjuk hatalmas bőresizmáiban felém szaladtak; eleinte persze féltek a szemüveges és furesa öltözetű bácsitól s anyjuk szoknyája mögé bújtak, de egy kis darab czukorral megpecsételtük a barátság frigyét s azóta mindig bizalmasan közeledtek felém.

A kirgizek csakhamar észrevették, hogy én is barátaimnak tekintem őket s szívesen időzöm körükben; mindig jurtáikban laktam, velük egy táplálékot ettem, yakjaikon nyargaltam, egy-szóval telivér kirgizzé váltam. Gyakran azzal hizelegtek nekem: „Sziz indi kirgiz bo oldiniz“ (most ön kirgizzé lett).

Togdazin bég most is a legnagyobb vendégszeretettel fogadott s tiszteletemre lovasjátékot rendezett. Ez a „*baiga*“ felette érdekes látványt nyújtott. Az egész vidékről összesereglettek a lovas kirgizek, legdíszesebb ruhájukban és különféle szerszámaikban. *Togdazin* bég azt az aranybrokáttal beszegett díszköntöst viselte, melyet tőlem kapott ajándékul, *Togda Muhammed* bég pedig, egy másik kirgiz főnök a legbizarrabb és lehető legtarkább ruhában büszkélkedett, valóságos ázsiai Don Quixote képét mutatva. A kirgizek társaságában kilovagoltam arra a helyre, a hol a lovasjátékot rendezni kívánták. Itt egy kis lovascapat élén *Khoat* bég, volt esong-bég (fő-főnök) fogadott, a ki 111 éves kora daczára délczegen és vigan ülte meg tüzes paripáját s a többi bégek üdvözlétét így fogadta, akár egy magasabb lény. *Khoat* bégnek 7 fia, 5 leánya, 43 unokája és 16 dédunokája volt, kik kevés kivétellel mind egy nagy aulban laktak, nyáron a Kara-kul, télen a Basszik-kul mellett. Az öregnek négy kirgiz neje volt, kik közül kettő még most is élt, azonkívül vagy száz szárt neje is, kiket időről-időre Kasgárban vásárolt, hogy utóbb megint túladjon rajtok. Az aggastyán késő ősszel

még átkelt a hegységnek egyik nyergén, mely csak száz méterrel alacsonyabb a Mont-Blancenál és ugyancsak próbára teszi a legedzettebb férfit is.

A kirgizek most szép kecskebakot hoztak elő s levágták a fejét. Az állat teste képezi a játék központját, melyért versenyeznek. Egy lovag elrabolja a bakot. A távolban lovascsapat tűnik fel. Szélvész módjára vágat 20 kirgiz felénk, a kemény föld szinte megrendül a szilaj paripák száguldozásától, melybe lovasaik vad üvöltése vegyül. Hatalmas porfelleget verve fel, elvágatnak előttünk, lovam elé dobva — tiszteletük jeléül — a bakot. Villámsebességgel vágatnak ki a síkságra, de hirtelenül ismét előttünk teremnek és a hányan vannak, rávetik magukat a bak testére. Lovak és lovasok irtózatosságon összegabalyodnak, a hatalmas porfellegeken keresztül látjuk, a mint a kirgizek a vágató lovakról egészen a földig hajolnak le, hogy a zsákmányt megkaparinthassák; a következő pillanatban már ismét eliramodnak, hogy visszatérve újra meg újra megkísértsék a díj elnyerését. Egyik-másik a lóról lebukik s Isten esudája, hogy a szilaj lovak agyon nem tiporják, mások hanyatt lelognak a lóról, de mindahányát csak az az egyetlen gondolat hatja át, hogy a gyapjút meg kell szerezni. Egyik a másiknak lovát kergeti, vagy a lovast ki akarja ütni a nyeregből. Egy pár kirgiz yak hátán ülve vegyül a tömkelegbe; a yak szarva böki s csiklandozza a lovakat, ezek kirúgnak, a yakokat ez még jobban felingerli s csakhamar bikaviadalt vélünk magunk előtt látni.

Végre megkapja valaki a gyapjút, lába s nyerge közé szorítja s nyilsebességgel elvágat a síkságra. Most megkezdődik a hajsza. A kirgizek utána szalasztják lovaikat, iszonyú kiáltás és zivaj hallatszik. Most megfordulnak s egyenesen felénk vágatnak. Ereinkben megfagy a vér, ezt a rettenetes támadást nem kerülhetjük el. Akkor egyszerre — alig néhány lépésnyire tőlünk — oldalt fordulnak s szélvész sebességével elillannak. A kecskebak megint előttünk fekszik s a harez újra meg újra kezdődik.

A baiga ritkán végződik baleset nélkül; a játék végeztével

a vérző kirgizek a legközelebbi pataknál bekötik sebeiket s aztán összekeresgélnek a harc hevében elvesztett ruhadarabokat. Magát *Togdazin* béget is annyira elragadta a lelkesedés, hogy a tömeg közé vetette magát s egy ízben meg is kaparintotta a bakot, de lova felfordult s ő maga vérző homlokkal és orral sompolygott vissza, átengedve a dicsőséget a fiatalabbaknak.

Alig hogy *Szu-basi*-ba érkeztem, kénytelen voltam tolmácsomat elbocsátani, mivel nagyon szabad fordítónak és újabban hazardjátékosnak is bizonyult. Karavánom vezetőjét is elbocsátottam lovaival együtt, úgy hogy kíséroid közül már csak *Iszlám* bej maradt velem. Felfogadtam tehát két ügyes kirgizt, névszerint *Jehim* bej-t és *Mollah Iszlám*-ot, ezenkívül rövid időre még néhány embert, kik a szükséges lovakat beszerezték s ekként kész voltam új kirándulásomra.

A *Kis-Kara-kul*-t választottam műveletem központjául s ez okból július 12-ikén már fel is kerekedtünk, hogy a tó mellett rendelt jurtában tanyánkat felüssük. Két hetet töltöttem itt a Kara-kul és a Basszil-kul tavak kikutatására és térképezésére; a két tó 3720 és 3726 m. tengerfeletti magasságban fekszik s környékükön a moréna-képződést tanulságos példákban észlelhettem. A két heti beható tanulmány alatt oly alaposan ismerkedtem meg a Musz-tag-ata vidékének természeti viszonyaival, hogy a hegyóriás megmászásának idejét immár elérkezettnek láttam.

Július 26-ikán fogtam ezen vállalkozáshoz. Legelőször fellovagoltunk a Musz-tag-ata éjszaki lejtőin s átkeltünk az *Ike-belszu* folyó bal partján levő hatalmas morénagerinczen. Mintegy 4124 méter magasságban vannak a kocs-koresui nyári legelők, melyeket jégárvándorlásaink kiindulópontjául választottunk. Ezen aulok lakói (kirgizek) mintegy hat hónapot szoktak itt tölteni. A kirgizeknél hagyományos szokás, hogy minden családnak téli lakóhelye és nyári legelője van; amazt *kislak*-nak, ezt *jajlau*-nak nevezik.

Kocs-koresu-ba érkezve, legelőször is két kirgizünket, *Nur Muhammed*-et és *Palevan*-t elbocsátottuk; hűségesszolgáink

voltak eddig, de mivel a jégárak világát nem ismerték és yakjuk sem volt, ezentúl már nem volt rájuk szükségünk. Helyettük másokat fogadtunk fel s este szemlét tartottunk yakjaik fölött, melyeket ezen moréna-dús vidéken nyargalásra akartunk felhasználni.

Másnap a *Gorundeh*-jégár kikutatására indultam; pompás fekete yakon nyargaltam, vezetve a vidékkel ismerős kirgizektől. A hegyóriás egyes nyúlványai között hatalmas jégárak ereszkednek le, melyeknek szélein nagy morénák vannak. A kopár morénák növényzete meglepően szép színekben pompázik; minél magasabbra emelkedünk, annál élesebbeknek és tisztábbaknak látszanak a virágok színei és kétségtelen, hogy ez a jelenség a levegőnek csekély fény-elnyelésétől van.

A jégárakra tett kirándulásunkon alkalmunk volt a *yak* biztos és ügyes meneteléséről meggyőződünk. De nagy ügyességre kell szert tennünk, míg a nyeregben biztosnak érezzük magunkat. A nehéz állat majd valamely sziklatuskó keskeny élén egyensúlyozik, majd bámulatos ügyességgel átveti magát valamely sötét, tátongó lyukon, de úgy, hogy a következő pillanatban már biztosan áll valamely sziklán, azután mozdulatlan, feszes lábakkal lecsúszik valamely meredek törmelékkúpon, melyen az ember kétségtelenül lebuknék. De van valami, a mi a yakon nyargaló ember türelmét kemény próbára teszi s ez az állatnak flegmatikus lomhasága. Ha a yak eszébe veszi, hogy tovább nem megy, doronggal kell megdolgozni, mert a lovaglóstörő csapását csak enyeltetésnek tekint, melyre kedélyes szuszogással felel. Csak egy hatalmas dorong győzi meg az állatot arról, hogy nem mulatságból nyargalunk rajta, s akkor tompa morgással folytatja lassú ügetését.

Julius 29-ikén áthelyeztük jurtánkat azon hely közelébe, melyen április hóban tanyáztunk volt; szép vizes réten állítottuk fel, a hol a yakok bő eleséget találtak. Este erős havazásunk volt s reggel a hegyek hóval voltak borítva. A kirgizek azt mondták, hogy a Musz-tag-ata hegységben már most köszönt a tél s hogy napról-napra nagyobb lesz a hideg. Másnap

tényleg téli időre ébredtünk. Egész nap sűrű hó esett, mely néha oly fergetegbe ment át, hogy a hegyeknek nyomát sem láthattuk. Arról szó sem lehetett, hogy kirándulást tegyünk, mert a sűrű hóban öt lépésnyire sem láthattunk. Kénytelenek voltunk egészen téliesen öltözködni. Este a *Jam-bulak* aulbeli kirgizek látogattak meg, kik juhót is ajándékoztak nekem. Megvendégelttem őket theával és kenyérrel s ajándékukat is viszonzottam. Midőn az ég kitisztult, a legszebb havasi tájban gyönyörködtünk.

Julius hó utolsó napján a Jam-bulak jégárra másztunk. Felülete most egészen más volt, mint áprilisban. Hasadéakai nem voltak oly mélyek, mivel lehullott anyaggal részben be voltak temetve; szélei sem voltak oly élesek s képződményei általában gömbölydedebbek és lyikacsosabbak voltak. Minden jel arra mutatott, hogy a jégár most legélénkebb mozgásban van s az ablatió minden tényezője a jégár felszínének nivellálására törekszik.

Közvetlenül a jégár nyelve előtt megállapodtunk. Jégpiramisok, jéglapok és tuskók nagy összevisszaságban egymáson hevernek, mindenünnen patakok és vízerék folydogálnak s az apró vízesések finom csöppei a szivárvány színeiben játszanak. Este jégeső és sűrű havazás következett, mely másnap is a sátorba szorított.

A következő napokat a *Kamber-kislak* és *Jam-bulak* jégárak megvizsgálására fordítottam, melyekről tüzetes térképet vettem fel. A jégeső délutánonként rendszeren lecsapott, de ez munkánkban nem zavart meg. A Jam-bulakon kilencz póznát állítottunk fel oly czélból, hogy a jégár mozgását megfigyeljük. Két héttel rá újból felkerestük a jégárt s a póznák alapján megállapítottuk, hogy a jégár lassú mozgásban van, mely annak közepe felé 0'304 méterig fokozódott. Kirándulásainkon mintegy 4700 méter magasságig emelkedtünk fel. Nehezen vártuk az idő megjavulását, mert az eddigi bizonytalan idő mellett a Musz-tag-ata megmászására nem mertem vállalkozni. De végre is beláttam, hogy az idő múlik, a tél itt korán köszönt be, nem maradt tehát

hátra más, mint hogy a merész vállalkozásnak mégis neki vágjunk.

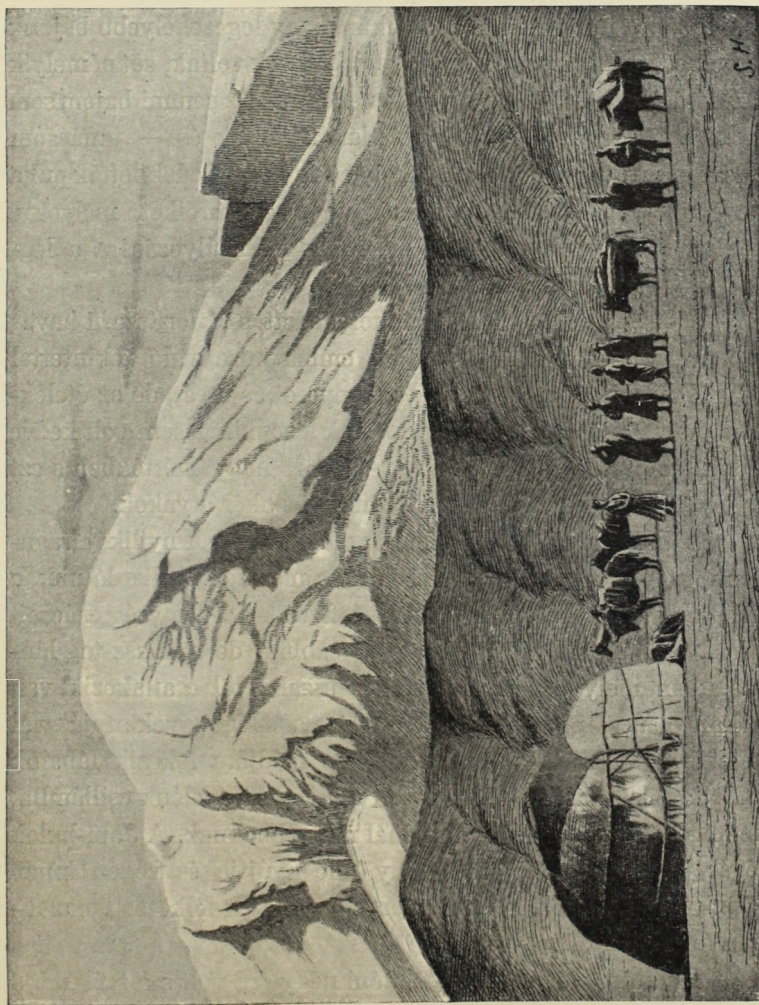
Augusztus 6-ikán, midőn *Jehim* bej, *Mollah Iszlám* és még három kirgiz társaságában, két yakkal útrakeltem; a legszebb idő járt s a levegő oly tiszta volt, hogy a hegyóriás részleteit világosan felismerhettük. Lassú menetben fellovagoltunk a *Jam-bulak-basi* lejtőjén s 7 órakor már 4500 méter magasan voltunk. A meredek lejtőt itt sűrű törmelék borította. Nagy fekete yakom ezen is könnyen felkapaszkodott, de más két állatot hátra kellett hagynom s kirgizeim is gyalog folytatták az utat. 8 óra tájban a Montblanc magasságában voltunk, kevéssel rá 4950 méternél elértük a hó határát. Eleinte kis kerek folatokban feküdt a hó, később már összefüggő lepel képezett, melyből csak itt-ott kandikált ki egy-egy nagyobb kő. De a hó itt még igen finom, kéregnélküli volt s csak néhány száz méterrel feljebb vonta be vékony, de kemény kéreg, melyen a láb nyomokat nem hagyott. A yak hegyes patái alatt a hó élesen nyikorgott, de a yak sohasem csúszott el.

Minél magasabbra másztunk, annál mélyebb hóba kerültünk, de 35 centimeternél mélyebb havat itt nem találtunk. A szél, az erős elpárolgás és a hegy kúpalakja megakadályozza a hónak felhalmozódását. A hólepel a Nap sugarai alatt oly vakító fehér volt, hogy még kettős hőszemüvegem alatt is fájdalmat éreztem szemeimben, embereim pedig panaszkodtak, hogy minden körben forog s időről-időre minden elfeketedik szemük előtt. Mindig sűrűbben kellett pihennünk. 5100 méter magasságban *Mollah Iszlámot* visszahagytuk; két más kirgiz hátrahagyta yakját azzal az állítással, hogy gyalog jobban haladnak. De alig másztunk vagy 200 métert, teljesen kimerülve kidőltek s a hóban elaludtak.

Csak két kirgizzel és két yakkal folytattam útam; egyik emberem a yakot vezette, a másikon felváltva nyargaltak. De kirgizeim itt rettentő főfájásról panaszkodtak s csaknem megfulladtak levegő híján. Engem a ritka levegő nem nagyon bántott, de feljebb fokozódott a főfájásom. Lélekzési nehézséget

csak akkor éreztem, ha leszálltam, hogy megfigyeléseket tegyek. Valahányszor a nyeregbe akartam ülni, erős szívdobogásom támadt s úgy éreztem, hogy meg kell fulladnom. A yak is mind

A Musz-tag-ata legmagasabb csúcsa, nyugatról nézve.

makranczosabb lett és nehezebben haladt, de ez engem nem bántott.

Midőn évekkel ezelőtt Örményországban a Demavend

vulkánt megmásztam, kisebb magasságban sokkal többet szenvedtem, de akkor gyalog mentem volt. A dolog lényege abban rejlik, hogy a testet minél kevésbbé fárasszuk, a mit azzal érünk el, ha lovaglunk. Ha erre alkalom nyílik, igen jelentékeny magasságra juthatunk fel, anélkül, hogy legesekélyebb bajunk is lenne. Itt kirgizeim mind nagyon betegek voltak, sőt némelyik utolsó óráját vélte elérkezettnek, nekem pedig semmi bajom sem volt. De a kirgizek oly vigyázatlanok voltak és — tanácsom ellenére — hátrahagyták a yakokat s így a meredek lejtők puha havában való gázolás teljesen kimerítette erőiket, melyekre pedig a ritka levegővel járó kimerülés ellensúlyozására a legnagyobb szükségük lett volna.

Időközben délnyugati szél kerekedett s a lisztszerű havat annyira felkavarta, hogy fáradt embereimre való tekintettel pihenőt tartottam. Előszedték a kenyeret és theát, de az ételeknek pusztá látásától is rosszul lettünk s senkinek sem volt kedve belőlük enni. Csak a szomszúság gyötört nagy mértékben s ezt hó nyelésével igyekeztünk csillapítani — akár a yakok.

A kilátás, mely a 6300 méter magas pontról nyílik, elragadóan szép. A Szárik-kol lánczon túl a messze távolba látunk, a Transzalai és Murgab havasaira. A Szárik-kol hegység csúcsait nem becsüljük 5000 méternél magasabbra, de a Musz-tag lánczatban, mely a Musz-tag-atához észak felől csatlakozik, van néhány csúcs, mely magasságra nézve a „Jéghegyek atyjá“-val vetekszik. A Szárik-kol völgye tékép módjára fekszik lábaink alatt; a felső Basszik-kulon kívül minden tava elénk csillámlik, de alig látszanak csekély tócsánál nagyobbaknak. A Jam-bulak jégár jeges mutatóujját e völgy felé nyújtja és végén innen látjuk rég elhagyott korábbi morénáit, melyek félkörös vonalakban húzódnak el.

Haditanácsot ültünk. Délutáni négy óra volt s a szél mind hűvösebbé vált (+0°7'). Kirgizeim annyira ki voltak merülve, hogy járni sem birtak s yakjaim messzire kilógó nyelvvel lihegttek. Kupolaalakú magaslaton voltunk, mely lassankint átment a fűcsúcs lapos tetejébe. Lejtőit a hó mind vastagabbá és szilár-

dabbá váló rétegekben fődte, melyeket hasadékok és gyűrődések szakítottak meg.

A kirgizek lebeszéltek a meredek hólejtő megmászásától, mivel lavina leválásától féltek. Azt mesélték, hogy a völgyből gyakran látták, a mint innen lavinák omlottak le, óriási felhőket támasztva s maguk alá temetve mindent, a mi utjukba akad. A helyzetet súlyosbította az is, hogy a hó ezen meredek lejtőn nem közvetlenül a sziklán, hanem síma jégkéregen feküdt, mely a hegyet páncél módjára betakarta.

Vérző szívvel fordultam vissza s yakomon szélvész módjára nyargaltam lefelé s felszedve kidőlt embereinket s állatainkat, este hét óraker már tanyánkon voltam, a hol barátaink jó vacsorával fogadtak.

Vándorlásunk nagyon tanulságos volt rám nézve, mert meggyőződtem arról, hogy a hegy északi csúcsát a nagy távolság miatt *egy* napon elérni nem lehet. Beláttam azt, hogy tervem csak úgy fog sikerülni, ha tetemes magasságban éjjelezünk s másnap reggel jól kipihent yakokkal és könnyű felszereléssel indulunk a csúcsra. Kirgizeim és Iszlám bej sürgettek, hogy tegyünk erre kísérletet. De odább dél felé még három nagy jégárt kellett kikutatnom s ezért augusztus 8-ikán a *Tergenbulak*-jégárhoz tettük át szállásunkat. Ez egy nagy hármás jégár, mely a Musz-tag-ata tömegéből nyugat felé húzódik le; felszíne lágy és likacsos s minden jel arra mutat, hogy ez a jégár is élénk mozgásban van. Közelében van a *Csaltumak* nevű agil vagy aul (azaz sátoros falú), melynek főnöke *Togda* bej bég este tiszteletét tette. Togda bej bég szép s előkelő külsejű öreg tadsik, ki élelemmel is ellátott, egyuttal sajnálatát fejezte ki, hogy agg kora miatt vándorlásaimon nem kísérhet el. Ugyanő egy kis jurtát is szerzett, mely a Musz-tag-ata csúcsának két napra tervezett megmászásánál nagyon jó szolgálatot tehetett. A csúcs megmászását augusztus 11-ikén akartam megkísérteni.

Midőn korán reggel útra készen állottunk, az időjárás nagyon kedvezőnek látszott; az égboltozaton felhőnek nyoma

sem volt s a kis fuvallat is csakhamar elállott. Tervem az volt, hogy 6000 méter magasságban éjjelezzünk s rákövetkező nap

A Tergen-bulak jégár három ágának egyesülése.

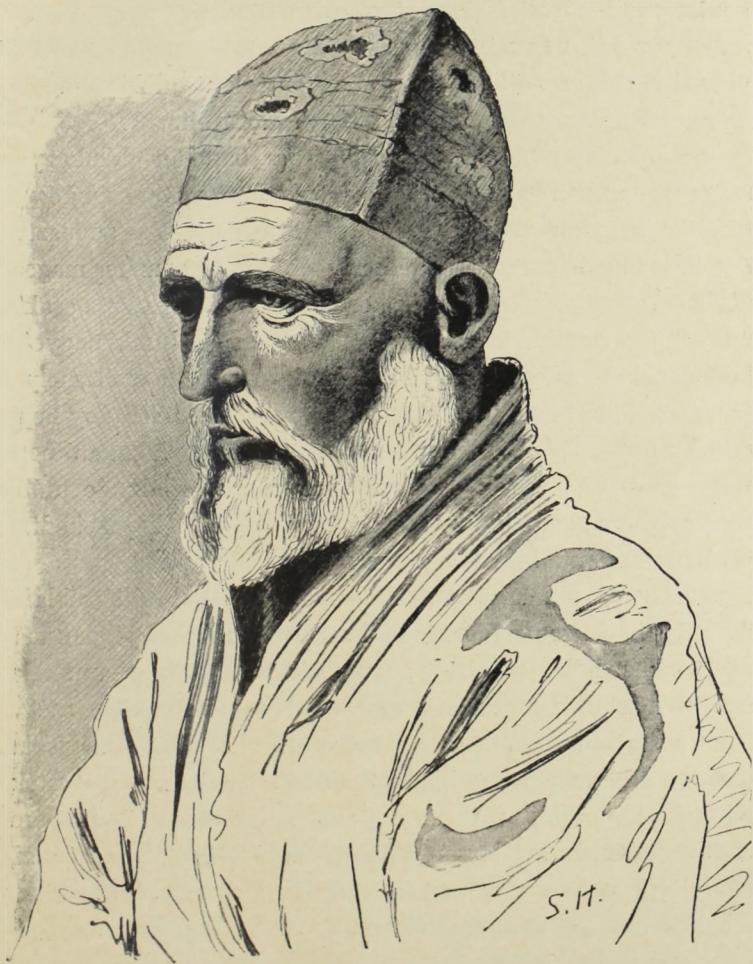

annyira megyünk fel, a mennyire csak bírunk. E célból magunkkal vittük a kis jurtát, elegendő mennyiségű tüzelőfát,

hegyi botokat, köteleket, fejszékét, bundákat és eleséget. Mindezt kilencez erős yak hátán helyeztük el.

„Bismillah! Isten nevében!“ hangzott fel hat mozlim ajkáról, midőn lassú menetben hegynek indultunk. Szándékom

Togda bej bég.

az volt, hogy magamat minél inkább kiméljem, mivel tudtam, hogy erőmre az expedíció második napján szükségem lesz. Ezért yakommal már elindulásom perczétől kezdve teherhordó

állat gyanánt bántunk ; egyik kirgizem állandóan kötelénél fogva vezette (a yak kötele az orrporczán keresztül dugott fára van kötve), egy másik pedig hátulról doronggal dolgozta meg, ha abbeli töprengésében, hogy mire való is ez a folytonos kapaszkodás, meg-megállapodott. Ilyformán magam meg voltam kimélve a yak hajtásának terhétől, a mi már magában véve is elég fárasztó szokott lenni, és teljes nyugalommal figyelhettem meg a természetet és aneroidjaimnak változásait.

Kis karavánunk a *Csal-tumak*-jégár balfelöli oldalhegyn szögzúgvonalban lassan felfelé kapaszkodott ; ugyanaz a görgetegfedte hegyhát volt ez, melyre már megelőzőleg augusztus 2-ikán is felmáztunk volt. Déli egy órakor 5200 méter magasságban voltunk ; a hó itt kis kerek foltokban feküdt s csak a nagyobb mélységekben és szakadékokban találtunk nagyobb hótömegeket. A kopár hegyhát végül keskeny éllé ékül, mely a jégpánczél alatt eltűnik. Ennek a széle nem volt éles, úgy hogy minden nehézség nélkül feljuthattunk a csekély hótakaró borította jégre. A yakok eleintén meg-megcsúsztak, de utóbb mélyebb hóra akadtak, úgy hogy épp oly biztosan kapaszkodtak tovább, mint annakelőtte a görgetegen.

Ebben a pillanatban a *Csal-tumak*-jégáron túli sziklafal felől fűlsiketítő mennydörgés hallatszott. A túlhajló jégpánczélról hatalmas hólavina vált le ; nagy kék jégtuskók zuhantak le, melyek a sziklaélen ezer meg ezer darabra morzsolódtak szét s fehér por gyanánt szálltak le a mélységbe. A dörgés még soká tartott s a függőleges sziklafalak a dőrejt sokszor visszaverték. Kitűnő alkalmunk volt itt a jégár mozgásának észlelésére. A vastag jégpánczél lassan a szikla széle fölé tolúl, hasadéknál letörik s hatalmas tuskók alakjában a mélységbe zuhan, a hol azonban — mint említők — már csak finom jégpor alakjában jut a főjégár hátára.

Bár tudtuk, hogy a jégtömeg, melyen haladunk, elég tartós, mégis azzal az érzéssel jártunk rajta, mi bizonytalan jégen szokta az embert elfogni ; itt kétszeresen bizonytalan volt ez az érzés, mivel a jégvidék ismeretlen veszélyei elé mentünk. Nemsokára

a jégár hasadékainak szövevényébe kerültünk ; a hasadékok alig 40 centiméter szélesek voltak és egyik irányban kiékeltek, kikerülésük mégis sok fáradságba és idővesztésbe került. Néha hóhidak hidalták át vagy pedig a yakok kényelmesen átléphettek rajtuk. A kirgizek azt kívánták, hogy kövessük a vadkecskéket (*kijik*) nyomait, mert máskülönben veszélybe rohanunk. De ez sem használt, mert a hóhidak, melyek a fürgé kecskéket könnyen elbirták, a nehéz yakok súlya alatt számtalanszor leszakadtak.

Feljebb egy óra hosszat esupa haránthasadékon kellett átmásznunk, miközben több kellemetlen eset is előfordult s csakis a yakok ügyességének köszönhattuk, hogy baj nem történt. Hogyha a yak mellső lábai a hóba beszakadnak s az állat alattomos hasadékba zuhan, a hasadék tulsó oldalán orrával megkapaszkodik s ismét kimászik.

Mindamellettt a yak ügyessége sem kerülhet ki minden balesetet ; egyik állatunk belezuhant egy teljesen behavazott s így láthatatlan hasadékba s tátongó mélység fölött lógott. Lihegve és nyögve feküdt ott, de mozdulatlansága arról tanuskodott, hogy helyzetének veszélyes voltát teljesen ismeri, mert a legkisebb mozdulat mellett elnyelte volna a tátongó mélység. Ez a baleset sok időnkbe került. Kirgizeim a legnagyobb ügyességgel kötelelet csavartak teste és szarva köré, azután befogták a többi állatokat és saját magukat s így szerencsésen kihúzták a yakot kellemetlen helyéről. Kevéssel feljebb ismétlődött ez az eset, de a yak jókor meghökkent és kimászott a hasadékból ; azután egy kirgiz szakadt be s ha egyik karjával a hasadék falába nem kapaszkodik, oda van.

Ez a sok baleset a talaj kikémlelésére kényszerített ; meggyőződtem róla, hogy a jégtömeg, melyen állunk, össze-vissza hasadozott, úgy hogy a tovahaladás minden irányban meg van nehezítve. De a legnagyobb baj az volt, hogy egy 3—4 méter széles és 6 méter mély hasadékra akadtunk, mely egyik irányban a Csaltumak jégárig, másik irányban az egyik legnagyobb jégfelhalmozódásnak tövéig húzódott, úgy hogy kikerülése teljesen lehetetlen volt. Tanakodtunk, mitévők legyünk. Az est közeledett:

újra visszatérésre kellett magamat elhatároznom, mert kárba-
vesztett fáradság lett volna a következő napon más átjárót ke-
resni. A Musz-tag-atának ezen oldalról való megmászása --
különös segédeszközök nélkül, melyek nem álltak rendelkezé-
semre — teljesen lehetetlennek bizonyult. A hegy legmagasabb
csúcsa oly meredek volt, hogy a jeges hó róla lecsúszott, vagy
pedig a talaj homorú helyein jégtoroszokká, tornyokká és falakká
halmozódott fel, melyeken keresztülhatolni merő lehetetlenség-
nek látszott.

A két első kísérlet, melyet a hegy megmászására a Jam-
bulak jobboldali sziklafaláról intéztem, hasonlíthatatlanul jobb
talajra vitt; ott akartam tehát még egyszer megkísérelni, mielőtt
a Musz-tag-atának végkép hátat fordítanék. Ha mostani kísér-
letem meg is hiúsult s 5820 méternél nagyobb magasságra nem
hatolhattam, úgy ez a kirándulás térképészeti szempontból mégis
fontos eredményekkel járt. A hegység magasabb régióiról, a
hegy arczatáról és jégviszonyairól oly kitűnő áttekintést
nyertem, minőt alulról sohasem szerezhettem volna, s a jég-
páncél viszonyainak megismerése szintén becses volt rám nézve.

Augusztus 12-ikén, vasárnap, pihenőt tartottunk. Embe-
reimnek kimenőt adtam, s egyedül maradtam jurtámban *Joldas*
nevű kutyámmal, mely útközben csatlakozott hozzánk s hű
kísérőmmé vált. Ily pihenő napok nyugalma végtelenül jól esett;
reggelenként elolvastam a megfelelő egyházi beszéd szövegét,
azután tanulmányaimat folytattam. Bár egyedül voltam, soha-
sem éreztem elhagyatottságot, mert munkám mindig bőven volt.
Napjaim csak nagyon is gyorsan múltak.

Reggelenként először is meteorológiai műszereimet olvas-
tam le, miáltal Iszlam bej a reggelit találta, melyen min-
dig ugyanazon ételek tündököltek: *csiszlík* (nyárson sült juh-
hús), *as* (rizspudding) és kenyér (saját sütésű vagy a kirgizektől
vett kenyér). De a csiszlikkel csakhamar annyira beteltem, hogy
egész további utazásomon egészen Pekingig, tehát harmadfél
éven át, mindig csak rizsszel és kenyérrel éltem. Néha napján
konzerv-dobozt is fölbontottam, de ebbeli készletem csekély volt

s utazásom még hosszúnak ígérkezett, úgy hogy ily csemegével nagyon is takarékoskodnom kellett. Szerencsére a rizst és a theát sohasem untam meg s egészségemnek is jót tett ez az egyszerű ételrend. A theát mindig yaktejjel vagy tejföllel ittam, s ezekkel a kitünő italokkal sohasem kellett fukarkodnom. Taskentben bőven elláttam magamat dohánynyal s mondhatom, a jégár-vándorlásokon nagyon jól esett a pipa.

Oly napokon, melyeken a rossz idő miatt „odahaza“ kellett maradnom, mindig bőven volt dolgom: térképázataim befejezése, rajzok, jegyzetek és egyéb munkák mindig sok időt igényeltek. Jurtám-belseje oly kedélyes volt, hogy egészen otthonosan érezhettem magamat benne. A „padló“ közepén kis tűz égett, a padló többi része nemez-pokróczokkal volt borítva. A bejárással szemben volt ágyam, mely két póznából állott, melyeknek végei bőrcsatokkal a ládákhoz voltak erősítve. A két pózna közt zsákvászon volt készítve. A többi podgyász a jurta „falai“ mentén volt elhelyezve; volt itt élelmidoboz, edény, fegyver, műszer stb. Naponta kétszer ettem. Az étlap este is ugyanaz volt, mint reggel.

Ha lefeküdtem, stearingyertya fénye mellett még egy ideig olvastam valamely régi svéd újságban. Itt a vadonban minden rovat egyaránt érdekes volt s még azt is, amit otthon sohasem szoktam nézni, a legnagyobb mohósággal olvastam el. Azután elaludtam s akárhogy süvöltött a vihar vagy akárhogy ugatta Joldas a farkasokat, úgy aludtam mint a bunda, amíg csak *Iszlám* bej reggel fel nem keltett.

Augusztus 15-ikén ismét felkerestük régi tanyahelyünket, hogy a negyedik kísérletet tegyük a Musz-tag-ata megmászására. Két napi élelemmel ellátva 10 yakkal, 6 kirgizzel és *Iszlám* bej szolgálmmal együtt ugyanott kezdtük meg az exkurziót, ahol április 18-ikán és augusztus 6-ikán. Midőn a hóhatárt elértük, a régi csapást követtük, mely balesetek ellen elég biztosítékot nyújtott. *Iszlám* bej és még egy kirgiz társaságában eljutottam arra a pontra, ahol augusztus 6-ikán visszafordultunk. A többiek, *Iehim* bej-el élükön, lassan követtek. Midőn

együtt voltunk, tanakodtunk a további teendők felől s abban állapodtunk meg, hogy ott töltjük az éjszakát. A tíz jakot laza sziklához kötöttük, s a jurtát a lejtős hegyoldalon, amennyire csak lehetett, felállítottuk. A jurta oly kicsi volt, hogy csak hárman hálhattak benne, kéménye pedig éppenséggel nem volt, úgy hogy a füst csak az ajtón szállhatott ki. A szél a jurtának számos hasadékán át befújta a havat, amiért is hófalat emeltünk eléje.

Eleintén jól voltunk, de midőn tüzet raktunk, a jurta megtelt füsttel, mely szemeinket borzasztóan marta. Amíg a tűz égett, a hó a sátorban elolvadt, de amint a tűz elaludt, minden jéggé vált. A kirgizek lassanként főfájás fölött panaszkodtak s kettő oly rosszúl lett, hogy haza kellett őket bocsátanom. Rosszullétünknek többi symptomái voltak: állandó fülzúgás, nagyothallás, gyors érverés és alacsony testhőmérséklet, valószínűleg mind főfájásunk következménye, mely reggel felé még lélekzési zavarokkal is párosult.

A kirgizek egész éjjel szakadatlanúl nyögtek. A bundák ólomnehezeknek látszottak, a fekvő helyzet megnehezítette a lélekzést s szívünk hevesen dobogott. Thea és kenyér nem ízlett s midőn az éjjel aláereszkedett, a kirgizeken néma lehangoltság vett erőt, mert miként magam, úgy ők sem voltak hozzászokva, hogy az éjjelt *6300 méter* magasságban töltsék, tehát oly magasságban, mely 21 Eiffel-torornak felel meg.

Nagyszerűbb tanyahelyem még sohasem volt: a Föld egyik legmagasabb hegyének lejtőjén voltunk, melynek tövében jégárnyelvek, patakok és tavak rejtőztek az éj fátyla alá, s a legfantasztikusabb jégár szélén, melyet hegységben képzelhetünk.

Festői napnyugtát vártam, de reményem meghiusult. A Nap sárgászörös fényű fellegek mögött áldozott le, melyekből a Pámir hegyei éles körvonalakban emelkedtek ki. A Szárik-kol völgyére már régóta sötét árnyék borult, midőn a nap sugarai még mindig bearanyozták a Musz-tag-ata csúcsait. De lassanként tanyánk köré is sötét árnyak telepedtek, a hegy csúcsa egy pillanatra még biborvörös vulkánként fénylett, azután arra is ráborult az éj sötétje.

Kiléptem sátramból, hogy a telt hold felkeltét bámuljam. Az éj ura oly vakító fényt árasztott, hogy alig pillanthattam belé; fenséges lassúsággal emelkedett fel a jégár túlsó szikla-fala mögül, melynek sötét árnyéka a völgy mélységére nehezedett. Néha tompa durranás vagy alázuhanó jéghegyek robaja hallatszott fel.

Tanyánk a hold ezüstoffényében úszik, mely tündéri fényhatásokat idéz elő. A yakok fekete, mozdulatlan tömegek gyanánt állanak a havon, lehorgasztott fejjel, mozdulatlanul, akár a sziklák, melyekhez kötve vannak; csak néha csikorgatják fogaikat. A három kirgiz, ki nem fért jurtámba, tüzet rakott s annak maradékjainál szorosan egymáshoz bújva fekszik, némán és dideregve. A sátorban *Iszlám* és *Jehim* bej a füstölgő parázs mellett kuporognak némán, szótlantul. Magam is melléjük telepedtem. Mindhárman annyira fáztunk, hogy fogaink vaczogtak. Midőn újra tüzet raktunk, csipős füsttel telt meg a sátor. Leolvastuk műszereinket, azután bundákba és takarókba burkolóztunk; a tűz kialudt és a hold kíváncsian kandikált be a sátor hasadékaiba.

Hosszú félelmetes éjjel volt, mely végtelennek látszott. Akárhogy bújtunk össze s húztuk térdeinket fejünk alá, testünk melege nem tudott a mindenünnen behatoló hidegen győzedelmeskedni. S a hideg annál érzékenyebbé vált, minél hevesebbé vált a délnyugoti szél. Egyikünk se húnyhatta be szemét. Csak reggel felé szenderedtem el kissé, de csakhamar felijedtem, levegőért küzködve. Embereim nyöszörögtek és jajgattak, mintha kínpadra húzták volna; nem a hideg, de a levegő hiánya gyötörte őket.

Végre felvirradt. De a felvirradó nap nem hozott szerencsét. Csaknem orkánszerű szélvész söpörte végig a hegy lejtőit, sűrű hófelhőket kavarva fel körülöttünk. A három kirgiz, ki az éjjelt a szabadban töltötte, a hidegtől félholt vala s csak nagynehezen vánszorgott a jurtába, ahol nagy tüzet rakott. Mind beteg és nagyon kedvetlen volt; egyik se szólt, egyik se akart enni s midőn a theát tálaltuk, mely a nagy magasság miatt ala-

csony hőmérsékletnél forrott, alig szürcsölhettem belőle egy-két esőppet. A yakok mozdulatlanul álltak azon helyen, ahol este megkötöttük.

A hegy csúcsa áthatolhatlan hófúvásokba volt burkolva. Az út folytatására csak gondolni is, istenkisértés lett volna. Ismeretlen, talán jéghasadékokkal telt talajon kellett volna a hóvihar összes borzalmaival szembe szállnunk, hogy végül ezen kietlen régiókban a biztos halálba rohanjunk. Felismertem,

Legmagasabb tanyánk a Musz-tag ata hegyen.
6300 méternyire a tenger színe felett.

hogy a hegygyel dacolni lehetetlenség. De próbára akartam tenni embereimet s megparancsoltam, hogy készüljenek az útra. Egyik sem elégedetlenkedett: mindegyikök azonnal munkához látott; de láthatólag örültek, midőn ellenkező parancsot vettek.

Egy fél perczet sem lehetett a sátron kívül tölteni, rögtön vissza kellett abba bújni. Benn legalább a szél ellen voltunk védve, mely bundán, bőrneműeken és nemezsiszmákon is áthatolt. Mindamellett még reménykedtem, hogy a vihar dél felé lecsöndesedik s akkor utunkat folytathatjuk. De ellenkezőleg

mindig hevesebbé vált s délben már biztosra vehettük, hogy a nap kárbaveszett. A három kirgiznek hátra kellett maradnia, hogy a jurtát széjjelszedje és a podgyaszt a yakok hátára rakja. *Iszlám, Jehim* és én mindent magunkra vettünk, amink volt, és nyeregbe ültünk. Szédületes gyorsasággal száguldottunk a hófúvások közepette lefelé. A yakok szinte hanyatt-homlok rohantak le a meredek lejtőkön, vidrák módjára átbuktak a havon s nehéz, formátlan testük daczára egyetlenegyszer sem botlottak vagy csúsztak el. Úgy kell a nyeregben ülni, mint a háborgó tengeren tánczó ladikban. Sokszor hátra kell bukunk, úgy hogy hátunk a yak hátán fekszik, és testünket mindig az állat váratlan, de bámulatosan ügyes és okos mozdulatai szerint kell egyensúlyban tartanunk.

Jól esett, midőn az utolsó hófellegekből is kikerülve, tanyánkat megpillantottuk, mely a mélységben, de még mindig a Finsteraarhorn magasságában feküdt. Jól megérdemlett ebéd után jótékony, mély álomba merültünk, de még másnap is úgy éreztük, mintha nehéz betegségből lábadoznánk.

Négy kísérletet tettem a Musz-tag-ata megmászására, de egyik sem sikerült. Nem mondom azért, hogy a hegy megmászhatatlan. Arról az oldalról, ahonnan augusztus 11-ikén akartunk felhatolni, különös technikai segédeszközök nélkül lehetetlen a megmászás; de azon sziklafalon felül, melyet április 18-ikán, augusztus 6-ikán és 16-ikán megmásztunk volt, nem láttam leküzdhetetlen talajnehézségeket s itt lehetségesnek tartom az éjszaki csúcsra való feljutást, ahonnan a kevésbbé bemélyedt gerincez vezet a legmagasabb csúcsra. A kettő közt s alatta terül el a Jam-bulak jégár birodalma. Hogy ezen át lehet-e jutni, az más kérdés. Valószínűleg hasadékok szelik s oly mély jeges hó borítja, hogy az átjárás több napot venne igénybe. Azok a boldogok, kik a kirgizek hite szerint a Musz-tag-atán élnek, áthághatatlan bástyák mögé rejtőztek.

Tapasztalataimat abban foglalhatom össze, hogy a csúcsot *egy* nap alatt lehetetlen elérni, de hogy 6300 méter magasban sem czélszerű éjjelezni, mivel ily éjjel a test erejét tetemesen

csökkenti és kedvetlenséget, csüggedést okoz. Legezészerűbben akként lehetne a csúcsot elérni, ha június elején kora hajnalban mintegy 5000 méternyi magasságból indulnának el, amikor is a csúcs megmászását egy nap alatt ki lehetne erőszakolni. Ez esetben a yakokat lehetőleg magasra kellene vinni és csak ott kellene a gyaloglást megkezdeni, ahol a yak már semmi áron nem akar továbbmenni.

A megmászást minden esetben a Szárik-kol völgyéből, tehát nyugat felől kell megkísérteni, mely már maga is 4000 méter magasságban fekszik s abban is előnyt nyújt, hogy a hegy erre felé menedékesebben ereszkedik alá, mint kelet, dél és észak felé, amerről a hegy hozzáférhetetlen. Ügyes és gyakorlott hegymászó jó svájcei kalauzok kíséretében kétségkívül igen tetemes magasságig juthatna, sőt talán a csúcsot is elérhetné; de a legügyesebb svájcei vezető is előtte ismeretlen világot találna itt, mert a Musz-tag-ata magassága Európa legmagasabb hegyeinek magasságát is 3000 méterrel haladja meg.

Nekem az előrehaladott évszak s az utóbb beköszöntő kedvezőtlen őszi időjárás lehetetlenné tette a Musz-tag-ata csúcsának megmászását. Búcsút kellett tehát vennem a „Jéghegyek atyjától“, Pámir óriásainak egyeduralkodójától, mely egyúttal a Föld legmagasabb hegylánczainak csomópontja s a „Világ tetejének“ toronycúcsa. Te hatalmas hegyóriás! Áraszd fényedet világító torony gyanánt a sivatag tengere fölé s bocsáss örök havadról frissítő szellőt a sivatag forróságában epedő vándorra!

IV. FEJEZET.

Újra a Pámirban.

Midőn június hóban Kasgárból elindultam, az volt a tervem, hogy a Musz-tag-ata vidékén két hónapot fogok tölteni. De ez az idő elmúlt, anélkül hogy munkámnak még csak felét is elvégeztem volna. Élelmiszereim is elfogytak s ezeket csak Pamirszkij-Postból szerezhettem be. De mivel tudtam, hogy a khinaiak rám leskelődnek s kémnek tartanak, nem akartam gyanujokat ok nélkül felkelteni s így abban állapodtam meg, hogy éjjel titokban át fogok kelni egy őrizetlen hágón s utóbb ugyanezen módon fogok visszatérni, anélkül, hogy a khinaiak ezen utazásomról tudomást szereznének. Iszlám bejon kívül csak két kirgizt akartam magammal vinni, a többieket mind elbocsátottam, *Togdazin* béggel pedig azt a hirt terjesztettem, hogy Karakórumba megyek, a Musz-tag-ata déli lejtőjére.

Augusztus 19-ikén este összes holmimat és gyűjteményeimet kirgiz barátomhoz, az öreg *Jehim* bejhez vitettem, ki azokat sátrában pokróczok és nemeztakarók alatt jól elrejtette. Pamirszkij-Postból való visszatértemkor hallottam, hogy a khinaiak, kiket eltűnésem nagyon meglepett, a vidéken utánam kutattak. Az okos *Jehim* bej ez okból podgyászomat a Kamber-kislak-jégár egyik hatalmas sziklája alá rejtette s takarókkal jól körülesavarta, hogy nedvesség elől megóvja.

Jehim bej sátrában készültünk a szökésre. Négy lovat béreltünk, a szükséges pokróczokat, takarókat és műszereket be-

esomagoltuk s három napra való élelmet vittünk magunkkal, mivel egészen lakatlan vidéknek vettük útunkat, mely Pamirszkij-Postig 130 kilométert tehetett.

Esti 11 órakor indultunk útra. A hold világa mellett több órai lovaglás után lejutottunk a Szárik-kol völgyébe, ahonnan az út a *Musz-kurau* völgyön át a hasonló nevű hágóra kigyózdik fel. Ez a hágó a *Szárik-kol*-lánczon, a Pámir-fensík keleti párkányhegységén vezet át. Lenn a völgyben veszélyes pontot kellett érintenünk, egy khinai őrszemet, mely az orosz terület felé őrzi a határt. Némán, lassú lépésben lovagoltunk el az őrszem mellett, még pedig oly közel hozzá, hogy a kirgizek hiússze-meikkel sátrait is felismerték; de senki sem tartóztatott fel s a kutyák sem ugattak meg, bár velém vol Joldas, a kirgiz kutyám. Embereim roppantul féltek s bátorságuk csak akkor tért vissza, amidőn már messze túl voltunk a khinai aulon; jól tudták, hogy ha rajtuk ütnek, néhány száz ostoressapás lesz osztályrészük csupasz hátukon.

Reggel négy órakor szerencsésen elértük a *Musz-kurau* hágót. Innen a Nagara-kum völgyén lovagoltunk át, melynek talaját sárga futóhomok fűdi, helyenkint csinos dűnákat képezve.

A homokot a Pámir nyugoti és délnyugoti szelei hordják ide s mivel a Szárik-kol hegylánczot nem tudja áthágni, a hegység tövében rakódik le. Este a *Kos-agil* lapályt értük el s a *Murgab* folyó partjain töltöttük az éjjelt, szabad ég alatt.

Szegény kutyám, Joldas, útitársam volt pámiri útamon. Derék állat volt, mely morgás nélkül viselte a legnehezebb fáradtságot, éber őrünk volt éjjeli szállásainkon s amellet mindíg jókedvű volt. Gyávának sem mondhatom, mert ahányszor valamely aul felé közeledtünk, nyílsebességgel előre iramodott, hogy az aul kutyáival összemarakodjék. Bár bámulatos ügyességgel jobbra-balra harapott, természetesen mindig elverték, de azért a legkevésbé sem ijedt meg tízszeres többségtől. Most, hogy lóhalálában kellett Pamirszkij-Postra nyargalnunk, hátsó lábai kisebesedtek. Kirgizeim ezért bőrharisnyát varrtak neki, úgy hogy valóságos „esizmás kandúr“-hoz hasonlított. Végtelenül

komikus volt hú kutyám, midőn ezt a furesa jószágot felpróbálta. Eleinte csak mellső lábait használta s ülve csúszott tovább, de ez nem igen lehetett inyére, mert csakhamar három lábon futott s felváltva felhúzta egyik és másik hátsó lábát. Végre mégis belátta, hogy a bőrharisnya lábait kisebesedés ellen védi s harisnyásan szaladt tovább.

A Murgab partjain lefelé lovagolva, harmadnap délután *Pamirszkij-Postba* érkeztünk. Az erődben csönd honolt, sehol sem láttam tiszteket, csak az őrtálló kozák kiáltotta „megáll”-ját. A tisztek egy szent-pétervári hadnagy tiszteletére, ki ide látogatott, a városon kívül mulatságot rendeztek.

Csakhamar visszatért a mulató társaság, *Szaiczeff* kapitánnyal az élén; de a fiatalabb tisztek közül egyet sem ismertem, mert régi barátaim *Jonnoff* tábornok alatt az afghánok ellen küzdöttek. Még két változást észleltem az erősségben. Ezen a magányos helyen, melyet egy ferganai barátom paradicsomnak nevezett, mivel ott nők nincsenek, most *Skerszkij* parancsnok fiatal neje (német születésű nő) uralkodott, ki szeretetreméltó lényével mindenki tiszteletét megnyerte. Az izlés különböző lehet, de én azt hiszem, hogy az erősség most sokkal paradicsomiabbá lett, bár a kopott fegyverkabátok és poros csizmák fénykora letűnt. A másik előnyös változás, melyen az erősség keresztülment, abból állott, hogy 12 tagú zenekara volt, mely naponta az estebéd idején szórakoztatta az erősség lakóit kellemes zenéjével.

Augusztus 27-ikén indultunk a *Jesik-kul* (zöld tó) felé. *Szaiczeff* kapitány az első napi útát (40 kilométert) velünk tette meg. Kirgizeink azt a rossz tanácsot adták, hogy a Murgab folyón ne Sah-dsán mellett, hanem csak lejjebb keljünk át. De midőn a javasolt révhez értünk, egyik kirgizünk lova a 120 centiméter mély vízben talaját veszítve, lefelé sodortatott. Miután a lovat nehezen kimentették, a többi kirgizek is átkeltek s *Szaiczeff* kapitány is — derékig vízben — átúsztatott. Én nem nagyon vágyódtam a hideg fürdő után s ezért bevártam tevéinket, melyeknek hátán ülve, szárazon jutottam át.

Alkonyatkor az *Ak-alkhar* völgy torkolatánál. hatalmas

Kirgiz tanya a Szarik-kol völgyében.

szikla tövében ütöttünk tanyát. Szaiczeff magával hozta az ebédet s néhány palaczk vörös bort s tarka khinai lámpák s a lobogó

tűz fénye mellett a legkedélyesebb hangulatban fogyasztottuk el vacsoránkat. Beszéddek és dalolás közt telt el az est s a kirgizek álmélkodva hallgatták a szikla falaitól visszaverődő énekeinket, aligha nem attól tartva, hogy az úton megbomlottunk. Szaiczeff, kinek e helyen szántóföldjei voltak, még egy napot töltött velünk, azután visszatért az erődbe, míg mi nyugat felé folytattuk útunkat.

A következő két nap alatt eddig nem járt, de elég meredek hágón, melyet *Szaiczeff* nevéről kereszteltem el (4869 meter), átkeltünk a *Bazar-dere* hegyláncon s további két napon eljutottunk az *Alicsur-völgy*ben elterülő *Jesik-kul*hoz (zöld tó). A tó keleti végén, *Szuméh*-ben háltunk meg, ahol a 60 fokú kénesforrásokat is felkerestük, valamint azt a koczka-alakú khinai pecsét-követ (tanga-tas), melynek khinai felirása (jelenleg a szt.-pétervári múzeumban) azt tanúsítja, hogy valamikor Pámir is a Mennyei birodalomhoz tartozott.

A *Jesik-kul* hosszúra nyúló, keskeny tó, melynek szélessége nem több 3 kilomaternél, míg hossza 23. Vize kékeszöld s 18 fok hőmérsékletű, de nem oly tiszta, mint a Kis-Kara-kulé. Tenger feletti magassága 3799 m. A tó nyugati végéből a *Gunt* folyó ömlik ki, melynek látható vízmennyisége csekély, mivel a víz javarésze a morénák alatt folyik le. Körüljárva az egész tavat, a *Naiza-tas* hágón át (4155 m.) Pamirszkij-Postba tértünk vissza. Itt azzal a hírrel fogadtak, hogy a khinaiak *Togdazin* bég meztelen hátára 300 botot mértek, mert *Dsán tazzsen*nak nem jelentette, hogy a határt átléptem; azt is mondották, hogy *Togdazin* barátom most félholtan sátrában fekszik. Mivel attól tartottam, hogy a khinaiak holmimat lefoglalhatnák, a *Szárík-tas* hágón át (4434 m.) gyorsan visszasiettem a Musz-tag-atához, ahová szeptember 16-án érkeztem.

Itt nagy öröömre arról értesültem, hogy a hír valótlan volt. *Togdazin* barátomnak nem volt semmi baja, podgyászat pedig az óvatos *Jehim* bej a jégár sziklái közé rejtette, úgy hogy a khinaiak, kik összes kirgiz-szolgaímnál kutatták holmimat, semmit sem találtak.

Távollétem alatt a vidék erősen télies színezetet öltött. A hegyek hóhatára sokkal mélyebbre ereszkedett alá s az egész Szárik-kol-lánczot vékony, fehér fátyol takarta; a patakok apró folyásokká zsugorodtak össze s az egész természet készült téli álomba merülni. A Musz-tag-ata jéghidegen s ijesztő ridegen tornyosult fejeink fölé s nem volt semmi kedvünk vele újabb támadásba ereszkedni. E helyett a hegy tövében délre mentünk, hogy térképfelvételeinket befejezzük. Felkerestem tehát még a Musz-tag-ata hátralévő jégárait (*Kok-szel*, *Szár-ágil*, *Sver-agil* és *Gerdumbeh*) valamint a *Kara-korum* szakadékokat, végül a *Tegermen-szu* völgyén át be akartam fejezni a hegy körüljárását. A kirgizek tanácsára azonban és saját tapasztalataim alapján ezen tervemet elejtettem, mivel a Musz-tag-ata keleti lejtőin keresztülhatolni nem lehet. Így tehát az ismert úton tértem vissza a Kis-Kara-kul-tóhoz, melyet szeptember 30-án értem el.

Célom az volt, hogy a tó keletkezését illetőleg tett megfigyeléseimet mélységmérésekkel ellenőrizzem. Kilencz napot szenteltem erre a munkára s ez idő egyúttal pihenőül, átmenetül szolgált a nagy magasságokban töltött időtől a mélyebb völgyekbe való leereszkedéshez.

Szomszédságunkban hat jurtából álló aul volt. *Togdazin* béggel és egyéb kirgiz barátainkkal tanácskoztunk, miként eszközöljük a mélységméréseket. Csónak nem volt sehol s a kirgizek közt csak egyetlen egy ember volt, aki általában látott már valaha csónakot; a többinek fogalma sem volt arról, micsoda a csónak és el nem birták képzelni, hogyan készül ily jóság. Magamnak is nagy fejtörést okozott a csónak készítése, mert az egész nagy Szárik-kol völgyben nincs más fa, mint a Kajindeh-mazar szentsír hat kis nyírfája, egyébként pedig a legközelebbi cserjék 150 kilométernyi távolságban nőttek.

Közvetlen közelben nem volt semmi más építőanyag, mint az *ok*, vagyis a jurta kupolaszerű nemeztetejének tartására szolgáló hajlott póznák. De hogy ezekből miként lehessen csónakot előállítani, azt a legokosabb kirgiz sem bírta kieszelni.

Először is faforgácsokból és olajosvászonból kis csónak-

mintát készítettem, mely árbócczal, vitorlával és kormánynyal ellátva, a kirgizek nagy bámulatára és örömére pompásan sikerült. *Togdazin* bég azonban kijelentette, hogy a csónak nagyban elkészítve, életembe fog kerülni s inkább azt tanácsolta, hogy várjam be a tó befagyását. De mivel nem tölthettem hat hetet tétlenül, nem fogadhattam meg tanácsát.

Közvetlenül a tó partján állítottam fel jurtámat s mellette a hajógyárat. Itt állítottuk össze a hajó gerinczét, melyhez a bordákat erős kötelekkel erősítettük hozzá; néhány óra múlva kész volt a hajó váza, melyet két meter hosszúra és egy meter szélesre csináltam. Az előtte való nap elhullott ló és egy juh bőréből kerültek ki a csónak oldalfalai, vörös kattun szolgáltatva a vitorlát s öt levegővel megtöltött kecskebőrzsák került a csónak oldalai és fara mellé. Egy *ok* végét kettéhasítottuk s kecskebőrt feszítettünk közéje: ez volt az evező; kormányul ásó, lapát szolgált.

Pompás járómű volt, melyet október 3-án vízrebocsátottunk. Meg kell vallanom, nem szolgált a svéd hajóépítés díszére, mert alakja olyan volt, akár egy szögletes szardiniásdobozé s midőn a felduzzasztott kecskebőrzsákokon himbálózott, inkább valamely ktoló özönvízelőtti szörnyeteghez hasonlított, mint hajóhoz.

Togdazin bég már kora reggel beállított, hogy a szörnyeteget megnézzé. Nagy óvatosan tisztes távolban maradt s ropant kómiкус arcot vágott, mintha azt akarná mondani: „rettegetes egy jószág!” De veleszületett tapintatánál fogva hallgatott s várta a történendőket.

„Vannak az ember életében pillanatok”, mondja *Schiller*, és igazat adok neki, mert csakugyan fontos pillanat volt, midőn hajóm vízrebocsátkozott. A kirgizek visszafojtott lélekzettel követték minden mozdulatát és bámulva nézték, hogy volt bátorságom beléülni és az erős szél daczára, rövid csónakútat tenni. De a csónak öt kecskebőrzsákon nyugodva, biztosan úszott a vizen s *Togdazin* bég annyira el volt ragadtatva, hogy a legközelebbi próbaúton hozzám csatlakozott.

Annyi azonban bizonyos, hogy a csónakot kormányozni

nem birtuk ; ment az a maga, vagy inkább a szél kedve szerint, ahová az akarta s bármint erőlködtem is, sohasem ment arra, a merre *én* akartam. Makacs volt az, akár a yak. Így tehát, mivel állandóan déli szél fujt, nem tehattünk mást, mint hogy a hajót lovakkal a déli partra vontattuk, hogy aztán a széllel a tó belsejébe hajózzunk a szükséges mélységmérések eszközzésére.

Midőn október 4-én *Muhammed Turdu* nevű kirgizzel a tó belseje felé indultunk, hirtelen orkánszerű vihar keletkezett. Bár a vitorlát behúztuk, helyzetünk igen kritikussá vált, mert a vihar hajónkat befelé kergette s egyik kecskebőrzsákunk a hajóról levált, a többiekből pedig a levegő sípolásszerű hanggal oly gyorsan elszállt, hogy egészen összezsugorodtak. *Turdu*, a ki még soha sem ült csónakban, tengeri betegségben sínlődött s azt hitte, hogy utolsó pereze bekövetkezett. A kirgizek a tó partjáról nézték a hullámozó vízzel való küzködésünket s biztosra vették, hogy csónakunk el fog merülni. Hála Istennek, sikerült azt a víz felszínén tartani s így hosszú küzdelem után ép bőrrel, de teljesen átázva, partra szálltunk.

Első expediciónk tehát csütörtököt mondott ; mindössze annyit észlelhettünk, hogy a futóhomok legalább is épp' oly mértékben temeti be a tó medencéjét, mint a jégárak iszapja. Mert a jégárak patakjai csak nyáron működnek, ellenben a viharok állandó jelenségek. A téli viharok a futóhomokot a tó tükrén át kergetik ; első csónakázásunk alkalmával helylyel-közzel akkora homokfellegbe kerültünk, hogy a partnak nyomát sem láthatuk. A víz még este is egészen zavaros volt s midőn juhhúslevesünket elfogyasztottuk, a homok esikorgott fogaink között.

A következő napokon nagyobb sikerrel hajókáztunk a tó tükrén, de október 8-án, késő este, ismét oly vihar kerekedett, hogy hajónk éjfélig tánczolt a hullámok tetején. De végre mégis szerencsésen kikötöttünk az ismert parton.

Nagy előnye volt ezen hajózásoknak, hogy más hajóval való összeütközéstől nem kellett tartanunk, ha késő éjjel kerülünk haza. Korlátlan urai voltunk a Kara-kulnak, melynek hátán előzőleg még sohasem járt hajó.

Mindössze 103 mélységmérést ejtettem meg; a legnagyobb mélység a tó déli felében 24 méter volt. Déli oldalán, a hol a jégárak patakjai belé ömlenek, elég meredek iszaplejtő van a part mentén, míg az északi parton a morénagátak lassan ereszkednek a mélységbe. A kirgizeknek azt az állítását, hogy a tóban nem élnek halak, vizsgálataim is igazolták; ellenben vadlibák és kacsák itt is élnek. A tó vize édes, jól iható és hőmérséklete 3 és 12 fok között váltakozott; fenekén 8 fokot mértem. A tó vize novemberben befagy s a jég csak április közepén törik fel.

Mielőtt Pámirnak bucsút mondanánk, még a *kirgizokról* kell megemlékeznem, kik között oly soká időztem. Lovasjátékait, melyek egyforma életükben oly nagy szerepet játszanak, már leírtam. Ezeken kívül csakis a nyájak gondozása s az évenkénti vándorlások, melyek azzal összefüggnék, érdeklik őket. A nyarat a nyári legelőkön (*jajlau*) töltik, melyek a Musz-tag-ata és a Pámir-hegységek magasabb lejtőin terülnek el, téli legelőket (*kislak*), melyek a völgyekben vannak, akkor keresik fel, a mikor a hó és a nagy hideg a hegyekről elúzik.

Egy *aul* (tanya) lakói rendszerint mind rokonok; mindig ugyanazon nyári és téli legelőkre költöznek, a hová idegennek nincs joga behatolni.

Ha gyermek születik, a rokonok eljönnek, hogy a szülőknek szerencsét kívánjanak. Űrüt vágnak, nagy tort ülnek és imádkoznak. A gyermek a harmadik napon nevet kap. A mollah (mohammedán pap) felüt egy könyvet, melyben minden napnak egy-egy neve van és a gyermeknek az illető nap nevét adja, mihez még az atya nevét és az *ogli* (fiú) szót kapcsolják, p. o. *Kencse Szattovaldi Ogli*.

A midőn a fiatal kirgiz nősülni akar, szülei menyasszonyt választanak neki, kivel meg kell elégednie. Ha azonban a leány nem akarja a legényt, a házasság elmarad, habár rendszerint a leány is szüleinek akaratától függ. A mely ifjúnak szülei nincsenek, maga választja menyasszonyát, de ez esetben a leány szüleinek *kálimot* fizet. A gazdag kirgiz 10–12 jambaut ad (egy jambau = 200–250 korona), a szegény egy pár lovat vagy yakot.

A leány szülei ezért mindig gazdag férfit, bejt, igyekeznek vőül megnyerni, míg a férfi szülei csunya, szegény menyet óhajtanak, ki csekély kálimmal beéri. Szép s fiatal leányért mindig magas kálímot kívánnak. A mint a kálímot letették, megtartják az esküvőt. Új jurtát ütnek s abban annyi vendéget látnak, a mennyi csak eljön. Az esküvői lakoma ürühúsból, rizsből és theából áll; a mollah felolvassa a jegyesek kölcsönös kötelességeit, azután nagy baigát (lovassjátékot) rendeznek. Ilyenkor mindenki ünneplő ruhát ölt. Ha a vőlegény más aulból való, az esküvőt a leány auljában tartják, mire a vendégek a fiatal párt új otthonába kísérik.

Az elhunyt kirgiz tetemét tisztára mossák, fehér ruhába öltöztetik, vászonba és nemeztakarókba csavarják és eltemetik. A sír egy méter mély; fenekéről oldalt vízszintes folyosót ásnak, melybe a holttestet betolják. Azután betemetik a külső sírt s föléje követ, vagy ha a halott bej volt, négyszögletű alapon nyugvó kis kupolát állítanak. A rokonok a sírt negyven napon át fölkeresik.

A kirgiz-család butorzata nem nagy, ráfér néhány yak hátára. Főtárgya a jurta (sátor), melynek favázát vastag nemeztakarók födik. A háziszerszám közt van nagy vasfazék (*kazán*), porzellántálak, lapos fatálak, füles vas- és rézkannák fedővel, facsészék, merítő-vedrek stb. A gazdasági szerek legnagyobb részét Kasgárból, Jangi-hisszárból vagy Jarkendből szerzik be, de a Szárik-kol völgyében benszült kovácsok és asztalosok is vannak. A jurtához szükséges fát a Musz-tag-ata keleti lejtőjének völgyéből hozzák, mivel a Szárik-kol-völgyben semmiféle fa nem nő.

A jurtának egy elkülönített részében őrzik a tejet, tejfölt és egyéb élelmiszereket. Legkedveltebb italuk az *airan*, vagyis hígított tej, melynek meg kell aludnia; nyáron kellemes hűsítő ital. *Kaimáknak* nevezik a sűrű, édes sárga yaktejet, mely kitűnő minőségű s mandulaizű; a közönséges tej neve *szut*. Minden tejféle italt kecskebőrtömlőkben tartanak. A kirgizek leginkább yaktejből és juhhúsból élnek; egyszer-kétszer hetenkint juhot ölnek s akkor az aul egész népessége tisztességes ebédet

eszik. Ilyenkor köralakban körülülük a sátrat, melyben a hús fő, azután szétosztják a húsdarabokat. Mindenki kihúzza hüvelyéből a kést s megeszi a maga részét; a csontokat összetörik, hogy a kitünő velőt kiszedhessék. Ebéd előtt és után mosakodnak, ebéd végeztével kezeikkel megérintik szakállukat s „allahu ekber“-t (Alláh nagy) kiáltanak. Az iszlám öt nappali imáját az aul legidősebb lakója szokta elmondani.

A mindennapi élet terhe a nőkön nyugszik. Ők ütik fel a jurtát, ők szőnek szőnyeget és szalagokat, vernek kötelet és madzagot, ők fejik a yakokat és kecskéket, egyszóval ők végeznek minden munkát. A férfiak tulajdonkép semmit sem tesznek. Egész nap a tűz körül ülnek, legfeljebb még a yakokat a magasabb fekvésű legelőkre hajtják. Gyakran kilovagolnak, hogy szomszédjaikat felkeressék és csereberéljenek. Télen egész nap a tűz körül ülnek, melyet yaktrágyával élesztenek, miközben a hó a jurtát sűrű fellegekbe borítja s a vihar barátságtalanul suhog.

Csendes s egyforma a kirgiz élete; egyik év olyan, mint a másik, a foglalkozásokban és a vándorlásokban nincs semmi változatosság. Semmi sem változik, csak a kirgiz haja s szakála őszül s gyermekei új jurtát ütnek. Végre ő is a szent sírba kerül s a hóhegyek tövében nyugszik, melyek között ő és ősei örömtelen, de egyuttal gondtalan életöket töltötték.

Ez az egyhangúság okozta, hogy jelenlétem nekik kellemes változatosságot okozott. Még sohasem volt alkalmuk, hogy egy *ferengit* (európaít) közelről láthassanak s hogy érthetetlen foglalkozásait megfigyelhessék. Sehogy sem bírták felfogni, miért kell nekem minden egyes jégárt felkeresnem s miért kellett köveket gyűjtenem, mert nekik mindaz, a mit én fáradsággal gyűjtöttem, oly közömbösnek s érdektelennek látszott. Vajjon sajnálkoztak-e távozásomon, nem tudom, mert szívők rideg, melegebb érzelmek iránt nem igen fogékony. A hideg, zord és fukar természet, melyben élnek, nem alkalmas arra, hogy ily érzelmeket keltsen. S midőn október 9-ikén tőlük búcsút vettem s ők soká távozó karavánom után néztek, alighanem azt gondolták magukban: „Honnan jött, hová megy s mit akart itt?“

V. FEJEZET.

A sivatag felé.

Február 17-ikén *Iszlám* bej, *Johannes* hittérítő és *Hasim Akhun* kíséretében kelet felé indultam, első célpon-túl *Maralbasi* városát tűzvén ki. Karavánom két nagy *arbá-ból* (kétkerekű kocsi) állott, melyek mindegyikét négy ló húzta. Az első arbának szalmafütele belül kigiszszel (nemezzszőnyeg) volt bélelve s ugyanily szőnyeg zárta el a kocsi hátulját, hogy a por behatolását megakadályozza. Az arba feneke nemeztakarókkal, vánkossokkal és bundákkal volt letakarva, hogy puhábban ülünk, de azért a döczőgős úton úgy rázott és zörömbölt, hogy majdnem belésiketültünk. Velünk jött az arba gazdája is s egy-egy kocsi, ki hosszú ostorral kezében szaladt a kocsi mellett vagy füttyörészve a szekérrúdon ült. A másik arbára raktuk pod-gyászunkat s ugyanebben foglalt helyet *Iszlám* és *Hasim*. Két kutyám, Joldas és Hamra, kocsimhoz kötve követett ben-bünket.

Jangi-sárban, a khinai Kasgárban, mely a várostól két órányira van, komikus kalandunk volt. Egy khinai katona lo-vainkra vetette magát, azokat megállította s váltig erősködött, hogy Hamra az ő kutyája. Csakhamar nagy népesödületben vol-tunk. Megparancsoltam kocsisomnak, hogy hajtson tovább, de a khinai kocsink elé vetette magát s kutyáját követelte. Végre abban egyeztünk meg, hogy Hamra azé legyen, a kit követ. De alig oldottuk le kötelét, máris villámgyorsasággal elszaladt s

csakhamar eltűnt szemeink elől. A vitéz khinai bután utána bámészkodott a csőceselék gúnykaczaja között.

Másnap *Faizabad* városát (= az áldás tanyáját) értük el; szűk utcáiban nagy néptömeg hullámozott, a bazárokból pedig óriási volt a tolongás. A városnak 7—800 háza van s lakói leginkább szártok (dsaggatai törökök), de számos dungán és néhány khinai is él benne.

A város körül szürkéssárga, pusztára terül el, melynek pora ellen alig lehet védekezni; a kocsik csak lassan szaladhatnak előre, lovainkról csak úgy csurog a verejték. A nagy portól piszkos szürkére változik a bőrük. A lovak közül egy a kocsirúdak közé van fogva, három pedig előtte halad. A kocsik egyensúlyozásához szükséges ez; ha az egyik ló elesik, orrunkra bukhatunk.

Egész éjjel utaztunk s a nagy sötétben el is tévedtünk. Csak nehezen találtuk meg a helyes utat s végre reggel a Kasgár-darja folyónak egyik befagyott ágát értük el. Vágtató lovaink egyike a síma jégen elcsúszott s beszakadt. Arbánk tengelyig a jég közé került. Egy teljes óráig tartott, míg a jégből kiszabadíthattuk. Egy másik helyen szerencsésen átjutottunk a folyón, de másik arbánk egyik kereke a jeget kés módjára átmetszette. Le kellett raknunk egész podgyászunkat s át kellett a folyón czipelnünk, a mi nagyon sok időbe került.

Az uton, melyen haladtunk, sűrűn vannak a postaállomások; minden állomáson khinai postamester és három muhammedán küldöncz van, kik közül egy a khinaiakat szolgálja ki, kettő pedig a postát továbbítja. Minden küldöncz csak a legközelebbi állomásra viszi a postát, a honnan egy másik lovas szállítja tovább. Minden állomáson tíz ló van s a postaszállítás elég gyorsan történik, sürgős küldeményeket $3\frac{1}{2}$ nap alatt szállítanak Kasgárból Ak-szuba (550 kilométer), míg a karaván vagy az arba rendszeren 18 napig utazik. Újabban azonban a postaút fontossága csökkent, mivel a khinai kormány az angolok tanácsára táviróvezetékét állíttatott fel. A táviró-oszlopok itt, Ázsia belsejében, egész különös látványt nyújtanak. Egyenes vonalban állanak s igen gondosan vannak felállítva.

Maral-basi khinai erősség, melyben állítólag 300 főnyi helyőrség fekszik, a szomszédos *Kislakk* mintegy 1000 házból áll; a várost másként *Dolonnak* is nevezik, a mi erdős vadont jelent Lakóinak típusa tisztább uigur leszármazásra vall.

Reggel egy khinai tisztviselő és négy bég látogatott meg, kik az ambán üdvözlétét adták át. A bégek igen barátságosak és közlékenyek voltak. Szándékomat, mely oda irányult, hogy a *Takla-makán* sivatagot átszeljem, kivihetetlennek jelezték. Egyébként azt mesélték, hogy a sivatag közepén, a Jarkent-darja és Khotan-darja közt hajdan nagy város, *Takla-makán* állott, melyet a homok maga alá temetett. Most az egész sivatagot nevezik róla, de rövidítve *Takán* néven is említik. Arról is értesültek, hogy a sivatagon „*teleszmat*“, azaz természetfölötti varázslat uralkodik, s hogy ott tornyok, falak és házak vannak, melyek arany- és ezüstrudakkal telvék. A ki oda kerül s tevéjét arannyal megrakja, többé el nem távozhatik onnan, mivel a sivatag szellemei fogva tartják; csak akkor szabadulhat el, ha az aranyat ismét eldobja. A bégek azt hitték, hogy a sivatagon keresztül lehetne utazni, ha a Mazar-tag mentén vonulnánk a mennyire csak lehet s ha vizet vinnénk magunkkal; de a lovak ott hamar elpusztulnának.

Maral-basi-ból kirándultam a *Mazar-tag* hegyre, a hol az *Ullug-mazar*, egy szent sírja van. A hegyet minden irányban keresztül jártam s a *Tumsuk*-hegyen számos épület romjaira akadtam.

Maral-basiba visszatérve, ott egy nyolczvanéves aggastyán keresett fel, ki arról értesülve, hogy Takla-makánt keresztül akarom utazni, elmondá, hogy fiatal korában valaki a Khotán és Ak-szu közti sivatagban eltévedt s bolyongásai közben régi város romjaira akadt, melyekben számtalan khinai cipő hevert, de ezek az első érintésre porrá hullottak szét. Egy másik vándor szintén rombadólt várost fedezett fel, mely telve volt ezüsttel, de a mint a sok ezüstöt el akarta vinni, vadmacskák rohanták meg; ijedtében eldobta a kincset, de a mint később ismét meg akarta keresni, már nem találta meg, a homok elnyelte a várost.

Egy khotáni molláhnak inkább kedvezett a szerencse; teljesen eladósodván, a sivatagba ment, hogy ott halálát lelje; de e helyett aranyat és ezüstöt talált s most dúsgazdag ember. Nagyön sokan mentek még a sivatagba kincset keresni, de onnan nem tértek vissza. Az aggastyán azt állítá, hogy először a gonosz szellemeket kell elkergetni, melyek most az odatévedt embereket megbabonázzák; kiforgatják a fejüket, s ezek a nélkül, hogy észrevennék, körben forognak s mindig saját nyomukba kerülnek vissza. Egyre csak vándorolnak, míg végre halálra fáradva, a szomszomság agyongyötri őket.

De honnan erednek e mondák? Hogyan magyarázható meg, hogy e mondák egyetértőleg eltemetett városokról s a nagy Takla-makán város romjairól szólnak? Véletlen-e, hogy e mondák Khotántól Jarkenten és Maral-basin át Ak-szuig szájról-szájra járnak s hogy a régi várost mindenütt ugyanazon név alatt ismerik? Vagy csak érdekesebbekké akarnak-e ez emberek az által válni, hogy elhagyott városokról beszélnek s azt állítják, hogy ősidőkben a sivatag belsejében is nagy erdők voltak, melyekben pézsmaöz s egyéb vad tanyázott? Nem, ez nem lehet véletlen; *kell*, hogy e mondáknak alapjuk s eredetök legyen; a távol múltban kétségkívül van oly valóság, melyen e mondák alapulnak, s ezért nem szabad e mondákat semmibe venni.

Gyermekként hallgattam e kalandos mondákat, melyek a tervbe vett veszélyes utat csak annál csábítóbbnak tüntették fel. Szinte hipnotizáltak engem; nem láttam a sivatag veszélyeit, még a homokviharokat is gyönyörűeknek és elbájolóknak láttam. És ott a látóhatár szélén tornyosultak a gömbölyded homokbuezkák, melyeket nem tudtam eléggé nézni, s azokon túl feküdt síri nyugalomban az ismeretlen elvarázsolt föld, melynek létezéséről a legrégebbi okmányok sem tudtak, az a föld, melyet első gyanánt kívántam felkeresni.

Márezius 2-ikán búcsút mondtam Maral-basinak s a Jarkent-darja mentén *Lailikba* utaztam. Itt ütöttem fel főtáboromat, hogy a sivatag-utazásra előkészüljek. Kaszári kereskedők azzal hitegettek volt, hogy Maral-basiban jó tevéket vásárolhatok, de

az egész városban alig láttam ily állatot. Kasgárból kellett tehát tevéket beszereznem; e célból egyik emberemet, *Muhammed Jakub*-ot ajánlólevelekkel ellátva Kasgárba küldtem, hogy onnan tíz nap alatt nyolcz tevét és két embert hozzon. *Iszlám* bejt Jarkendbe küldtem, hogy az utazásra szükséges különféle czikkeket, mint víztartó vasládákat, kenyeret, rizst, köteleket, szerszámokat, ásókat, szézamolajat (a tevék részére) stb. beszeressen; ez az olaj különösen fontos volt, mivel a teve, ha naponta fél litert kap, egy hónapig is kibirja más táplálék nélkül. Kocsisaimat is elbocsátottam s így a hittérítő volt az egyedüli, a ki velem maradt.

Embereim távollétét arra akartam felhasználni, hogy *Ordan Padsah* sírját felkeressem, mely tíz napi járóföldre esik Lailiktól nyugatra, a homoksivatagban. Utunk *Terem* falun át vezetett; neve bevetett földet jelent s lakói mesélik, hogy e hely hajdan dús aratásairól s vízbőségéről volt ismeretes. A mióta a Jarkend-darja folyását másfelé vette, pusztaság terül ott el. A falú most egy csatornából nyeri vizét, de a vízszolgáltatás hiányos és bizonytalan. A khinai hatóságok szigorú örködése alatt álló törvények szabályozzák a csatorna vizének felhasználását. Minden falú csak bizonyos meghatározott időben használhatja a vizet. *Terem* falúnak most három hónapon át volt vize, aztán négy hónapig egy esőpp vizet sem kap s csak ősszel élvezheti megint 34 napig.

Ordan Padsah nagyon látogatott búcsújáróhely; télen 10—12000-re rúg a zarándokok száma, míg nyáron a vízhiány s a nagy hőség miatt alig 5000 látogatója van. A falú nyolcz házból áll s a homokdűnák eltemetéssel fenyegetik. E helyet előttem csak *Bellew* őrnagy kereste fel 1874-ben, még pedig nyugat felől. Kutatásaink tehát jól kiegészítették egymást.

A főseiken kívül a hely állandó személyzete egy imámból (elöljáró), egy mutevelléhből (jóságkezelő) s húsz szupéhből (szolga) áll, kik kizárólag a zarándokok költségén, illetve azok adományaiból élnek. A zarándokok ajándékaikat a legnagyobb áldozó-edénybe teszik, melyet *altin das*-nak, azaz aranykőnek

neveznek. Ez az edény $1\frac{1}{2}$ méter átmérőjű s bronzból készült: ha a zarándokok száma igen nagy, a nagy altin-dasban rizspudingot főznek élelmezésükre. Ha a látogatottság csekélyebb, a kisebb áldozóüstök szolgálnak ily czélra.

Ordan Padsah két nagy homokbuczka között fekszik; a buczkák 120 méter szélesek és 5 m. magasak; a kettő közti völgyelés, melynek talaja agyag, 155 m. széles. Maga a sírhely (*mazar*) a falutól husz percznyire van; egy homokbuczka tetején néhány ezer *tugh* (áldozati pózna) áll, melyek végén apró zászlócskák lobognak. Ordan Padsah, kinek tulajdonképeni neve *Szultán Ali Arszlán Khán* volt, nyolczszáz évvel ezelőtt egy homokvihar áldozata lett, midőn az izlám terjesztése közben a togda-rasid-nokta-rasid néppel hadakozott. A kelet-turkesztáni vértanuk között ma is nagy szerepet játszik.

Márczius 12-ikén erős homokviharban visszalovagoltunk s harmadnap Lailikban voltunk. Embereimnek itt kellett volna már lenniök, de nap-nap után telt el s hírt sem hallottam felőlük. Az a 25 nap, melyet várakozásban töltöttem, rám nézve kínos idő volt. Midőn végre *Iszlám* bej Jarkendből megérkezett, *Merketbe* tettem át lakásomat, a mely községben európai ember még sohasem fordult meg. A tevék hosszú kimaradása nagyon aggasztott, mert a tavasz beköszöntött s ez időben a Takla-makán valósággal tüzes kemenceze. Végre 22-ikén megjött *Muhammed Jakub* is Kasgárból. Hatalmas póstát hozott, de tevét nem.

Ott voltam tehát, a hol egy hónappal azelőtt. Most a'derék *Iszlám* bej vette kezébe a dolgot. Azzal az eltökéléssel indult el ismét Jarkendbe, hogy tevék nélkül nem tér vissza. Április 8-ikán tért vissza nyolcz pompás tevével, melyeket nagy gondal választott ki, hogy a sivatagban való utazásra alkalmasak legyenek. A legnagyobb baj a vásárnál az volt, hogy a benzülöttek tudtak róla, mily nagy szükségünk van a tevékre s azért árukat erősen felesigázták. Egy-egy teve 160 koronába került.

Mind a nyolcz tevének nevet adtam, egyuttal megmér-

tem területüket a púpok között, hogy a sivatagbeli utazás hatását észleljem. Tevéim voltak :

	Kora	kerülete
Ak-tuja (a fehér teve)	8 év	2'37 méter
Bogra (a hím)	4 „	2'35 „
Nehr (a magas)	2 „	2'25 „
Babai (az öreg)	15 „	2'28 „
Csong-kara (a nagy fekete)	3 „	2'23 „
Kicsik-kara (a kis fekete)	2 „	2'22 „
Csong-szárík (a nagy fakó)	2 „	2'30 „
Kicsik-szárík (a kis fakó)	1½ „	2'14 „

Büszkeséggel néztem pompás tevéimet s nem gyanítottam, mily szomorú sors vár rájuk. Magam Boghrán nyargaltam, mely rendkívül szép alkatú, kitartó s békés állat volt. Tevéim egy nagy udvarban telepedtek le, a hol utolszor élvezték az illatos szénát. Kutyáim, Joldas és Hamra, nem birták őket szivlelni s a legerősebb ellenszenvet tanúsították velök szemben.

Iszlám bej Jarkentből két megbízható embert is hozott magával ; az egyik *Muhammed Sáh*, 55 éves ősz férfi volt, ki a tevékkel nagyon jól tudott bántani. Derék, szép ember volt, ki sohasem vesztette el nyugalmit s jókedvű volt még akkor is,

Teve a málhanyereggel.

midőn tevéi egymásután elpusztultak. Társa, *Kázim Akhun* 48 éves, nőtlen ember volt, közep nagyságú, feketeszakállú, erős testalkatú, komoly férfi, ki sohasem nevetett, de amellet barátságos s kedélyes volt, bár kötelességeire gyakran kellett figyelmeztetni.

Még egy emberre lévén szükségem, *Niáz* bég Merketből egy embert ajánlott nekem, ki évenként 10—14 napi vándorlást

szokott tenni a pusztában, hogy kincset keressen. Neve szintén *Kázim Akhun* volt, azért a másiktól való megkülönböztetésül *Joldsinak* (útmutató) vagy *Kumcsinak* (pusztai ember) szoktuk nevezni. Nem volt valami jó aquisitív, mert durva s heves, összeférhetetlen természetű volt, ki a többiek fölött parancsolni akart. *Iszlám* bejt ki nem állhatta, mivel őt neveztem ki karavánom vezetőjének. A merketiek intettek, hogy ne vigyem magammal, de már késő volt; azt hittem, hogy jó hasznát fogom venni, mivel ő volt az egyetlen ember a faluban, ki a sivatagot saját tapasztalatából ismerte.

A tevéken és kutyákon kívül még három juhot, tíz tyúkot és egy kakast vittünk magunkkal. A tyúkketrecz a teve hátán volt elhelyezve s az első napokban néhány tojást találtunk benne; de midőn a víznek híján voltunk, a tyúkok már nem tojtak. A kakas vidám gyerek volt, ki a ketrecz rácsán minduntalan keresztünyomta magát s a teve pupjáról csattanó kukorikolással a földre szállt alá.

Az utazásra való előkészületeimet április 9-ikén befejeztem; néhány zsákot teleraktunk kenyérrel s a négy vasládát megtöltöttük friss folyóvízzel. Ezekben 80, 86, 87 és 122 liter víz fért el, s mivel még egy 80 liter ürtartalmú keeskebőrzsákot is magunkkal vittünk, mindössze 455 liter vizünk volt, amit 25 napra elégnék véltem. A víztartó ládák rendszerint méz küldésére valók, mely Indiából Jarkentbe szállítatik; a ládáknak vékony vaspléholdalait erős farácszat védi lökések ellen. A rács köré fűvet és kákát szoktak gyömöszölni, hogy a láda tartalma hűsebb maradjon.

Útitervem az volt, hogy a Takla-makán sivatagon át a Mazar-tag hegység felé tartsak. *Przseválszkij*, *Carey* és *Dalgleish* voltak az első európaiak, kik e hegyet a Khotándarja bal partján meglátták. *Przseválszkij* ezen név alatt a sivatagon át húzódó hosszú hegylánczot rajzolt, mely tévedés onnan eredhetett, hogy a Maral-basi melletti Mazar-tagot amavval azonosnak tartotta. Tudakozódásaim alapján azt gyanítottam, hogy ha Merketből kelet felé vagy kelet-észak-kelet felé

megyünk, előbb-utóbb a Mazar-tagra kell akadnunk, és remélttem hogy ott a szélről védett helyeken futóhomok-mentes vidéket fogunk találni, forrásokkal és vegetációval, talán ősrégi kultúra nyomaival. Térképeim alapján az egyenes távolságot 287 kilométerre becsültem, és ha csak 20 kilométert számítunk egy napra, az egész utat 15 nap alatt tennők meg. Vizünk tehát bőségesen volt. Számításaim nagyon biztatók voltak s azt hittük, hogy az út elég könnyű lesz. A valóságban 26 napig tartott az út, azaz majdnem kétszer oly soká, mint előre számítottuk.

Április 10-ikén már kora hajnalban nagy élénkség uralkodott udvaromon. Embereim összehordtak minden podgyászt és élelemládát, hogy egyenlő súlyú terhekké rakják össze és ezeket kötelekkel átkössék. Azután párosával a földre rakták, de egymástól oly távol, hogy egy teve közéjük férjen. A tevének le kellett feküdnie és a kötegeket málhanyergére erősítettük. Miután felállott, nagyobb biztosság kedvéért még kötelekkel átkötöttük s a málhanyereg rúdjaihoz erősítettük.

Felszerelésünk igen gazdag volt: több hónapra való ételmi szerünk volt, különösen rizs, kenyér, konzervek, cukor, thea, főzelék és liszt. Azután sok téli ruhát, bundát és pokróczot vittünk magunkkal, mivel az volt a szándékom, hogy a Khotándarjától Tibetbe folytassam utamat. Műszereim, két fényképező készülék ezer lemezzel, néhány könyv, egy svéd újság egész évfolyama, melyből esténként akartam egy-egy számot elolvasni, főző-készülékeim, fémedényeim, porcellán, három puská és hat forgópisztoly, két nehéz láda lövészerrel szintén sok helyet foglalt el. 25 napra való víz egészítette ki felszerelésemet.

Csomagolás közben megmértünk egy 400 méternyi bázist és megállapítottuk, hogy Bogra ez utat $5\frac{1}{2}$ percz alatt teszi meg. Ezt a munkát nap-nap után ismételtük, mert a talaj minősége és a homok mélysége szerint a menet gyorsasága is változott.

Amíg indulásra készültünk, a falu apraja-nagyja körénk gyülekezett, hogy a nagy pillanat szemtanúi legyen. „Ezek nem

térnek vissza!“ kiáltották maguk közt. „Tevéik túlságosan meg vannak terhelve s a mély homokban nem haladhatnak tovább.“ E baljóslatok legkevésbé sem riasztottak vissza és hatásuk egészen elmosódott, midőn a hinduk indulásunkkor néhány marok da-tient (khinai bronzpénzt) dobtak ránk azzal a kiáltással: „Szerencsés utat!“

Tevéinket négyesével egymáshoz kötöztük, még pedig olyformán, hogy az orporezon keresztül dugott keresztfa egyik végéhez erősített kötél másik végét az előtte haladó teve farkához kötöztük, de oly laza csomóval, hogy netáni esés esetén magától felbomoljék. A keresztfa másik végén levő gomb a fának kicsúszását akadályozta meg.

A négy fiatal teve elől ment, azután következtem én a Bográn, s nyomában a Babai, Ak-tuja és Nehr. *Muhammed* sáh folyton vezette tevémet, úgy hogy járásával nem kellett törődnöm s kizárólag észleléseimmel foglalkozhattam. *Iszlám* bej kitűnően mállázta tevémet. Bogra hordta a kényes műszereket tartalmazó két ládát s púpjai közt a ládák fölött pokróczokból és takarókból valóságos zsölle volt készítve, melyben kényelmesen elhelyezkedtem.

Midőn mindennel elkészültünk, búcsút vettem *Niáz* bég-től és a hittérítőtől. Az utóbbi már Lailikban kijelentette, hogy a sivatagba nem kísér el. Midőn a karavánt most indulásra készen látta, teljesen elvesztette bátorságát s a várható veszélyek láttára eserben hagyott. Minden képzelt jámborsága mellett hiányzott benne a bizalom, mely habozás nélkül ráhagyja magát Isten intézkedéseire. Mily óriási különbség volt közte és muhammedán szolgám *Iszlám* bej közt! *Iszlám* a hű és jó szolga eszményképe volt, ki sohasem habozott engem követni, akárhova mentem, még ha tudta is, hogy vesztembe rohanok.

A tavasz már bevonult, a hőmérséklet napról-napra lassan, de biztosan emelkedett s minimumai is magasan a fagypont fölött maradtak. A nap sugarai égettek; tavaszi szellő fűdögált, a mezőket felszántották s víz alá helyezték, legyek és egyéb rovarok zümmögtek a levegőben. Ennek a gyönyörű

ázsiai tavasznak közepette, a reménykedések időszakában kezdtük meg utazásunkat azon tájak felé, ahol az élet ezeréves nyugalomban szunnyad, ahol minden homokbuczka egy-egy sírdomb, melyhez viszonyítva a legádázabb tél is mosolygó tavasz-nak tűnt volna fel.

Nyugodtan és fenségesen, emelt fővel vonultak a tevék hosszú sorban a falú keskeny utcáin át, melyeken ember-ember hátán szorongott. Ünnepestes pillanat volt, mely mindenkit megindított, s a falú lakói némán szemlélték menetünket, akár temetést. Ha visszagondolok ezen indulásunkra, tényleg mással össze sem hasonlíthatom karavánunkat, mint temetkezési menettel. Még füleimben csöng a karavánharangok tompa, kísérteties hangja, mely lassú, ünnepies ütemében temetésre látszik hívogatni. Mi egyéb is volt a czél, mi legtöbbjeinkre ott a távol Kelet sivatagjaiban várt, mint az örök homokban ásott csöndes sír!

Alig haladtunk ily síri csöndben fél óra hosszát, egyszerre iszonyatos lármá keletkezett. A két legfiatalabb teve megvadt, széttépte orrköteleit s málháját levetve, oly gyorsasággal nekiiramodott a mezőknek, hogy hatalmas porfellegek jelezték útjokat. Az egyik teve két víztartót hordott, melyek egyike kilyukadt, de mivel a sérülés a felső szélén esett, könnyen segíthettünk a bajon. A szökevényeket könnyen kézrekerítették s ismét megrakták. Segítő kézben nem volt hiány, mert vagy száz lovas kísért el a falú határáig.

Kevéssel rá más két teve szabadult el; néhány tárgy megsérült s a puskaporos láda az állat oldalán fityegett. *Muhammed* sáh azzal nyugtatott meg, hogy a tevének hosszú pihenő után ki kell magát tombolni, de mihelyt néhány napi fárasztó utat tett, megjuhászodik mint a legszelidebb bárány. Nagyobb biztosság okáért mégis minden tevéem mellé külön embert rendeltem. A második napon tényleg már minden baj nélkül haladtunk előre.

Magam jelentékeny magasságban trónoltam s minden irányban szabad kilátást élveztem. Eleinte szinte szédültem, de

lassanként megszoktam a tevének mindig egyforma ide-oda himbálódzó mozgásait. Nekem e himbálódzás nem esett rosszul, de a ki tengeribetegségre hajlik, az kényelmetlenül érezheti magát a teve hátán.

Egy száraz vízfolyás mellett ütöttük fel tanyánkat. Csinos indiai tisztisátram volt, melyet *Macartney* úrtól kaptam ajándékul. Ebben a sátorban halt meg *Davison* hadnagy, midőn Pámirból Kasmirba utazott; de azóta kiszellőztették s különben sem vagyok babonás. A sátorban a földet tarka szőnyeggel takartuk le, a falak mellett állottak ládáim, műszertáskáim, fényképező készülékeim s egyszerű ágyam. A többi láda és zsák a víztartókkal együtt a szabadban maradt.

A tevékről leszedtük a málhát s nagy körben összekötöztük őket, hogy le ne feküdhessenek, mivel lábaik ettől megmerednek. Embereim tüzet raktak s ebédet főztek: rizspuddingot és tojást, amiből nagy készleteink voltak. A juhok szabadon legeltek s a tyúkok a tűz körüli hulladékokban dúslálkodtak. A kutyák megkapták húsukat s azután fogósdit játszottak, egyszerű szóval tanyánknak kedélyes falusias képe volt.

Megérkezésünk után megvizsgáltuk a vízfolyást, mely 6 méter széles és $1\frac{1}{2}$ m. mély volt. Feneke száraz volt, de midőn kútat ásattam, 108 centiméter mélységben keserű ízű víz fakadt, melynek hőmérséklete $9\cdot9^{\circ}$ volt (a levegő $24\cdot8^{\circ}$). Kutyák és juhok mohón itták, s mosdásra is jó volt. Folyóvizünkkel kezdettől fogva nagyon takarékoskodtunk.

A nap forró volt, de napnyugtakor egyszerre hűvösödött. *Kázim*, a „pusztai ember” sokat mesélt élményeiről. Azt tanácsolta, hogy néhány napig a Jarkend-darja jobb partjához közel tartsuk magunkat, mivel akkor a Csakmak-hegyhez és egy nagy tóhoz jutnánk, mely utóbbi észak felé tartó folyóval áll kapcsolatban. A folyóig 18 nap kellene s azután egy nap alatt eljuthatnánk a Mazar-tagig, a vidék legmagasabb hegyéig. Oda már közel volna a Khotán-darja. A Csakmak hegyétől ösvény vezet egy Jagacs-nisánig (útmutató), odább van a Kirk-kislak sivatag (40 falú), ahol régi városok romjai találhatók.

Másnap kellemetlen időnk volt; erős északi szél fújt, mely a levegőt porral telítette. Sátrunk legközelebbi környékén kívül semmit sem láthattunk a poros légkörben. 5—6 méter magas homokdűnák közé kerültünk s bár lehetőleg kikerültük, néhány nehéz homokgerinczen mégis át kellett másznunk. Mindkét víz-hordó tevének elbukott. A teve ugyan mindig mellső lábára esik, de hogy felkelhessen, az egész málhát le kell róla szedni. A homokbuczka élén túl ügyesen lecsúsznak, merev hátsó lábukkal fékezve. Dél felé annyira a magas dűnák közé tévedtünk, hogy nagy kerülőt kellett tennünk észak felé. *Joldsi* kijelentette, hogy ha kelet felé tartunk, okvetlenül vissza kell fordulnunk, mivel ott csupa *csong-kum* (durva homok) fekszik. 21·3 kilométernyi út után egy kemény dűnán táborot ütöttünk. Két dűna között kútat ástunk s 62 centiméter mélységben sós ízű vízre akadtunk.

Április 12-ikén 23·7 kilométernyi utat tettünk, mindig a „nagy homok” szélén, a hol számtalan homokbuczka-gerincz észak felé vonul. Kemény, sík homoktalajon legkönnyebb a haladás. De néha porréteg födi a homokot s ez oly puha, hogy a teve térdig belésüpped. A homokot helyenként vékony sósréteg is borította, mely a tevék lába alatt nyikorgott.

A következő napok melegek voltak, de nevezetesebb eset nem történt. *Iszlám* bej az első tevéen nyargalt, melyet *Joldsi* vezetett. De mivel *Iszlám* bejnak szabadabb kilátása volt, sokszor ellenmondott *Joldsinak* s mást irányt javasolt. Ez az izgékony *Joldsit* annyira bosszantotta, hogy néhányszor a homokra vetette magát, azt mondván, hogy akkor *Iszlám* vezetheti a karavánt. Este *Joldsi* azzal keresett fel, hogy visszatér, mivel *Iszlám* mindig rendreutasítja s vízzel és kenyérrel fukarkodik. De midőn azt mondtam neki, hogy azonnal mehet, ha az előlegezett száz tengelh havibért visszatéríti, annyira megjuhászodott, hogy kérve-kért, maradhatna még nálam. Ezt meg is engedtem azzal a feltétellel, hogy *Iszlámnak* mindig engedelmeskedni fog.

Attól tartottam, hogy az ellentétek *Iszlám* és *Joldsi*

közt ki fognak élesedni; de nem történt semmi. *Joldsi* hallgatott, s *Iszlám* iránti haragját eltitkolta. Mindig egyedül haladt, nem beszélt a többiekkel s egyedül aludt, a többiektől távolabb. A tűzhez csak akkor bújtt, ha a többiek már aludtak. Társaim azt állították, hogy *Joldsi* minket szándékosan tévútra vezet. Ha úgy volt, megfizetett érte, mert ő is elpusztult a sivatagban.

Április 14-ikén, húsvét vasárnapján, különböző állatnyomokat észleltünk; *Joldsi* azt mondotta, hogy vad tevéktől és vad lovaktól erednek. Lehet hogy igaza volt, mivel alig hihető, hogy szelid állatok jutottak volna ide. Alig 8½ kilométernyi út után kitünő vizű tócsához jutottunk, melynek vize forrásból fakadt. Felütöttük sátrunkat s pihenőt tartottunk. Szomjúságunkat oltottuk s víztartóinkat újból megtöltöttük. A nagy hőség mellett (a homok 44·6 fokra melegedett át) erre rá is szolgáltunk.

Három nappal reá a látóhatáron magas hegy körvonalait pillantottuk meg. A sivatag kietlenségéből veszít, a dűnák között kamisbokrok és nyárfák nőnek s a bokrokból nyulat zavarunk fel. *Joldsi* a hegyet az északi Mazar-tag délkeleti folytatásának vélte. Egy óra hosszat vándoroltunk két magas dűna között, melyek egyike 9 méter magas volt. Közöttük sík steppe-talaj volt, dúsan tenyésző nyárfákkal és bogácsokkal. 28·4 kilométernyi utat tettünk. Midőn sátrunkat felütöttük, kútat nem ásattam, mert nyílt vízhez közel kellett lennünk.

Észak felé sűrű nyárfaerdő terült el. Moszkító, légy és éjjeli lepke bővében volt itt s százával röpködött gyertyám körül.

VI FEJEZET.

A földi paradiesomból a síri esend biredalmába.

Április 18-ikán a legmagasabb hegy felé akartunk indulni, melyet estére elérni reméltünk. De annyira bemélyedtünk az erdőbe, hogy a hegyet meg sem láthattuk. A sűrű erdő a rendszertelenül csapó dűnák közt terült el; a földet száraz lomb, galyak és rözse takarta. A sivatag jellege teljesen eltűnt. Nem-sokára sűrű *kamis*-sással (*Lasiagrostis*) benőtt mocsarat értünk. Partjain a nyárfák frissebbek és lombosabbak voltak. Nagy meglepetésünkre ember- és lónyomokat ismertünk fel, úgyszintén hamut és szénmaradékot találtunk. Úgy látszik, hogy a doloniak nyári legelőhelyeire jutottunk, ahonnan Maral-basi lakói tüzelőfájukat beszerzik. A mocsár később hosszú tóba ment át, melynek partjain meredek homokdűnák emelkednek. A tó tükrén számos lúd tanyázott. A tó, melynek szélessége néhány kilométerre rúgott, valószínűleg a Jarkent-darja egyik ágából képződött s a nyári árvizek alkalmával vízzel megtelik. Télen a víz nagy része visszamarad a medrében, befagy s tavasszal újra olvad. A dűnák szélén felismerhető színlők arra utaltak, hogy a víz az elmúlt nyáron fél méterrel magasabban állott.

A tavat balra hagyva, rendkívül sűrű, ember magasságú *kamis*-mezőkre értünk. A sás a tevék körül recseg és ropog, amint a száraz fűvön áttörtetnek, csak a lovasnak van itt szabad

kilátása. Most ismét oly sűrű erdőbe kerültünk, hogy tevémről le kellett szállnom. A száraz ágak közt való botorkálás rendkívül fárasztó volt és sok időt rabolt el; helyenként fejszével kellett utat nyitnunk. Végre kikerültünk a szabad steppére s magános dűna hátán sátrat ütöttünk. Nagy tüzet raktunk, hogy a vidék esetleges lakói észrevegyenek, de nem mutatkozott senki.

Másnap a hegy felé folytattuk utunkat; a hegy szaggatott sziklás alakjait tisztán felismertük s láttuk, hogy a hegy egészen magában áll. Észak felé egy másik hegyet pillantottunk meg, melyet a *Mazar-alti* körüli hegycsoportnak tartottam. A kettő közt folyik a Jarkent-darja, melyet azonban nem láthattunk meg. Huszadikán pihenőt tartottunk. A nap rettentő forrón tüzelt. Az insolatio 63'5 fokra szállt s a homok délután 2 órakor 52'7 fokra volt hevítve. Az ember ilyenkor folyton szomjas s óránként többször iszik. *Iszlám* bej ludakra vadászott s néhányat el is ejtett, míg többi embereim aludtak. Kisétáltam a legközelebbi hegyre, honnan gyönyörű kilátás nyílt. Déldélnyugat felé az a három tó látszott, mely mellett tegnap elhaladtunk volt, északkelet felé a Mazar-alti hegycsoport emelkedett, melynek tövéig táborunktól kezdve nedves, bűja növényzetű steppe terült el, telve apró csillámló tócsákkal és mocsarakkal. Kelet felé is hegygerincez emelkedett s délen apró hegyesúcsok egész tömkelege terült el. A steppe sárga és zöld színekben csillámlott, a hegyek ibolyaszínben úsztak s a vizek sötétkéken tündököltek.

Valódi földi paradicsom volt ez, ahol most időztünk, s régen élveztem az élet boldogságát annyira, mint itt! Mily ellentét azon napokhoz képest, melyek ezután még bekövetkeztek! A következő két héten gyakran emlékeztem vissza e szép helyre.

Midőn másnap utunkat folytattuk, a tó partján sásgunyhóra akadtunk s kevéssel rá egy arbától eredő kerékesapásokat pillantottunk meg, melyek ritkás nyárfaerdőbe vezettek. E felfedezés a legnagyobb mértékben meglepett. Embereim azt hiték, hogy ez a Khotan-darja bal partját kísérő út, de én inkább

úgy vélekedtem, hogy a Mazar-tag mentén visz a folyóhoz. Elhatároztuk, hogy az utat követjük, akármerre is vezet. De a kocsicsapások csakhamar eltűntek s az útnak vége volt. Az erdő is megszűnt.

A hegy tövében elterülő tó partján nagy meglepetésünkre három legelésző lovat pillantottunk meg. Csakhamar előkerült a gazdájuk is, egy Maral-basiból való ember, ki hébe-kórba ide szokott jönni kőst gyűjteni, mely itt kitűnő minőségben előfordul. Az embert kikérdeztük a környéken látszó hegyek iránt s ő megerősítette vélekedésemet. A Khotán-darja távolságát nem tudta megmondani, csak annyit hallott, hogy arrafelé sivatag van, melyben egy esőpp víz sincs; a sivatagot *Takla-makánnak* nevezte.

Április 22-én pihenőt tartottunk, mivel sejtettük, hogy ezentúl már nem fogunk vizet találni. Kelet, dél és délkelet felé a sivatag terült el előttem. Tanácsot ültem embereimmel a további utat illetőleg. *Joldsi* arról biztosított, hogy a Khotán-darját négy nap alatt elérhetjük s a legjobb orosz térképek alapján is, melyek 130 kilométerre tették a távolságot, hat napra hosszabbra nem becsültem az utat, de akkor is két nappal előbb már vízre kellene bukkannunk. Mindamellet megparancsoltam, hogy tíz napra való vizet töltsenek a vastartókba; ezeket tehát csak félig töltöttük meg, hogy tevéink a mély homokban könnyebben haladhassanak. Ezzel a vízmennyiséggel minden eshetőségre biztosítottak véltem magamat. *Joldsi* és *Kázim* feladata volt a víztartók megtöltése s én hallottam a víz csörgedezését, amint azt a tartókba eresztették.

Másnap 27·5 kilométernyi utat tettünk; eleinte még a gyér növényzetű steppén haladtunk, de utóbb a homok közé kerültünk, mely kezdetben apró, majd mindinkább nagyobbodó dűnákat képezett. A homokdűnák rendszertelen kuszsátságban követték egymást, de túlnyomóan mégis északkeletről délnyugatra húzódtak s meredek lejtőjük mindig dél, délnyugot vagy nyugat felé fordult. Magasságuk 6—7 méter volt s gyakran nagy nehézségbe került rajtuk átmászni. A benszülöttek *jaman-kum* (át-

kos homok), *csong-kum* (durva homok) vagy *igisz-kum* (magas homok) név alatt ismerik.

Már most is egészen sajátos homoktorlaszokat láttunk. Amint a hullám kettős magasságra tornyosul, ha két hullám összeesap, úgy a dűnák is, ellenkező irányú szelektől kergetett két homokhullám összetorlódásakor piramisszerűleg a magasba emelkednek. Előttünk gigantikus dűnák hosszú láncolata húzódott, melyre az ember csak nagy fáradsággal tudott volna felkasparkodni; tevéink ellenben bámulatra méltó biztossággal kúsztak fel a meredek lejtőkön.

Bár a dűna magassága jelentéktelen volt, mégis igen tágkörű kilátás nyílt hátáról. Hogy ettől a kilátástól el nem rémültem, midőn szemem a finom, sárga homokhullámok beláthatatlan tengerét átpillantotta, mely kelet felé a végtelenségbe nyúlt, esakis onnan lehetett, mivel nem hihettem, hogy szerencsém csillaga, mely eddig oly fényesen ragyogott, elhomályosulhatna. Ellenkezőleg, leirhatatlanul szépnek láttam a sivatag tengerét és a néma csönd, mely rajta ült, szinte bátorítólag hatott rám. Mágikus, lebilincselő látvány volt, a maga ridegségében is fenéséges tájkép!

Desiderium incogniti, az ismeretlen utáni vágy, ez vonzott engem feltartóztatlanul a sivatag királyának kastélya felé, ahol becsületteltjes felfedezésekre és a mondák rejtett kincseire volt kilátásom. Jelszavam volt: nyerni vagy veszteni. Tétovázást, félelmet nem ismertem. „Előre!” suttogta a sivatag szele; „előre!” hangoztatta a karaváncsöngők éreznyelve. Ezer meg ezer lépést a cél felé, de egyet sem visszafelé!

De a dűnák magassága egyre növekedett; a legmagasabb gerincek sokszor 18—20 méternyre emelkedtek a talaj fölé s előrejutásunk kétségbeesztő küzdelembe került. A tevék azonban ügyesen lecsúsztak a legmeredekebb lejtőkön s csak egyikök esett oly szerencsétlenül, hogy a málhát újra kellett felrakni. Ha néha meredek falak zárták el útunkat, meg kellett állapodnunk s nem volt más lehetőség, mint hogy az állatoknak lapáttal utat ássunk s azt letapossuk.

A dűnák magassága immár 25—30 méter. Ha ily dűna tövéből nézzük a gerinczen haladó karavánt, az egészen kicsinek tűnik fel. Amennyire lehetséges, ugyanazt a magassági vonalat követjük, nehogy a dűnavölgyekbe kelljen leereszkednünk. Eből következik, hogy útunk vonala szögzúgos. Rendszerint a legömbölyített gerinczeken megyünk, egyikről a másikra térve, de sokszor meredeken alá is ereszkedünk, ha a mélységet ki nem kerülhetjük. Embereink a tevék mozdulataira ügyelnek, ha némi habozás után a laza homokban alá siklanak, mely utánunk csúszik s őket térdig eltemeti.

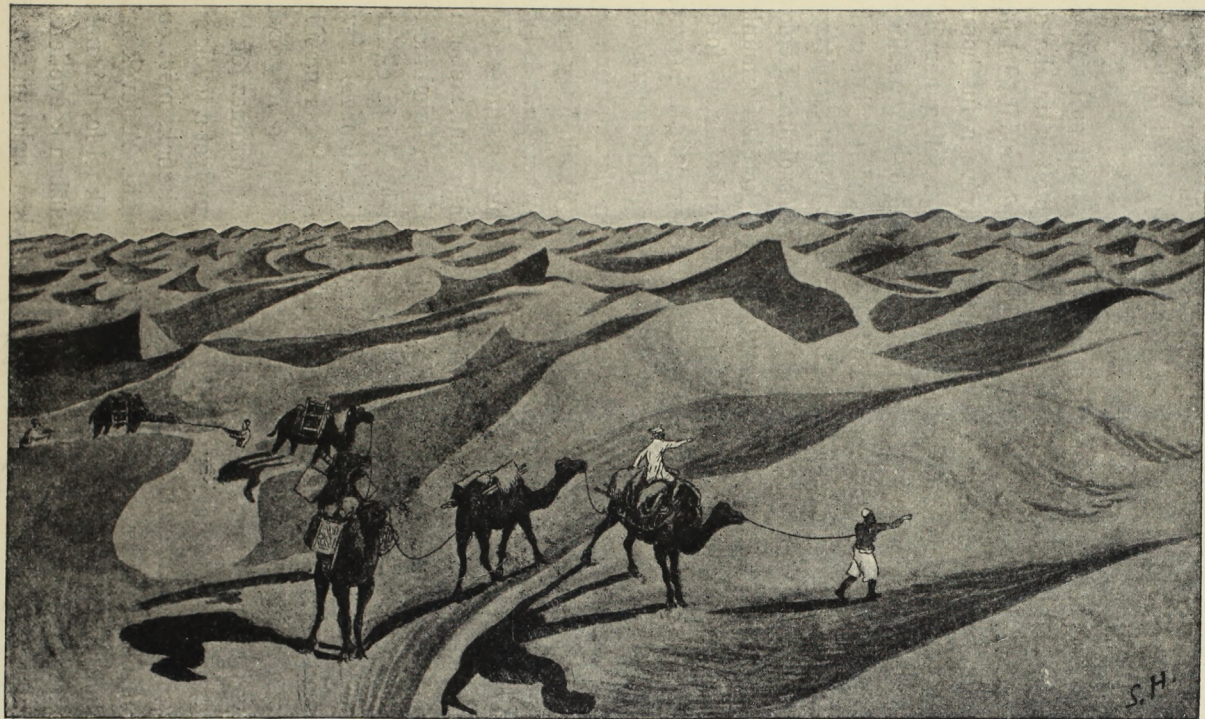
Már az utolsó tamariskákat is elhagytuk, melyek a sivataggal daczolni birtak. Egyetlen levelet, egyetlen fűszálat sem látunk már; mindenütt csak homok, finom sárga homok. Egész homokhegyek környeznek a legmesszebb távolságig, ameddig csak messzelátónkkal látunk. Madár nem élénkíti a légkört s a gazella- és szarvasnyomok rég eltűntek. Már a Mazar-tag végső nyúlványa sem látszik a légkör porfüstjében.

Szegény kutyáink meleg bundájukban legtöbbet szenvedtek a hőségtől; különösen Hamra nyöszörgött folyton s minduntalan hátramaradt. Midőn este sátrunkat felütöttük, a kutyának nyoma veszett. A bekövetkező balsors sejtelmében valószínűleg visszafordult Maral-basi felé; de hogy hová lett, többé meg nem tudtam. Joldas híven követett, de hűsége életébe került.

Sátrunkat egy kis darab szilárd agyagtalajon állítottuk fel, melyet egy órai keresés után megtaláltunk. Az utolsó két tamariskát, mely itt nőtt, a tevék egy pillanat alatt lehámozták. Más legelő nem volt s az állatoknak olajjal kellett beérniök. Próbáltunk kutat ásni, de csakhamar abba hagytuk.

Sajátságos, kimagyarázhatatlan volt az az érzés, melylyel először telepedtünk le a világ legrettenetesebb sivatagjában. Embereim keveset beszéltek s egyikök sem nevetett; szokatlan csönd nehezedett a tűzhelyre, melyen a tamariskák gyökerei égtek. A tevéket éjjelre közvetlen szomszédságunkban kötöttük meg, nehogy a tavakhoz visszaszökjenek, ahol tudták, hogy jó legelőjük van.

Karaván a homoktengerben.

Síri csönd honolt mindenütt. Még a csöngők is némák voltak s a tevék hosszú, nehéz lélekzésén kívül nem hallatszott semmi. Gyertyám körül még néhány eltévedt éjjeli lepke tánczolt, mely valószínűleg a karavánnal került ide.

Reggel negyedfél órakor orkánszerű nyugoti szél vert fel álmamból, mely egész homokfelhőket kergetett sátramba s a sátrat végveszélylyel fenyegette. A szél minden oldal felől jött, mert tanyánk valóságos gödörben volt, körülvéve a futóhomok dűnáitól. A heves szél daczára az égboltozaton felleg nem látszott s forró napunk lett. De a látóhatár vörösös-sárga színben úszott a futóhomoktól, mely mindenüvé behatol, szájba, orrba, fülekbe. A ruhákon is keresztül hatol s egész testünk sajátszerű módon viszket, amihez azonban hamar hozzászokunk. Legkellemetlenebb, ha fejünk ily homokfergetegbe kerül. Szemünket és szájunkat göresösen összeszorítjuk s arcunkat lefelé fordítjuk, miközben füleinkben zúg és csöng. Szemeimet a hószemüveggel védtem a homok ellen, s ennek itt igen jó hasznát vettem, bár a finom homokot nem tudta egészen visszatartani.

Embereim abban a reményben indultak útnak, hogy estére alacsonyabb dűnák közé fogunk kerülni, talán tüzelőfát és leget is találunk; de keservesen csalódtak, mert a dűnák egyre magasabbak lettek. *Iszlám* bej volt a kalauzunk s ebben a minőségben fölülmulhatatlan. Egyenletes lépésben halad messze előre, mindig a delejtűvel kezében, kelet felé. Majd eltűnt a dűnák mögött, majd újra felbukkan egy másik hátán. A karaván lassan követi, kigyózdó vonalban. Embereim gyalog s mezitláb mennek, némán, fáradtan, a hőségtől kábultan s mogorván. Gyakran megállanak, hogy igyanak, de a víz harmincz fok meleg, mivel a tartókat nem védi a kamislomb, melyet a tevék már rég felfaltak az utolsó szálig. Mindamelletts isznak, mert ez a transpiratiót fokozza s a testet a szélben lehűti. A tevék még mindig bámulatra méltó biztossággal másznak fel-le, bár nekik sokszor útat kell ásnunk. Nehéz átjárások közben kedvetlenség uralkodik, de ha hosszabb ideig dűnavölgyben haladunk, a jó kedv is visszatér.

Egy magas dűnán pihenőt tartunk, hogy igyunk és itasunk. A szegény Joldas és a juh, melyek szomjuságtól már félholtak, szintén ihatnak. A kutya megvadul, ha vízről beszélnek; amint valaki a víztartókhoz hozzányul, már ott van s farkát csóválgatja. Utolsó juhunk híven és türelmesen követ; embereim annyira megszerették, hogy inkább éhen akarnak halni, mintsem hogy a juhot leöljék. Tevéink közben elfáradnak s gyakran buknak; egyiket minden terhétől meg kellett szabadítanunk s csak midőn egyesült erővel 20 méter mély völgyelésbe hengergettük le, tudott ismét talpra állani.

13 kilométernyi út annyira kimerített, hogy sátrat ütötünk. Oly száraz volt minden, hogy víz után ásni még csak meg sem kíséreltük. Itt már a szerves életnek semmi nyoma nem volt. Éjjeli lepkék nem röpködtek gyertyám körül, elsárgult levelet sem hordott ide a szél. Tevéinket megköttöttük s megetettük. Embereim a munka végeztével a nap eseményeit s a következő nap reményeit beszélték meg. Örömmel hallgattam *Iszlám* bejt, ki a többieket jókedvben igyekezett tartani. Régebbi kalandainkról, az Alai-völgy hótömegeiről s a Musz-tag-ata jég-áraitól beszélt, melyek a homoknál sokkal veszedelmesebbek.

Április 25-én hűvös napunk volt, még délben sem panaszkodtunk a hőségre. Reggel szomorú felfedezést tettem. Észrevettem, hogy a vastartóban a víz erősen locsog s megvizsgáltam tartalmukat. *Már csak két napra való víz volt bennök!* Kérdőre vontam embereimet, miért nem töltöttek — paranesomhoz képest — tíz napra való vizet beléjük s azt válaszolták, hogy *Joldsi* állapította meg a víz mennyiségét. Midőn *Joldsi*t súlyos mulasztására figyelmeztettem, arról biztosított, hogy egészen nyugodtak lehetünk, mivel a tavaktól a vízhez csak négy napi járóföld van. Állításai a térképpel megegyeztek s így annál inkább megbíztam benne, mivel adatai eddig mindig jóknak bizonyultak. Mindnyájan megvoltunk róla győződve, hogy kelet felé nem vagyunk a víztől messzebb, mint nyugat felé s ezért visszafordulásról még csak nem is beszéltünk. És mégis,

mekkora szenvedésektől, veszteségektől és aggodalmaktól menekültünk volna meg, ha még ekkor visszafordulunk!

Elhatároztuk, hogy a vízzel oly takarékosan fogunk bánni, mint az arannyal. *Iszlám* bejt titokban arra utasítottam, hogy a két víztartót, melyben még valamelyes folyadék volt, mindig szemmel tartsa. A tevék több vizet nem kaptak.

Körülöttünk minden homok volt; a mélyedések feneke is homokkal volt telve. Úgy látszott, hogy a sivatag legrosszabb helyére jutottunk s helyzetünk komolyságának mind jobban tudatára ébredtünk.

Egész nap gyalog mentem, hogy Bográt kiméljem s embereimet biztassam. Bobai teve minduntalan megállott, végre lefeküdt s csak akkor állott ismét talpra, midőn terhét leszedtük. Midőn málhanyergét leszedtük, nyílt sebet találtunk hátán, mely a nyereg dörzsölésétől eredt. A karaván tovább haladt s *Muhammed* sáh maradt a beteg teve mellett, melynek bőgése még soká hallatszott. A legmagasabb buczkák itt 50, sőt 60 méterre is emelkedtek.

„Karga, karga!” kiáltott *Iszlám* bej nagy örömmel, a karaván fölött kerengő hollóra mutatva. Azt hittük, hogy a holló a Khotán-darja közelségét jelenti és nem pusztá kedvtelésből repült a sivatagba.

Húsz kilométernyi utat tettünk volt meg, midőn Csongkara, a nagy fekete teve, vonakodott tovább menni. Ez okból felütöttük tanyánkat, a tizenharmadikat. A tevék itt Babai nyergének tartalmát (széna, szalma) felfalhatták; még hét ily nyergünk volt.

Ebédem napról-napra egyszerűbbé vált, most már beértem theával, kenyérrel és konzervekkel. Embereim theát ittak s kenyeret meg pirított lisztet ettek. Tűzifakészletünk teljesen elfogyott s így néhány kevésbbé fontos faládát kellett feláldoznom.

Este ismét tanácskoztunk. Mindnyájan abban a meggyőződésben voltunk, hogy legfeljebb három napi utunk lehet a folyóig, de reméltük, hogy még előbb nyárfaerdőbe érünk. Sát-

runkban két szúnyog röpködött. Vajjon magunkkal hoztuk-e, avagy a szél szárnyán röptültek ide valamely közeli erdőből?

Április 26-ikán előresiettem, hogy a vidéket kikémleljem. Delejtűvel és távesővel a kezemben egyenesen kelet felé tartottam, a merre a folyónak legközelebbnek kellett lennie. Lépéseimet megolvastam, hogy a távolságot megbecsülhessem. Minden száz lépés hódításnak tetszett s minden ezer után magasabban lobogott a megmenekülés reményfáklyája. Halotti csend honolt mindenütt, a sárga dűnatenger a végtelenségig látszott terjedni. Helyzetünk kétségbeejtő volt. A dűnák 40—50 méterre emelkedtek. Ha a dűna hátán állottam, a völgyelés szédítő mélyen látszott lábaim alatt. A dűnák lassan, de biztosan ölnek. Elzárják utunkat s akkor nincsen menekvés.

Dél felé a szomjúságtól gyötörve s kimerülve szinte leroskadtam. Fölöttem perzselte a Nap, mint valamely sütőkemence. Nem voltam képes tovább haladni; ekkor a légy, mely hosszabb idő óta körülöttem zümmögött, oly közel jött hozzám, hogy felébredtem. „Kisértsd meg újra — hangzott fülemben, vánszorogj a következő gerincezig, még ezer lépésnyire! Közelebb kerülsz a Khotán-darjához, a melynek habjai a tavasról és szerelemről zengedeznek.“

Ezer lépéssel tovább haladtam s egy dűna tetején összeestem; fehér sapkámmal az arczomon soká hanyatt feküdtem. Perzselő Nap, siess inkább nyugat felé, olvaszd meg a Musz-tagata jegét s adj nekünk csak egy pohárnyit abból a kristálytisztá vízből, mely aczélkék jégáraitól a tajtékzó folyókba alázuhan!

Tizenhárom kilométernyire mentem volt. A dűna tetején friss szellő fujdogált s jól esett ott hevernem. Félálomba merültem és megfeledkeztem szomorú helyzetünkről. Azt álmodtam, hogy friss gyepen nyugszom sűrű lombos ezüstnyárfa árnyékában és hallottam a tó hullámainak csobogását, míg a fa koronájában dalos madár énekelt.

Gyönyörű szép álom volt. Soká szerettem volna varázsképeiben gyönyörködni és más világban képzeltem magamat; de a tevecsöngők tompa hangja visszaszólított az utálatos való-

ságba. Félig felültem; fejem ólomnehéz volt, szemeim kápráztak az örökké sárga homok éles reflexeitől.

A tevék botorkáló lépésekkel közeledtek. Szemeik elhaló fénynyel néztek a távolba. Pillantásukból lemondást és közönyt olvastam ki; nem kémleltek már legelő után. Lélegzésüknek kellemetlenebb szaga volt mint máskor; nehezen és vontatottan lélegzetek. Már csak hat teve jött *Iszlám* bej és *Kázim* vezetése mellett; többi embereim Babaival és Csong-karával hátramaradtak, mert azok nem tudtak talpra állani.

Két dűna között váratlan felfedezést tettünk; egy számár vagy vadló csontvázának töredékeit találtuk. Csak végtagjai voltak meg s ezek is krétafehérek voltak s oly porhanyók, hogy megérintésükkor hamuvá porlottak szét. Mi keresni valója volt ez állatnak a sivatagban s mióta pihenhetett itt? A sivatag homokja nem adott választ e kérdésre, de azt hiszem, hogy e csontok akár ezer év óta feküdhettek itt a homokban.

Még harmadfél kilométernyi útat tettünk, akkor teljesen kimerülve pihenőt tartottunk. Késő este megjött *Muhammed* sáh és *Joldsi* is, fáradtan, kimerülve, botjaiakra támaszkodva. Tevék nélkül érkeztek meg, mert a két beteg teve vonakodott tovább menni. Az éj hűvösségében mégis annyira összeszedte magát a két teve, hogy éjfélkor utolérte többi társait.

Szokatlanul víg hangulatban töltöttük az estét, mert kelet felé már csak 10—15 méteres dűnákat láttunk s abban reménykedtünk, hogy másnap a Khotán-darja partjain leszünk. Felsőges gondolat, mely mindnyájunkat új életre ébresztett!

Sátrunkat nem állítottuk fel, hogy erőnket ne pazaroljuk hiába. Mindnyájan szabad ég alatt aludtunk. Csak *Joldsi* húzódott félre s csak akkor szólt, ha kérdést intéztünk hozzá. Alattomosnak látszott, és szinte jól esett, ha nem láttuk. Este hat órakor hirtelen az a gondolatom támadt, hogy ássunk kutat. *Iszlám* bég és *Kázim* rögtön hozzáfogtak az ásáshoz. A száraz agyag ropogott s *Kázim* hozzá dúdolgatott. Felváltva hárman ástak, csak *Joldsi* nevetett gúnyosan s azt mondá, hogy víz van itt elég, de 30 gulács (60 méter) mélységben. De csak-

hamar megszegyenült s maga is munkához fogott, mikor az agyaggal kevert homok egy méter mélységben nedvesség nyomait mutatta.

Ez a tapasztalat felvillanyozta embereimet. Magam is ásót ragadtam kezembe s így most öten dolgoztunk. Csakhamar elmerültünk a gödörbe s a homokot vedrekben kellett felhúznunk. A gödör körül felhányt homok körtöltéssé nőtt, melynek hűvös homokjában hűtöttük kevés maradékvizünket. A homok mindig nedvesebbé vált, 2 méter mélységben már labdává lehetett gyúrni s jól esett, hogy a nedves földdel izzadó homlokunkat lehűthettük.

Órák teltek a munkaközben. Embereimről csurgott a verejték s lelkifurdalás nélkül ittunk kevés vizünkből, hiszen a kút vizével nemsokára megtölthettük üres víztartóinkat. Időközben besötétedett s két gyertya pislogása mellett dolgoztunk tovább. Állataink ösztönszerűleg a gödör köré gyűltek s megszimatozták a hűvös, nedves homokot, melyen Joldas szétterpesztett lábakkal hevert. Még a tyúkók is a kúthoz sereglettek.

A kétségbeesés végső megfeszítésével dolgoztunk tovább; a remény új erőt öntött fáradt tagjainkba s pihenésre nem is gondoltunk. El voltunk tökélve, hogy ha kell, másnap is itt maradunk, de vizet *kellett* kapunk.

Éppen erről beszéltünk s körülálltuk a tátongó gödröt, melyben *Kázim* félig meztelen alakja a gyöngye világítás mellett kísérteties színben tűnt fel, midőn *Kázim* hirtelen abbahagyta a munkát s az ásólapátot halk kiáltással elejtve, szinte megsemmisülve állott előttünk.

— Mi baj, mi történt? — kérdeztük meglepetve.

— Kuruk kum, — hangzott a kétségbeejtő válasz, mintha a sírgödörből szállt volna felénk.

— A homok száraz! — Nehány bágyadt ásóvágás meggyőzött arról, hogy a homok hirtelen oly szárazzá vált, mint a tapló. Az áruló nedvesség talán valamely téli havazástól vagy záportól eredt, igazi okát nem tudhattuk meg soha.

Három méternél mélyebbre ástunk volt. Csak most éreztük

fáradságunkat, a midőn kiderült, hogy drága erőnket három órán át hiába vesztegettük volt. Bágyadtan és akaratlanul szinte összeestünk; mély elkeseredés szólt mindegyikünk arcából. Nem mertünk egymás szemébe nézni s mindenki fekhelyére tántorgott, hogy hosszú, nehéz álomban elfeledje a nap iszonyú csalódását.

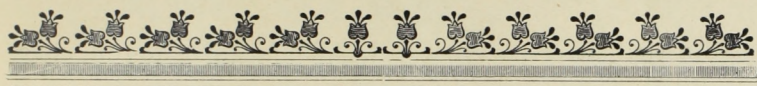
Mielőtt pihenni tértem, *Iszlám* bejjel még négyszemközt beszéltem. Nem titkoltuk aggodalmunkat, de megfogadtuk, hogy a többiek bátorságát a végsőig fentartjuk. A térkép szerint a Khotán-darja már nem lehetett messze, de a legrosszabbra kellett elkészülnünk.

Három emberünk már aludt, mikor az utolsó víztartóládát megvizsgáltuk. *Egy napra* való víz volt még benne. Mint az aranyat, úgy akartuk azt megőrizni. Bizony, ha a sok khinai ezüstpénzzel, a mit magunkkal vittünk, egy napra való vizet vásárolhattunk volna, egy perczig sem haboztunk volna, hogy érte odaadjuk.

Az utolsó vizet cseppenként akartuk szétosztani. Három napra kellett még telnie; minden ember tehát két pohárral kaphatott naponta. Tevéink három nap óta nem kaptak egy csepppet sem s ezentúl sem láttak már vizet. Joldas s a juh naponta egy csészével ittak s még elég frissek voltak.

Azután mi is nyugalomra tértünk, míg a tevék — türelmes és szelid áldozati juhok gyanánt — még mindig hiába vártak a nyílt kút szélén.

VII. FEJEZET.

Karavánom pusztulása.

Április 27-ikén a málhából mindazt visszahagytuk, a mire nem volt okvetlenül szükségünk. Feláldoztuk tábori ágyamat, egy kályhát, szőnyeget és egyéb kevésbbé fontos tárgyakat. Egyik málhanyeregből kiszedtük a szénát s a tevék elé dobtuk. Ezek mohón felfalták s vizet kerestek ; néhány csöpp vízzel megnedvesítettük ajkaikat, azután régi kenyeret és olajat adtunk nekik.

A dűnák alacsonyok voltak, de sehol „föld“ nyomát nem láttunk. Két lúd repült el nagy magasságban. Reményünk újra éledt, mert azt hittük, hogy a Khotán-darjától jönnek. De magunkat ámítottuk, mert ha a lúd magasán repül, rendszerint másfelé vonul s mit neki a 300 kilométer széles sivatag !

Nagyon gyöngének éreztem magamat s ezért — hosszú idő után — ismét felültem Bográra. A teve nyugodtan türe az új terhet, de midőn láttam, hogy térde minden lépésnél remeg, újra leszálltam s gyalog mentem tovább.

Itt érték el a homokbuczkák legnagyobb magasságukat : 60 métert. Ily óriási hullámok közt csak lassan haladhattunk s a nagy kerülők, melyekre kényszeredtünk, nagyon sok időt raboltak el. Mégis elhatároztuk, hogy addig megyünk, a meddig a hat teve bírja. *Muhammed* sáh két beteg tevével hátramaradt s csak este csatlakozott hozzánk — a tevék nélkül. Azt mesélte, hogy

a tevék már reggel nem bírtak tovább menni s így sorsukra bizta őket; nézete szerint legfeljebb két napig húzzák még az életet, de ha ma még vizet találhatnának, életben maradnának. Sajnálom, hogy egy puskalövéssel nem vethettem kinos életöknek véget. Bár minél előbb megváltaná őket a halál kinszenvéseiktől! Most ezeréves álmukat aluszszaák a sivatag vándorló sírhantjai alatt.

Estefelé a nyugoti égboltozaton sűrű, nehéz felhők tornyosultak. Amott volt víz és élet — itt a szárazság és a halál uralkodott. A fellegek sűrűsödtek s tovább terjedtek. Ez a látvány hipnotizálta embereimet. Kítettük az üres víztartókat s a sátor ponyváját kifeszítettük, hogy a lecsurgó esővizet felfogjuk. Vártunk, vártunk, de hiába vártunk. A fellegek lassan dél felé húzódtak s egyetlen csöppet sem juttattak nekünk.

Iszlám bej utoljára kenyeret sütött. *Muhammed* sah azt állította, hogy teleszmát alatt állunk, azaz meg vagyunk babonázva; egyikünk sem fog a sivatagból kikerülni. *Iszlám* bej erre fenséges nyugalommal azt felelé, hogy először a tevék fognak egyik a másik után elpusztulni s csak azután kerül a sor reánk; ez a világ rendje. Megnyugtattam, hogy egyikünk sem fog elveszni.

Joldsi kigúnyolta delejtűmet; azt mondá megcsal minket, mert mindig körben mozgunk; a hosszú napi utak hiábavalók, okosabb volna, ha nem fáradnánk hiába, mert nebány nap alatt ugyis szomjan halunk. Hiába igyekeztem megnyugtadni, még a Nap állását sem tekintette bizonyítéknak, mivel ezt a porköd és a teleszmát elhomályosítja.

Április 28-ikán rendkívül heves északkeleti burán kerekedett, mely a homokot sűrű fellegekben táborunkra zúdította. Szürkéssárga homokforgatagok kergetőztek vad iramodásban dűnáról-dűnára s lépteink nyomai egy pillanat alatt eltűntek. Lehetetlen lett volna az út kémlelése miatt valamelyikünknek előremennie, mert a legközelebbi tevén túl látni nem lehetett. Szorosan együtt kellett maradnunk. A menet kinos vergődéssel haladt előre, mert a rettentő porfelhőktől sokszor tökéletesen

elsötétedett s ha a szél a homokot arcunkba kergette, majdnem megfulladtunk. Ily erős lökések alatt lekuporodtunk a földre, arcunkat a tevék testére nyomva, melyek szintén a homokban elterülve várták a rohamok csillapodását.

Egyik fiatalabb tevénk áldozatul esett ma; a pusztuló félben levő állatot *Joldsi* vezette, ki kénytelen volt a hátul tántorgó állatot sorsára bízni, nehogy karavánunkat szemei elől veszítse. Oda akartam küldeni két emberemet, hogy az állatot megmentse, de a lábnyomok teljesen elvesztek s így nem mertek karavánunktól eltávolozni.

Harmadik tevénk is odaveszett tehát; de lassankint eltompultunk veszteségeinkkel szemben. Saját életünk megmentése volt egyedüli gondunk, hiszen sohasem tudtuk, melyikünk fog a nap folyamán elpusztulni.

Este hat órakor pihenőt tartottunk, miután 20'6 kilométernyi utat tettünk volt. Elhatároztam *Iszlám* bejjel, hogy minden nélkülözhető málhát visszahagyunk. A három hónapra való ételmet (ezukor, liszt, méz, rizs, burgonya, főzelék, macaroni s néhány száz doboz konzerv), néhány bundát és takarót, vánkосokat, könyveket, újságokat, a főzőkészüléket, a petroleum-készletet, a főző- és egyéb edényeket ládába csomagolva s pokróczokkal letakarva két buczka közé helyeztük s a legközelebbi dűna ormára hosszú póznát tűztünk ki; szándékom volt, hogy utunkat ily póznákkal jelöljem meg, hogy a következő napokban a 17-ik tábor helyét újból feltalálhassam s felszerelésemet megmenthessem. A konzervek közül csak a víztartalmúakat vittük magunkkal; az utolsó két liter vizet két kungánba (vaskanna) töltöttük s ezeket, valamint két üres víztartót, a tevékre raktuk.

Másnap reggel *Iszlám* bej szomorú arccal jelentette, hogy az egyik kungán üres; *Joldsit* gyanúsítottuk, hogy a vizet megitta, de nem tudtunk semmit rábizonyítani, sőt midőn *Joldsi* mell- és altestfájdalmak fölött panaszkodott, még saját vízadagom felét is odaadtam neki. *Joldsi* azután eltűnt s csak másnap csatlakozott ismét karavánunkhoz.

Utunk reménytelen bolyongás, hiábavaló kémkedés volt. Életnek nyoma sem látszott. A sivatag határtalannak látszott. A dűnák magassága csökkent, de a levegő nedvessége nem fokozódott.

Karavánunk lassan haladt s a tevék csengői mindig von-
tatottabb ütemben szóltak. A szegény állatok a fáradságtól fél-
holtak voltak már, de fenséges, komoly lépteikben még nem
észleltünk változást. Élelmük már nem volt, csak saját zsirjuk-
ból táplálkoztak s ez okból rohamosan lesóványodtak. Minden
bordájuk kidomborodott leaszott testükről.

A szélvész elállott s a levegő — hála Istennek — oly hűvös
volt, mint az előző napon. 12¹/₂ órai utat tettünk egyhuzamban
s 27 kilométerrel jutottunk közelebb célunkhoz. De a látóhatá-
ron még nem tűnt fel semmi, a mi menekülésre reményt adha-
tott volna.

Április 30-án 5 fokra esett a hőmérséklet: a levegőben még
finom por szállingózott, de lassanként kitisztult s az égboltoza-
ton a Nap halvány csillámlása jelent meg. Tevéink elfogyasz-
tották az utolsó nyereg szénáját s egész vajkészletünket.

Még két pohár vizünk volt a vaskannában. Míg embereim
a tevék felpakolásával voltak elfoglalva, *Iszlám* bej rajta-
kapta *Joldsit*, a mint éppen a vizeskannát szájához emelte.
Dühtől tajtékozva rávetették magukat *Iszlám* bej és *Kázim*,
és ha közbe nem lépek, *Joldsi* utolsó órája üt.

A víznek már csak fele, mintegy ¹/₆ liter volt meg. Ezzel
délben szándékoztam embereim ajkait megnedvesíteni s a ma-
radékot este öt egyenlő részre osztva szétosztani. Arról beszél-
gettünk, hány napig bírjuk majd ki víz nélkül; *Muhammed*
sah arról mesélt, hogy évekkel ezelőtt Tibetben 13 napig bolyon-
gott víz nélkül.

A mint tovább haladtunk, egy kis barázdabillegető röpült
el fejünk fölött; ez annyira fellelkesítette *Iszlám* bejt, hogy
arra kért, engedném őt a vizeskannával kelet felé sietni. De
megtagadtam kérését, mert nagyobb szükségem volt rá most,
mint valaha.

Joldsi már induláskor hiányzott; embereim azt hitték, hogy nem tud követni, s meg voltak róla győződve, hogy kezdetől fogva szándékosan tévútra vezetett; szándéka — nézetük szerint — az volt, hogy elpusztulásunk után ivóvizünkkel elmenekül s azután hatalmába keríti ládáinkat. Biztosat sohasem tudtunk meg felőle.

Este a következő sorokat irtam naplómbe, az utolsókat, melyeket még tintával írhattam:

„Magas dűnán pihentünk, a hol tevéink felfordultak. Messzelátónkkal kikémleltük a keleti láthatárt; mindenütt homokhegyek, semmi fűszál, semmi élet. *Joldsi*ről este s éjjelen át semmi hír. Embereim azt hiszik, hogy a visszahagyott máhámhoz sietett, hol konzerveimből még élélhetne, míg segély jönne. *Iszlám* holtnak gondolja.“

„Reggel már csak egy pohárral volt vizünk: az utolsó esőpek. Ennek felével délben embereim ajkait nedvesítettük meg. Midőn este a többbit szét akartam osztani, kitünt, hogy *Kázim* és *Muhammed* sah időközben kiitták . . . Embereim s tevéim egyaránt gyöngék. Isten segítjen!“

Hideg éjjel után felvirradt a nap. Május elseje volt! Mennyi életkedv és öröm rejlik e szóban. Egy éve, hogy e napon Kasgárba érkeztem, hogy szemgyuladásom után nyugalmat és ápolást találjak s azt reméltem, hogy május elseje ez évben is fordulópont lesz sorsunkban. Azzá is vált!

A holtnak vélt *Joldsi* reggel megjelent a táborban; azt állította, hogy ma biztosan vizet találunk. Embereim rá sem néztek s némán itták az avas teveolaj utolsó maradékát.

Előző napon egy csepp vizet sem kaptam s a szomjúság oly irtózatosan kínozott, hogy egy pohárral ittam abból az utálatos khinai pálinkából, melyet főzőkészülékünkhez szoktunk használni. Embereim szerencsére nem ittak belőle s én utálattal eldobtam az üveget.

Erőm teljesen fogytán volt, midőn útnak indultunk. *Iszlám* bej delejtűvel elől ment, *Muhammed* sah és *Kázim* vezette az öt tevét, *Joldsi* hajtott a utolsót s leghátul kullog-

tam én, halálrafáradva, égető szomjúságtól gyötörve vánszorogtam tovább, minduntalan összeesve, a karaván nyomában, melyet végre elértem.

Az öt teve végképen kimerülve feküdt a homokban. Az öreg *Muhammed* sah hasonfekve imákat mormogott s Alláht hívta segítségül. *Kázim* szája elé tartotta kezét s levegő után kapkodott, *Iszlám* bej messze előljárt. Ő volt a legerősebb, újra kínálkozott, hogy a vizeskannával vízért megy, — ha kell 50 kilométernyi útát is megtesz az éjjel. De midőn kimerültsége-met látta, nálam maradt.

Rövid pihenő után *Iszlám* bej azt indítványozta, hogy keressünk szilárd talajt s ott ássunk kutat. Nagy nehezen felkapaszkodtam a fehér tevére, miután puskaporos ládáinkat s néhány pokróczot visszahagytunk volt. *Iszlám* felsegített, de a teve nem volt képes lábra állani.

Beláttuk, hogy a nap hevében való reménytelen bolyongás folytatása lehetetlen, annál is inkább, mivel *Muhammed* sah állandóan félrebeszél, maga elé nevetett s a homokkal játszott mint egy gyermek. Elhatároztuk tehát, hogy csak éjjel folytatjuk utunkat. *Iszlám* és *Kázim* még egyszer felállították sátramát s én abban meztelenre vetkőzve, néhány takaróra dőltem. Még csak féltíz óra volt s alig 4½ kilométernyi útát tettünk meg. Sohasem vártam nehezebben a Nap nyugtát, mint 1895. május 1-én.

Fáradtságtól teljesen kimerülve, alig fordulhattam meg nyugvó ágyamon. Egy pillanatig kétségbe voltam esve — soha azelőtt, sem azután többé! Mint álomban, szemeim előtt elvult egész életem. Ugy éreztem, hogy a Föld és a zajos mindenség eltűnik, s az Örökkévalóság kapui már félig nyitva állanak, a hová már csak néhány órai utam lehetett. Magam előtt láttam szülői házamat és szívem vérzett, midőm arra gondoltam, hogy szüleim hiába várnak engem. Évről-évre hiába várnak majd s soha senki felőlem hírt nem visz nekik. *Petrovskij* konzul bizonyára kerestet majd minket, de utazásunk nyomait akkor már rég betemette a homok.

Azután elmúlt idők számtalan képe vonult el szemeim előtt. Láttam magamat, a mint dervis gyanánt egész mohammedán Ázsiát átbolyongom. Láttam Iszpahánt és Persepolis szentélyeit, bolyongtam Baszra datolyapálmái alatt, s arabs kereskedőkkel zarándokoltam Bagdadból Teheránig, a hol *Naszr-ed-din sáh* a svéd király küldöttségét fogadta. Gondolataim elkalandoztak Emaret-Szepa Szalárba, a hol laktunk s esténként platánok és ciprusfák koronái alatt sétálgattunk.

Egész nap feküdtem így mozdulatlanul, ébren s nyitott szemmel bámultam a sátor falára, a nélkül, hogy szemem valamely ponton megpihent volna. Csak időnkint homályosult el szemem s zavarodtak össze gondolataim; akkor ismét az ezüstös nyárfák árnyékában, zöldelő réten pihentem. Mily keserű volt a valóra való ébredésem! Melyikünk fog először meghalni s ki lesz az a szerencsétlen, ki utolsónak marad? Ó bár csak szabadulnánk minél előbb ezen rettenetes szellemi és testi kínszenvedésektől! Az órák végtelenül lassan teltek, minden óra örökkévalóság volt szenvedő lelkemnek.

De mi volt ez most! Jótékony hűvösség ömlött el testemen. A ponyva alatt gyenge szellő hatolt a sátorba, mely lassankint élénkült s oly friss volt, hogy be kellett takaróznom. S most olyas valami következett be, a mi szinte csudaszámba megy.

Abban a mértékben, a mint a Nap a látóhatárhoz közeledt, visszatért erőm s midőn a vörös golyó a nyugati dűnákra ereszkedett, teljesen helyreálltam. Testem visszanyerte régi ruganyosságát s elég erőt éreztem magamban arra, hogy napokon át gyalog tovább vándoroljak. Türelmetlenül vártam az indulás óráját; nem *akartam* meghalni.

Eltökéltem magamat, hogy a következő napokon erőm végső megfeszítésével egyenesen kelet felé tartok, hogy tovább vánszorgok, ha kell tovább csúszok, még ha társaim mind ki-dűlnek is. *Iszlám* bej és *Kázim* is magukhoz tértek napnyugta után. Közöltem velök elhatározásomat s ők helyeselték. *Muhammed* sáh még mindig ott feküdt, ahol összeesett,

Joldsi hanyatt feküdt, mindkettő félrebeszélt s midőn megszólítottam, összefüggéstelen zagyvalékot fecsegték.

Alkonyatkor *Joldsi* megmozdult s amint magához tért, a vadállat újra felébredt benne. Hozzám vánszorgott s ökölbe szorított kézzel ordított rám tompa, fenyegető hangon: „vizet, vizet, adj uram vizet!” Azután sírva fakadt, térdre borult s néhány csepp vizért rimánkodott.

Mit felelhettem neki? Megmondtam neki, hogy az utolsó cseppeket ő lopta el, hogy ő ivott legtöbbet s legutoljára is, neki kell tehát legtovább kibirnia. Fojtott zokogás közben vánszorgott el.

De hát nem adhatunk a testnek semmiképen sem néhány csepp nedvességet, mielőtt ez iszonytató helyet elhagyjuk? A szomszúság mindnyájunkat rettentően kínozott, de embereimet sokkal magasabb fokban mint engem.

Ott sétált a kakas, méltóságos léptekkel, a tevék között. Megisszuk a vérét! Egy metszés a nyakába s a vér lassan kiesöpögött. De mily kevés volt. Több kellett nekünk. Még egy ártatlan életet kell feláldoznunk: a bárányét. Embereim soká haboztak, mielőtt hű társunkat leölték. Az állatot félrevezették, egy erős vágás s a vér vastag sugárban ömlött a vödörbe, melyben rögtön megaludt. Még meleg volt s máris kanállal és késsel kellett neki állani. Megkóstoltuk: a vérnek utálatos szaga és íze volt. Egy kanálnyit lenyeltem, de többet nem birtam belőle megenni; embereim, sőt *Joldas* kutyám sem voltak képesek belőle fogyasztani. Mennyire sajnáltuk most, hogy hű barátunkat leöltük; de már késő volt.

Láttam, hogy a szomszúság megőrjíti az embert. Embereim felfogták a tevehúgyot s eczettel meg czukorral keverve megitták; nekem is kínálták, de már pusztá szagára is rosszul lettem. Egyedül *Kázim* nem ivott belőle; a többi csakhamar kiadta az undorító folyadékot, és ettől teljesen kimerült.

*Iszlám*mal együtt újra s most utolszor átvizsgáltam málhámat. Legnagyobb részét fel kellett áldoznom. Összehordtuk mindazt, amit pótolhatatlannak és feltétlenül szükségesnek tar-

tottam; ezek voltak jegyzeteim s térkép-vázlataim, kőzet- és homokpróbáim, térképeim s műszereim, továbbá tollak, papiros és néhány apróság, végül a biblia s az énekeskönyv. *Iszlám* a következő nélkülözhetetlen tárgyakat szedte össze: 3 napra való élelem (liszt, thea, cukor, kenyér s néhány doboz konzerv), néhány ládika szivar és cigaretta, kevés főzőedény, néhány töltény, lámpa, gyertyák, ásó, kötelek stb. Összes khinai ezüstpénz-készletemet, mely mintegy 6700 korona értéknek felel meg, szintén hátra akartam hagyni, de *Iszlám* sürgetésére magamhoz vettem s — miként utóbb kiderült — jól is tettem. A visszahagyott tárgyak közt voltak: két nehéz láda lőszer, a sátor, pokróczok, az ágy, szövetek s egyéb apróságok (a benszülöttek részére), néhány könyv, két fényképező készülékem ezer lemezzel (közte száz felvétel), nyergek, úti gyógyszer-tár, rajzeszközök, használatlan jegyzőkönyvek, összes ruházatom, téli csizmáim, sapkák, keztyűk stb. Mindezt nyolcz ládába csomagoltuk s a sátorba, ennek behajtott vásznára állítottuk, hogy a sátor a szelek ellen védve legyen. Arra számítottunk ugyanis, hogyha netalán ide visszatérhetnénk, a messziről felismerhető fehér sátor jó ismertető jelül fog szolgálni.

A nélkülözhetetlen holmit öt szárt kuresinba (vitorlavászonból való kettős táska) csomagoltuk s a tevékre raktuk, melyekről a málhanyergeket is leszedtük. Egyik teve hordta a nagyobb tárgyakat, ugymint a puskákat, ásókat stb., melyeket nemeztakaróba kötöttünk.

A tevék egész nap ott feküdtek, ahol reggel megtelepedtünk s elhaló, nehéz lélekzésükön kívül semmi sem zavarta a síri csendet. A tevék közönyöseknek látszottak; torkuk kékesfehér és egészen száraz volt. Csak nagy nehezen birtuk őket talpraállítani.

Esti 7 órakor szóltak a csöngők utoljára. Hogy erőmet ki-méljem, a fehér tevéen nyargaltam, mely aránylag legerősebb volt. *Iszlám* bej, kit az utálatos ital erősen megviselt, lassú menetben vezette a karavánt a dűnák között. Kázim hátul ment s hajtotta az állatokat. Így hagytuk el a haláltanyáját s mentünk kelet felé, a Khotán-darja erdőségei felé.

Midőn e szomorú helyet elhagytuk, *Joldsi* a sátorba mászott s elfoglalta ágyamat. Még mindig a bárány tüdejét rágta, melynek nedvét mohón magába szívta. Az öreg *Muhammed* sah mozdulatlanul feküdt. Búcsút vettem tőle. Szürke szemeit rám meresztette, de arczkifejezése rendíthetetlen nyugalmat s megdicsőülést árult el, mintha már a paradicsom édenkertjébe léphetne be. Lassan lélekzett s időről-időre hörgött és sóhajtott. Megsimogattam ránczos homlokát, kényelmesebben helyeztem fejét s aztán oly nyugodt hangon, amilyenre felindulásom mellett csak képes voltam, azt mondtam neki, hogy most kelet felé megyünk vizet keresni, s mihelyt találtunk, ide visszatérünk; ő maga, hogyha ereje visszatér, haladjon a karaván nyomain. Az öreg fel akarta emelni kezét s valamit mormogott, amiből csak az Allah szót érthettem meg. Jól tudtam, s valószínűleg ő is érezte, hogy egymást többé nem fogjuk viszontlátni. Alig hiszem, hogy néhány óránál tovább életben maradt volna. Vértő szívvel hagytam el a haldoklót és erős szemrehányásokat tettem magamnak, mivel ez az élet is az én lelkiismeretemen szárad. *Joldsitól* is elbúcsúztam s arra intettem, hogy egyedül úgy me- nekülhet meg, ha a karaván nyomdokait követi.

Hat tyúkom vígan kodácsolva lakmározott a leölt bárányból. „Miért nem öltétek meg e szegény állatokat?” kérdi talán a tyúkok szenvedései iránt fogékony olvasónő. Miért? De miért nem öltük meg még nagyobb joggal két haldokló társunkat, hogy szenvedéseiknek véget vessünk? Ezeket a kérdéseket a távolból nem lehet megítélni. Ugy tapasztaltam, hogy mások szenvedései iránt a rendesnél kevesebb részvétellel viseltetünk, ha mindnyáján a halál torkában vagyunk. Mindnyáján a halálba rohantunk, mi sem volt természetesebb, mint hogy a leggyengébbek először jutottak ennek tudatára. Meg sem lepődtünk már, ha egyikünk összeesett; csak azt kérdeztük magunktól, hogy kire kerül most a sor.

A ki embert öl, gyilkosságot követ el, még ha haldoklik is az illető ember. Midőn tevéinket hátrahagytuk, még mindig volt némi reményünk, hogy vízzel visszatérhetünk megmentő-

sükre. És ami a tyúkokat illeti, sejtelmem azt súgta, hogy hasznunkra lehetnek, hogyha visszatérünk sátrunkat megkeresni, s azt gondoltam, hogy a bárány hulláján soká fognak élösködni. *Ebben — miként az egy évvel később 1896 májusában kiderült — igazam is volt.*

Időközben lassan tovahaladtunk. Joldas hűségesen követt, bár olyan volt már mint a csontváz. Megkönnyebbülést éreztem, mikor a sátrat már nem láttam.

Előttünk volt a sötét éjszaka és az áruló homoktenger. De én most féktelen életkedvet és örömet éreztem. *Nem akartam* a sivatagban meghalni. Nagyon fiatal voltam még, nagyon sokat vesztettem volna s még nagyon sokat remélhettem az élettől. Még sohasem ismertem fel az élet értékét annyira, mint most. Nem engedhetem, hogy ázsiai utazásom így fejeződjék be. Keresztül akartam a kontinensen utazni, sok problémát akartam megoldani, mielőtt végső célomat, Pekinget, elérném.

Lassan, kétségbeejtően lassan haladtunk tovább, de néhány dűnán mégis átmásztunk. Egyiken felfordult egyik tevének s kiadta páráját. Pakktáskáját Ak-tujára, a fehér tevére raktuk, mely még legerősebbnek látszott. Már csak négy tevével mentünk tovább.

Szurokfelete éjjel volt; az égbolton fénylettek ugyan a csillagok, de fényök nem volt elég erős arra, hogy a talaj egyenetlenségeit meglássuk. Így esetlettünk-botlottunk egyik dűnáról a másikra. A tevék ereje kimerült, s a hűvös éjszaka sem élesztette fel újra. Minduntalan megállottak és sokszor észre sem vettük, hogy kötelük leoldódott s a tevék hátramaradtak.

Iszlám bej a végét járta. Rettenetesen nyögött s heves hányási ingerei minduntalan megállapodásra készítették. Fájdalmában a földre vetette magát s fereg módjára rángatódzott.

Igy másztunk tovább csigák módjára. Beláttam, hogy a dűnák között így vaktában nem bolyoghatunk tovább. Leszálltam s meggyújtottam lámpámat, hogy a legjobb utat megkereshessem.

Egyenesen kelet felé tartottam s a lámpám halvány fényt vetett a homoklejtőkre. Minduntalan meg kellett állanom,

hogy társaimat bevárjam s az utolsó csöngő szava elhangzott a messze távolban.

11 órakor elnémult a csöngő; áthatolhatatlan éj és síri csend környékezett mindenfelé. Letettem lámpámat a dűnára s lefeküdtem a homokra. Szememet nem húnyhattam le, visszafojtott lélekzettel vártam, nem-e hallok valami hangot. Kelet felé kémleltem, nem-e látom meg a pásztorok tűzét a Khotan-darja erdeiben. De hiába! Sötétség és csend volt mindenfelé, az életnek semmi nyoma nem látszott. Oly síri csend volt, hogy szívem dobogását tisztán hallottam.

Végre újra megszólaltak az utolsó kolomp hangjai. Lassan közeledtek felém s midőn a karaván engem utolért, *Iszlám* bej a lámpa mellett leroskadtt s suttogó hangon azt mondá, hogy ereje végkép kimerült, egy lépést sem tehet tovább.

Szomorú sivatagutam utolsó fejezetének végén állottam. Elhatároztam, hogy mindent cserben hagyok s amennyire csak birom, kelet felé sietek. *Iszlám* alig hallható hangon suttogá, hogy nem követhet s arra kért, maradhatna a tevéknél, ahol rövid idő alatt meg fog halni.

Búcsút vettem tőle s kitartásra intettem. Azzal biztattam, hogy ereje vissza fog térni, ha az éj hűsében néhány órát pihen s megparancsoltam, hogy azután mindent hagyjon hátra s kövessen engem. Tátott szájjal hanyatt feküdt s nem volt képes felelni; azt hittem végső óráját éli.

Kázim, aki az undorító italból nem ivott volt, még elég friss volt. Ő volt utolsó kísérem. Magamhoz vettem két kronométeremet, órámat, a delejtűt, tollkésemet, irónt s egy darab papirost, egy doboz tengeri rákot, egy doboz kákaót és tíz cigarettát. *Kázim* vitte az ásót, egy vödöröt s egy kötelet; a vödörben a bárány farka, néhány darab kenyér s egy kevés megalvadt vér volt. De a sietségben elfelejtette sapkáját s ezért zsebkendőmet csavarta feje köré.

Éjfél volt, midőn karavánunk utolsó ronesait elhagytuk. Nyílt tengeren hajótörést szenvedtünk s odahagytuk tönkre ment hajónkat.

Az ismeretlen hullámzó homoktengerben partot kerestünk, melyről nem tudtuk, mily messze lehet.

Utolsó négy tevém a homokban feküdt, némán és türelmesen, mint áldozati juhok. Nehezen lélekzettek s nyakukat a homokon kinyújtották. Iszlám bej nem nézett utánunk, de Joldas komoly pillantást vetett utánunk; kétségkívül azt hitte, hogy nemsokára visszatérünk, mert a karaván itt maradt s attól sohasem váltunk el. Nem láttam többé hű kutyámat, mely nekem utóbb nagyon hiányzott.

A lámpa *Iszlám* mellett égett s egy időig világító tűz gyanánt szolgált nekünk. De fakó fénye lassankint elhalt a dűnákön s a legsötétebb éjszakában voltunk.

VIII. FEJEZET.

Megmentve!

Május 2-ikán két óra hosszat haladtunk kelet felé. A nap heve elől a homokba ásott gödörben kerestünk menedéket, és csak estétől reggelig vándoroltunk, amily gyorsan csak birtunk. Másnap reggel *Kázim* hirtelen megállott, megragadta karomat s szóttlanúl kelet felé mutatott. Nem láttam semmi különöst, de *Kázim* sasszeme felismerte az első zöldelő tamarixot. Mily boldogság volt, mikor a tamarix árnyékában megpihenhettünk. Reményünk újra felébredt s friss erővel folytattuk útunkat. Napközben ismét pihentünk tiz órát s este az első nyárfákra akadunk. Levelei oly keserűek, hogy alig lehet beléjük harapni; de mi addig dörzsöltük vele bőrünket, míg egészen átnedvesedett. A fák tövében kutat akartunk ásni, de a homok oly száraz volt s mi oly gyöngék voltunk, hogy csakhamar abbahagytuk. A száraz galyakból nagy tüzet raktunk, hogy *Iszlám* bej (ha még életben van) vagy más emberek észrevegyék.

Május 4-ikén ismét a sivatagban voltunk, nyárfák nem voltak sehol s tamarixra is ritkán akadtunk. 9 órakor végkép kimerülve lerogytunk s tiz óráig feküdtünk a perzselő Nap hevében. *Kázim*ot elhagyta ereje; midőn este indulásra készültem, elhaló hangon suttogetta, hogy nem mehet tovább; arcának kifejezése azt árulta el, hogy végpusztulásunkat látja közeledni. Egyedül folytattam tehát az utat, de délben nagy örömökre

utolért *Kázim*, aki a hűvös levegőn visszanyerte erejét s lábam nyomait követve szerencsésen rám talált.

Kora hajnalban tovább vánszorogtunk. *Kázim* areza ijesztő volt; fehér, megdagadt nyelve, kékes ajkai, beesett areza s üveges szemei a végkimerülés biztos jelei voltak. Napfelkeltekor a keleti látóhatáron nem láttuk a dűnák fűrészfogait, hanem sötétlő vonalat. A Khotan-darja erdeje volt. Fél hat órakor erdőbe érkezünk. Mily boldogság, mily öröm! Mindenütt élet és tavasz, madárdal és erdei virágok, hűvös árnyék és a legkülönbébb állatok nyomai. Kevéssel később emberek és lovak nyomaira akadtunk. A csapást követve haladtunk tovább. De a nagy hőség már 9 órakor teljesen kimerített. Megpihentünk. *Kázim* mozdulatlanul feküdt a földön, szeme, szája nyitva, jajgatott és félrebeszélt. Csak este birtam újból felöltözködni. De *Kázim* nem követhetett többé; jelekkel értette meg velem, hogy menjek egyedül, hozzak neki vizet, különben meghal azon helyen, ahol fekszik.

Most már csakugyan egyedül mentem tovább. Az ásó nyele volt egyedüli fegyverem, mit magammal vittem. Kevés idővel rá kijutottam az erdőből s beláthatatlan síkra értem, melyet a Khotan-darja egyik száraz medrének ismertem fel. De a meder homokjában víznek nyoma sem volt s rettenetes volt az a gondolat, hogy talán a folyam medrében kell elpusztulnom.

Most a száraz mederben délkeletre fordultam; miért éppen ez irányban, magam sem tudom. Talán a hold világa hipnotizált s készítetett arra, hogy ebben az irányban haladjak. Az ásó nyelére támaszkodva mentem tovább, mintha valamely láthatatlan kéz vezetne. Szemeim oly nehezek voltak, hogy attól tartottam, örökre elalszom, ha elszenderedem.

Harmadfél kilométernyi vándorlás után felismerem a túlsó part erdős szegélyét. Ott sűrű bozót és káka van s a meder mélyedése fölé félig eldőlt nyárfa hajlik. Csak néhány lépésnyire vagyok már a parttól, amidőn locsogást hallok s a kákából felriasztott vadkaesa száll fel. A következő pillanatban mintegy 20 méter hosszú tócsa szélén állok, mely telve van *friss, hideg, pompás vízzel!*

Hiába való kísérlet volna, ha azon érzelmeket akarnám leírni, melyek most rajtam erőt vettek. Az olvasó könnyen kitálhatja, mire gondoltam legelőször, mielőtt ittam. Azután megfigyeltem érverésemet s 49-et olvastam egy percz alatt. Majd elővettem pléhdobozomat, megtöltöttem vízzel és ittam. Miként izlett ez az ital, senkiséem képzelheti, ki a szomjanhalás veszélyét nem ismeri. Lassan felemeltem a dobozt s ittam, ittam, ittam. Mily gyönyör, mily élvezet! Soha a legnemesebb bor, az isteni nektár ennél jobban nem esett. Reményemben nem csalatkoztam: szerencsés csillagzatom még most is oly fényesen ragyogott, mint azelőtt.

Nem túlzok, ha azt mondom, hogy tiz percz alatt 3 liter vizet ittam. Pléhdobozomba egy kis pohárkányi víz fért s ezt 21-szer ürítém ki. Nem gondoltam arra, hogy a hirtelen vízivás megárhathatna s tényleg nem is ártott meg; ellenkezőleg éreztem, hogy e pompás vízzel miként tér vissza az élet, éreztem miként hatol a víz testem összes edényeibe és szöveteibe, melyek az életető folyadékot száraz szivacs módjára magukba szívják. Érverésem, mely előbb oly gyenge volt, most erőteljessé vált s 56-ot ütött egy percz alatt; vérem, mely az imént még sűrű és tunya volt, most könnyedén csergedezett ereimben, s összeaszott ránczos kezeimen megfeszült s rugékonynya vált a bőr.

Soká ültem a tócsának partján, nem törődve azzal, hogy a bozótban vadállatok (talán tigrisek) zörögtek. Nem ismertem félelmet s azt akartam a tigristől kérdezni, mer-e drágán megvásárolt életemtől megfosztani?

Gondolataim a haldokló *Kázim*ra fordultak, akinek sürgős segítségre van szüksége. A pléhdoboz oly kicsiny volt, miben vigyek hát neki vizet?

Miben? Csizmáimban, vízhatlan svéd csizmáimban! Megtöltöttem vízzel s az ásó nyelének két végére akasztva, felkerekedtem, hogy *Kázim*ot megkeressem. A kitűnő bőrön egy csepp víz sem szivárgott át. *Stjernström* stockholmi cipész bizonyára még sohasem készített oly csizmát, mely egy ember életét menté meg s azonkívül kétszer keresztülment egész Ázsian.

A hold fénye mellett megindultam s hosszú bolyongás után másnap (május 5-én) megtaláltam *Kázim*ot abban a helyzetben, amint elhagyta volt. Eleinte fásult s bárgyú tekintetet vetett rám, de midőn megismert, hozzám csúszott s azt suttogá: „Meghalok!”

„Akarsz-e vizet? kérdezém nyugodtan. Fejét rázta s hátraesett. Nem tudta, mi van a csizmákban, de midőn a víz csobogását meghallá, összerezsent, tagolatlan kiáltásba tört ki s a két csizmát fenéki g kiürítette.

Miután *Kázim* magához tért, elhatároztuk, hogy a tócsát felkeressük, mert pihenésre mindketten rászorultunk; de mivel *Kázim* még nagyon gyenge volt s nem tudott velem lépést tartani, magam előre siettem s a tócsában megfürödtem. Mivel *Kázim* az utat el nem téveszthette, előre siettem, hogy emberekre bukkanjak, mert most már az éhség kezdett gyötörni; azonkívül az emberekkel vissza akartam térni a sivatagba, hogy *Iszlám*ot és málhámat megmentsem. Három napig haladtam a folyómeder mentén északnak, míg végre egy pásztorra akadtam. Mintha lába gyökeret vert volna, úgy bámészkodott a pásztor reám, de midőn barátságos „szelám aleikum“-mal üdvözlém s sorsomat pár szóval elmondám, sarkon fordult s a bozótban eltűnt.

Kis vártatva öregebb juhászszal visszatért, kinek történetemet részletesebben előadtam. Midőn elmondtam, hogy nyolcz napja nem ettem semmit, bevezetett gunyhójába s kenyeret és juhtejet adott nekem. Az a vidék, hol most voltam, *Bukszem* (sűrű erdő) nevet viselt.

Midőn másnap a sátor előtt ültem, három lovas ember vágatott felém. A gunyhó előtt leszálltak s szívélyesen üdvözlölve felém jöttek, mintha engem keresnének. Khotáni kereskedők voltak, kik Akszúból jöttek s azt a hírt közölték velem, hogy előző napon a folyó balpartján vigan legelésző fehér tevére bukkantak, mely mellett félholt ember hevert. Irgalmas szamaritanusokként leszálltak lovukról s megkérdezték a szerencsétlent, hogy mi baja van. „Szu, szu!” (vizet, vizet) felelte, mire azonnal

vizért küldtek s a szerencsétlent — ki nem volt más mint *Iszlám* bej — étellel s itallal ellátták. Erre *Iszlám* bej arra kérte őket, hogy mivel nyomomat néhány nap előtt elvesztette, kereszenek fel engem, s ha megtalálnának, adnának nekem lovat, hogy Khotánba mehessek.

Iszlám bej megmenekülésének híre a legnagyobb örömmel töltött el. Ha az egyik teve életben maradt, reményem volt arra, hogy málhámnak egy része, talán naplóim és térképeim is megmenekültek. Talán akkor még új karavánt is szervezhetnénk. A jövőt most ismét rózsás színben láttam! Úgy terveztem volt, hogy Khotánba s innen Kasgárba megyek, ahonnan Európába táviratozok új műszerekért és új felszerelésért. Úti pénztáramnak Kasgárban deponált maradékával a Lop-norhoz akartam menni s Szibirián át hazatérni. De midőn arról értesültem, hogy *Iszlám* bej s az egyik teve életben maradt, arra tökélttem el magamat, hogy újra a sivatagba megyek s sátramát és hátrahagyott málhámat megkeresem.

Miután a három kereskedő élelemmel ellátott s pénzt is kölcsönzött, tovább folytatták útjokat Khotán felé, ahol velök újból találkozni szándékoztam.

Május 10-én este egy teve bőgése ébresztett fel pihenésemből s midőn a gunyhó elé siettem, *Iszlám* bejt s *Kázim*ot láttam közeledni, kik Ak-tuját, a fehér tevét hajtották. Magunkon kívül voltunk örömünkben; *Iszlám* bevallotta, hogy már nem remélte, hogy velem még találkozni fog. A teve két táskát hordott; egyikben voltak műszereim (a magasságmérőkön kívül), jegyzékeim és térképvázlataim, papiros és tollak, a másikban khinai pénzem, lámpám, theáskannám s cigaretták. Azután ott volt még két puskám is.

Iszlám bej megmeneküléséről a következőt mesélte: Midőn május 2-ikán éjjel elhagytam, még néhány óráig pihent, azután a négy tevével nyomdokaimat követve utánam haladt. Másnap este észrevette a nagy tüzet, melyet a három nyárfánál raktam s 4-ikén reggel azokat el is érte. Mivel a hőség nyomasztó volt, az árnyékban pihenőt tartott s a fejszével felhasította az

egyik fa kérgét, melyből egy pohárnyi nedv csurgott ki. Itt hátrahagyva az egyik tevé málháját, másnap elérte a folyó száraz medrét, a hol az egyik tevé pihenőközben, midőn málháját róla leszedte, elszabadult s csakhamar eltűnt. Idáig Joldas is utána kullogott, de itt nyoma veszett; kétségkívül elpusztult. Május 7-ikén két tevé, Boghra és Nehr, összeesett s *Iszlám* kénytelen volt málhájukat hátrahagyni. Midőn végre az utolsó tevével a folyót elérte, de ezt száraznak találta, annyira erőt vett rajta a kétségbeesés és kimerülés, hogy lefeküdt s nyugodtan várta a halál bekövetkezését. Itt lelte meg másnap a három khotáni kereskedő, ki ismét életre térítette s élelemmel is ellátta. Kevéssel rá találkozott *Kázimmal*, kitől megtudta, hogy szerencsésen megmenekültem.

Igy menekült meg *Iszlám* bej, kinek málhám legbecsebb részének megmentését is köszönhettem.

Hogy egészségünket helyreállítsuk, elhatároztuk, hogy hosszabb időt töltünk a folyó partján. Lombsátort építettünk tehát s abban oly kényelemmel rendezkedtem be, a hogy csak birtam. A véletlen úgy akarta, hogy két nappal rá khotáni kereskedők utaztak erre, kiktől három jó lovat, három málhanyerget, kantárszerszámot, egy zsák kukoriczát a lovak részére, egy zsák lisztet, csizmát *Iszlám* részére (ki a halál-tanyájától kezdve mezitláb járt) és sok egyebet vásároltam.

Igy sikerült egy kis expediciót felszerelnem, mely május 13-ikán hátrahagyott málháim megmentésére indult. Az expedicióban részt vettek *Iszlám* bej, *Kázim*, *Ahmed Mergen*, egy a vidéket jól ismerő vadász s ennek fia. Míg ők távol voltak, én jegyzeteim rendezésével foglalkoztam. Naponta haladtak erre karavánok Khotánból Ak-szuba s a kereskedőktől sok érdekeset hallottam a város üzleti viszonyairól s sok egyébről. Utazásunknak és csodálatos megmenekülésünknek hire futó-tűz gyanánt terjedt s úgy Ak-szuban, mint Khotánban sokat beszéltek rólunk s kíváncsian várták megérkezésünket. Khotánba vágódtam, hogy onnan éjszaki Tibetbe menjek.

Iszlám bej és társai május 21-ikén tértek vissza, sajnos

nem a legjobb hírekkel. A nagy hőség miatt nem mertek a sátorig visszamenni s így nem menthettek meg mást, mint a három nyárfánál hátrahagyott podgyászt, melyben azonban csak kevésbbé fontos tárgyak voltak; Boghra teteme, mely utálatos bűzt terjesztett, a helyes nyomra vezette embereimet. Legsajátosabb azonban az volt, hogy a másik tevét, Nehrt, nem találták sehol, pedig ezen voltak összes aneroidaim, hőmérőm, messzelátóm, két revolver és sok egyéb. A helyet ugyan megtalálták, a hol *Iszlám* a tevét elhagyta, mert ott övét egy tamarixra kötötte volt; esodálatos módon az öv már nem volt ott s helyébe nemezsík volt kötve. A bokor körül csizmás láb nyomait látták (*Iszlám* mezitláb járt). A megszökött tevét egészen elvadulva megtalálták, de Nehr és becses rakománya nem került meg s eltűnése megmagyarázhatatlannak látszott; eleinte *Joldsit* gyanúsítottam a gáztettel, de *Iszlám* ezt nem tartotta valószínűnek. Azt kellett tehát feltennem, hogy rablás történt. Akkor még nem gondolhattam, hogy ezen eseményeknek egy évvel reá drámai utójátékuk lesz.

Műszereim hiánya pótolhatatlan veszteség volt rám nézve. Felszerelésem most oly szegényes volt, hogy tibeti utamat el kellett halasztanom. Kénytelen voltam tehát Kasgárba visszatérni, melyet Ak-szun át akartam felkeresni.

Május 23-ikán kerekedtem fel; két tevém s három lovam volt s az utolsó tevecsengő csilingelése messze elhallatszott, de ez most nem volt a temetés, hanem a feltámadás harangszava.

Junius 4-ikén érkeztünk *Ak-szuba*; utunkban nagybőrára a Khotán-darja száraz medrét követtük s erős porfergeteget kivéve nevezetesebb eseményt nem jegyezhettem fel; de alig hogy *Ak-szuba* érkeztünk, fehér tevém *Ak-tuja* a sivatagbeli utazás fáradalmi következtében elhullott. Nehéz szívvel láttam az állat pusztulását, mely podgyászomnak legbecsesebb részét megmentette volt.

Ak-szu a hasonnevű folyó bal partján fekszik s mintegy 15.000 lakója van, kik földműveléssel és juhtenyésztéssel foglalkoznak. Nevezetessége alig van.

Néhány napi pihenő után az ak-szui akszakál (konzuli ágens), a derék öreg *Muhammed Emin* társaságában újra felkerekedtünk s kétheti kényelmes utazás után szerencsésen Kasgárba érkezünk. Régi barátom, *Petrovskij*, ki időközben a főkonzuli címet nyerte, örömmel és megindulással fogadott s további utazásomra való előkészületeimben ismét a legerélyesebben támogatott.

Petrovskij már megelőzőleg, midőn a khotáni akszakál szerencsétlen sivatagbeli utazásomról hírt adott, a tao-tai-val érintkezésbe lépett s tudtára adá neki, hogy a czungli yamennel gyűlik meg a baja, ha rögtön nyomozást nem rendel az eltűnt teve megkerítésére. A tao-tai mindent megtett, a mi hatalmában állott, de svéd tiszti revolveremen kívül, melyet egy tavekkeli paraszt egy ismeretlen lovastól ajándékba kapott, semmit sem birt megkeríteni. Ez a revolver a Nehr nevű tevén volt, világos volt tehát, hogy rabló kezébe kellett esnie.

Kasgárban első dolgom volt, hogy *Richthofen* bárónak Berlinbe új tudományos műszerek beszerzése végett írjak; azután Taskentből ruhákat, élelmiszereket és dohányt rendeltünk, a kasgári katonaságtól pedig puskaport és töltényeket szereztünk be. De a műszerek három hónapon belül nem érkezettek meg. Hogy tehát az időt hiába ne vesztegessem, újra a Pámír hegyóriásai felé akartam utamat venni. A főkonzultól s a svéd hittérítőtől néhány aneroidot kértem kölcsön s beszereztem a felszerelésemből hiányzó egyéb tárgyakat is, úgy hogy július 10-én oly felszereléssel indulhattam útnak, mely a régit meg lehetőszen pótolta.

IX. FEJEZET.

A Hindu-kus hegységben.

Ujabb kirándulásomon *Iszlám* bej és két más szolga kísért; *Kázim* Kasgárban maradt vissza, mint a konzulátus portása. Öt ló egészítette ki csapatomat: ezeket igen olcsón (310 koronáért) szereztem be.

Julius 11-ikén *Upal* falunál érdekes természeti tünemény szemtanuja voltam. A falun keresztül apró kis patakocska folyik, de ez tartós esők után annyira megdagad, hogy nagy pusztításokat visz végbe. Reggel 7 órakor távolról sajátyszerű zúgást hallottam, mely gyorsan közeledett s csakhamar fülsiketítő tombolásba ment át. Mint valami izzó-forró agyaglé, úgy hömpölyögtek alá a piszkos hullámok, melyek a patak medrében duzzadtak. A falú lakói jajveszékelve rohantak ki házaikból, mert a piszkos ár néhány pillanat alatt elöntötte az egész falút s csakhamar romba döntötte a hidat, s tizenöt házat. 9 órakor már apadt a víz s másnap már ismét a jelentéktelen patakocska esergedezett az utcán végig. Ez a pusztítás évről-évre ismétlődik; a benszülöttek jajveszékelnék és ordítanak, de ha az ár lefolyt, ismét ugyanoda építik házaikat, a honnan a víz a régieket elmosta.

A Musz-tag-ata hegységen keresztül ezen a vidéken négy hágó vezet, ezek közül az *Ullug-art*-ot választottam ki, melyről azt mondták, hogy — bár igen meredek — legjobban járható. A nagy esőzések néhány napig késleltettek utamban, de július

16-án tíz emberrel, a ki podgyászom czipelését 150 tangáért (40 korona) elvállalta — mert a hágón át ló nem viheti a málhát — tovább indultam. A 10 kirgiz két lovat vitt magával, mely az eleséget czipelte. A hágóra való kapaszkodó nagyon meredek volt; a mély hóban csak nehezen haladhattunk előre s az utolsó részleten minden málhát háton kellett vinni. A hágó magassága 5150 méter.

A felkapaszkodás nehéz, a leereszkedés meg éppen nyaktörő volt; csakhamar nagy mélység szélén állottunk, a hol a hóból kiálló sziklacsúcsok között négykézláb kellett lekúsznunk s majd hasalva, majd farolva lecsúsznunk. A kirgizek baltájukkal ösvényt vágtak a mély hó kérgébe s ketten vezettek le egy-egy lovat; a harmadik a ló farkát tartva erősen megvetette a lábát, hogy a lovat a lecsúszás elől megóvjá. Az első falon szerencsésen levezették a lovakat. Most a ládákra került a sor; ezekre hosszú köteleket kötöttek s két ember lassan lecsúsztatta a nehéz ládákat. A sziklák tövében $35\frac{1}{2}$ foknyi szög alatt hajló törmelékkúpra akadtunk, a hol a lovakat már szabadjukra eresztettük. Egyikük — mely a Khotan-darjától kezdve velem volt — megcsúszott, néhány száz méternyire alágurult s gerinczét szegte. Ott hagytuk, a hol páráját kiadta. Sűrű havazás közben, dühöngő szél mellett ereszkedtünk a Szárik-kol völgyébe.

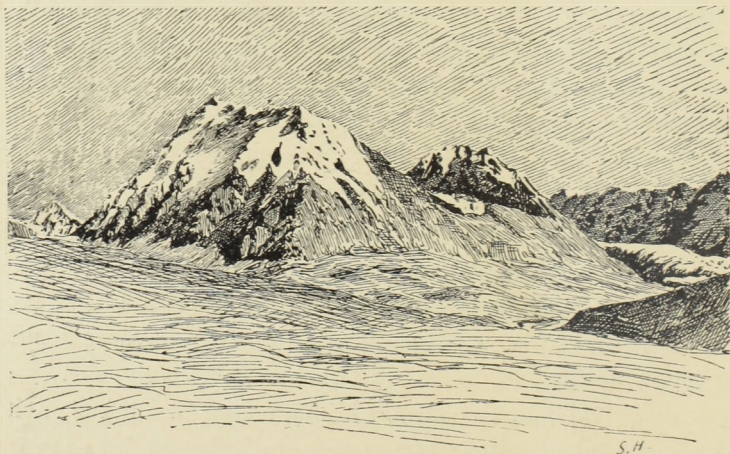
Julius 27-ikén *Tas-kurgán* khinai erősséget értük el, a hol régi barátommal, *Mucartney* urral találkoztam, kit az orosz-angol határbizottság mellé rendeltek ki. Egymás mellett ütöttük fel sátrainkat s néhány kellemes napot töltöttünk együtt.

Tas-kurgán-nak majdnem minden háza romokban hevert; június 5-étől 20-ig rendkívül erős földrengés látogatta meg a vidéket, mely alig kimélt meg egy házat is. Mintegy nyoleczvan lökést észleltek ezen idő alatt, az utolsót megérkezésem napján még magam is éreztem. A lökésre sajátságos aggodalom szállja meg az embert. Ugy látszott, mintha a talaj hullámvonalakban mozogna s távoli menydörgéshez hasonló robaj hallatszott. Az egész néhány másodperc műve volt.

Mucartney barátom, a ki a Viktoria-tóhoz (Szor-kul)

utazott, hogy a határbizottsághoz csatlakozzék, rá akart beszélni, hogy kísérjem oda. De mivel a Jarkent-darja forrásait akartam felkeresni, vissza kellett utasítanom meghívását. Délfelé vonultam s néhány nap múlva a *Hindu-kus* éjszaki tövébe jutottam. Tizenkét napot töltöttem itt a völgyek és folyóvizek kikutatásával, felmásztam a *Khunzer-ab* hágóra, de egyik hágón át sem tudtam a felső Jarkent-darja völgyébe hatolni. Mindenütt arról értesítettek, hogy a folyót néhány nap alatt el lehet ugyan érni, de nyáron seholsem lehet rajta átkelni. Azonkívül az *Ilík-szu* útjait a földrengés úgy megrongálta volt, hogy arra csak gyalog

A Hindu-kus az Uprang-hágóról.

lehetett menni. Zsákutezában voltam tehát. Csak nyugat felé terültek el a Pámirnak előttem ismeretlen részei, elhatároztam tehát, hogy az *Amu-darja* forrásvidékét keresem fel.

A *Vakdsir*-hágón (4936 m.) át a *Vakhan-darja* völgyébe, az Amu-darja egyik forrásvizének völgyébe keltem át; itt ered a *Tagdumbas-darja* is, mely az Indusba önti vizét, a *Csakmadkenkul* tóból pedig az *Ak-szu* vagy *Murgab* ered.

Miután tudtam, hogy a nagy orosz-angol határbizottság *Mehman-jolli*-ban, a tótól csak egy napi útnyira tartózkodik, ma-

gam is oda rándultam. Azt a négy hetet, melyet e bizottság körében töltöttem, legszebb ázsiai emlékeim közé számíthatom.

Pavalo-Sveikovszkij tábornok, Fergana kormányzója, aki az orosz bizottság élén állott, régóta barátom és jóltevőm volt s a legnagyobb szívességgel fogadott; éppen úgy az angolok főnöke, *Gerard* tábornok. Csakhamar megismerkedtem a bizottság összes tagjaival, kik között voltak *Holdich* ezredes (ki Indiában végzett felméréseiért a Royal Geographical Society nagy aranyérmét nyerte el), *Wahab* őrnagy, *Mc. Swiney* kapitány, *dr. Alcock* kalkuttai egyetemi tanár és *Macartney* barátom, a kasgári khinai ügynök. Az orosz tisztek között ismerőseim voltak *Szaleszkij* ezredes, *Szkerszkij* kapitány (Pamirszkij Post új parancsnoka), *Benderszkij*, híres topografus és mások. Az orosz csapat 40 kozákból, 18 tagú zenekarból, számos dsigitból és karavánvezetőből állott; az angolokat 200 indiai katona, hindu, affriki és kandsut kísérte. A két bizottság tábora az Ak-szu bal partján volt felütve; az angolok és indiai katonák 60 fehér sátorban, az oroszok 12 pompás jurtában tányáztak.

Barátságosabb bajtársi viszonyt, mint a minő oroszok és angolok között fennállott, képzelni sem lehetne; mindig a legvigabb, őszinte hangulat uralkodott közöttük és senkisésem gondolta volna, hogy itt a két állam hatalmi körének körülvonalo-
zása körül folyik a küzdelem.

A tisztek legnagyobb része francziául beszélt s mondhatom, hogy képzetesebb, műveltebb és finomabb embereket képzelni sem lehet ama tiszteknél, kik Pamir pusztá feltérsegein összegyűltek.

Kevéssel megérkezésem után *Sveikovszkij* tábornok ünnepélyt rendezett; a vendégek a nagy fehér nemezjurtában gyűltek össze, mely keleti szövetekkel és kasgári szőnyegekkel volt díszítve. Az asztalok szinte leszakadtak az európai borok és likőrök súlya alatt s a színezüst-asztaldíszeken (a margeláni kormányzó kertjéből való) szőlők, almák és körték piramisai tornyosultak fel.

Augusztus 29-én és 30-án a tisztek a közkatonák és kirgizek mulattatására nagy *tamasát* (ünnepélyt) rendeztek; czél-lövés, erőpróba, versenyszaladás, kardtáncz, lóverseny és egyéb multság töltötte ki a két napot. A társalgás, mely a tisztek közt folyt, kedélyes és érdekesnél-érdekesebb volt. *Sveikovszkij* tábornok a török háború élményeivel mulattatott, míg *Gerard* tábornok, ki India legmerészebb tigrisvadásza (216 tigrist ejtett el), vadászélményeit mesélte.

A napok villámsebességgel múltak el; egyszerre azon vettem magam észre, hogy szeptember eleje van s még mindig a tisztek között vagyok. Indulásra készültem, de újra meg újra marasztaltak, még pedig oly igazi barátsággal, hogy nem mondhattam ellen. Végre eselhez folyamodtam; titokban útra készültem s mikor minden indulásra készen volt, búcsuzni mentem *Sveikovszkij*-hoz. De a tábornok azzal fogadott, hogy maradjak még legalább egy napig, ha valami nevezetese akarok megérni. Maradtam tehát. A nevezetesség pedig másnap tényleg beállott. *Lord Salisbury* távirata volt, melyben közölte, hogy az angolok és oroszok által javasolt határvonalat elfogadták. Ez a hír mindkét táborban nagy örömet szült; a Hindu-kuson az orosz-angol határ véglegesen meg volt állapítva és ezzel a bizottság munkáját befejezte.

De a három havi munka után nem lehetett áldomás nélkül elválni. Mindkét bizottság tehát búcsúlakomát rendezett s természetesen én is résztvettem bennök, hiszen az embernek csak ritkán van alkalmja, hogy középázsiai utazásokon díszlakomákban vehessen részt.

Szeptember 11-ikén adta az orosz bizottság lakomáját. A gazda jobbján *Gerard* tábornok, balján csekélységem ült. Egyszerű s veszedelmesen kopott utiruhám bizony nagyon is elűtött a tisztek pompás egyenruháitól, melyeken a legkülönbözőbb rendjelek és érdemkeresztek csillogtak. A lakomán egyik meglepetés a másikat követte. A reggeli asztalon káviár, konzervek, svájcei sajt, libamájpástétom és egyéb nyalánkság és csemege pompázott, és a menüből nem hiányzott a rákleves, hommár-

majonnaise és spárga sem. És mindez Pámir fensíkján! A borok is francia borok voltak. Pezsgő Pámirban! Az első felköszöntő *II. Miklós* czárt és *Viktória* királynőt éltette, a második az afghanisztáni emírt, kinek képviselője, *Gulam Moheddin khán* szintén jelen volt, a harmadik a svéd királynak szólt.

Gerard tábornok másnap viszonzta a meghívást. Felköszöntőkben itt sem volt hiány. *Mc. Swiney* kapitány a hölgyeket éltette — kiknek itt nem volt képviselőjük — s valakinek az az ötlete támadt, hogy a hölgyek nevében nekem kell felelnem. Nem késtem a válaszszal s azzal fejeztem be beszédemet, hogy ha a távolban levő hölgyek épp oly szeretetreméltók és vendégszeretők, aminők férjeik vagy jegyeseik, kikkel itt megismerkedtem: azok már nem is lehetnek emberek, hanem mennybéli lények, kiknek társasága valóságos földi nirvána lehet.

Lakoma után a tábor előtt hatalmas máglyát gyújtottak (a fát külön e célra szállították ide Hindu-kus túlsó lejtőiről) s ennek világítása mellett a benszülöttek kardtáncokat lejtettek. Sajátszerű, szinte félelmetes látvány volt.

Szeptember 13-án ütött a válás órája. Az angolok dél felé indultak, hogy Kásmirba és Indiába menjenek; az oroszok északnak tartottak. Szerény karavánom északkeleti irányban folytatta régen megszakított útját, mert utam végeztélja a Lop-nor és északi Tibet messze keletre hivatott engem.

Kasgárig 14 napig voltunk utban. Az út fárasztó és nehéz volt; négy magas hegylánczon kellett átkelnünk s a *Jarkent-darján* való átkelés közben majdnem belefuladtunk a rohamos folyóba. A hegyek között a havazástól is sokat szenvedtünk, de végre október 3-ikán szerencsésen megérkeztünk *Kasgárba*, ahol *Petrovskij* főkonzul szokott szeretetreméltóságával fogadott.

Távollétem alatt megérkeztek volt a megrendelt felszerelési cikkek. Berlinből megérkeztek a tudományos műszerek, Taskentből pedig szövetek, konzervek, dohány és sok mindenféle egyéb, úgy hogy ismét oly jól voltam felszerelve, mint a Takla-makán sivatagba tett utazásom előtt.

X. FEJEZET.

Kasgártól Khotánig.

Lázamból teljesen felgyógyulva, 1895. deczember 14-én búcsút vettem *Kasgár*-tól. A konzulátus udvarán tarka néptömeg hullámozott; *Petrovskij* főkonzul és szeretetreméltó neje, *Ignatieff Ádám*, 50 kozák és két tiszt, valamennyi lóháton, eljött, hogy tőlem búcsúzzék s még a konzul benszülött irnokai, tolmácsai és szolgálói is elkísértek jó darab úton. Midőn Kasgár falai a látóhatáron eltűntek s a kozákok dalai a távolban elnémultak, szinte megkönnyebbültem arra a gondolatra, hogy most „haza-felé” utazom. Persze e gondolat édességét kissé csökkentette az a tudat, hogy ez a hazafelé való utazás fél Ázsián keresztül megy s nem kevesebb mint 15.000 kilométernyi út!

Huszonhárom napig tartott az utazás Khotánig. Ez úton *Jarkent* volt a legnagyobb város, melyet érintettünk. A város két részből áll: a khinai városrésznek *Jangi-sár* a neve, ezt a mohamedán várostól, *Kovneh-sártól* (azaz óváros) az *Aranykapú* (Altin dervasz) választja el. A két városrészt hosszú, fafedelű bazárutca köti össze, mely végnélküli alagúthoz hasonlít. Itt bolt bolt mellé, árúbódé árúbódé mellé sorakozik s a tolongásról csakhamar ráismerünk, hogy Keleti Turkesztán legnagyobb városában vagyunk, melynek másfélszázezer lakosa lehet.

Jarkentben meglátogattam az ambánt, *Pan tazesent*; termetes, nagy öreg urat ismertem meg benne, ki udvariasan fogadott s terveim iránt érdeklődést tanúsított. Este szénát, kukoriczát

és fát küldött ajándékul, amit másnap forgópisztolylyal viszonoztam.

Jarkent Közép-Ázsia legnagyobb folyója, a *Jarkent-darja* közvetlen közelében fekszik, de ivóvize mégis a tiszta méreg. Ezt a vizet csatornákbán vezetik a város belsejében levő tavakba, melyekben a poshadó víz minden képzelhető szennyel bemocskolódik. E tavakban fürödnek és mosakodnak a jarkentiek, azokban mossák piszkos ruháikat, s edényüket, azokba öntik az ebéd hulladékait, marha és kutya szabadon jár beléjük — s ezeknek vizét isszák az egész városban! Innen terjednek szét a legkülönbözőbb járványok. Jarkentben állandóan honos a *bogak* névvel jelölt golyvaszerű betegség, melyben a lakosoknak három negyedrésze szenved. Ha Közép-Ázsiában golyvás embert látunk, biztosra vehetjük, hogy Jarkentbe való, akinek pedig itt rendes nyaka van, az vagy idegen, vagy hindu; utóbbiak csak kútvizet isznak.

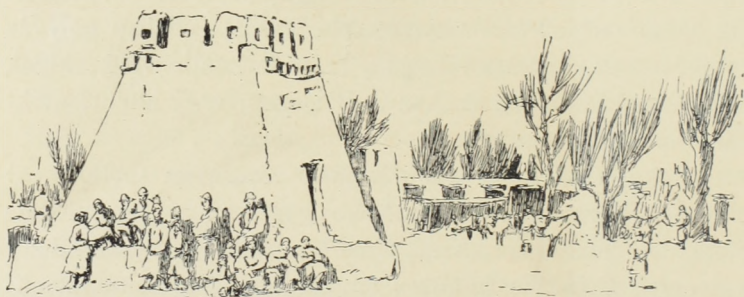
A karácsonyestét már *Kargalik* városában (hollóváros) töltöttem. Karácsony szent ünnepére ugyan semmi sem emlékeztetett, de a kokáni kereskedő, kinél laktam, finom dasztarkhánt (vacsorát) tálalt fel s *Li tazen* ambán juhokkal, élelmi szerekkel és abrakkal ajándékozott meg, úgy hogy üres kézzel még sem kellett lefeküdnöm. Az ambán (kerületi főnök) a legnagyobb udvariasságot tanusította velem szemben; reggel, még mikor aludtam, felkeresett s midőn látogatását viszonoztam, udvarán három ágyúlövés dördült el — amire az efféléhez hozzá nem szokott lovam majd levetett. Az ambán kicsi, elegáns s kellemes modorú khinai volt, jól kipödört bajuszszal s nagy kerek szemüveggel. Ebéd után lerajzoltam. Alig hogy e munkával elkészültem, nagy meglepetésemre belebbent (alig 5 centimeter hosszú lábacskaín) az ambán fiatal felesége s arra kért, hogy őt is rajzoljam le. Kívánságát készségesen teljesítettem.

Midőn karácsony ünnep másodnapján Kargalikot elhagytam, ismét megszólalt a három ágyú s egy bég az ambán rendeletéből velem utazott. Csakhamar elhagytuk az utolsó falvakat s a pusztaságra értünk, ahol az út irányát csak magas póznák

jelölték. E póznák homokviharok (buránok) után jó szolgálatot tesznek a karavánoknak. A sivatagnak itt *Takla-makán*, *Adam-ölurgan-kum* vagy *Dsal-lat-kum*, azaz „emberölő homok” a neve.

A vidék kontinentális klímájának megfelelőleg itt a tél szigorú s a nyár tikkasztón forró. Márczius végén kezdődik a buránok ideje, mely nyár végéig tart. Átlag 15 erős buránt számítanak egy évre. A burán rendszerint délután köszönt be, s csak nagyon ritkán délelőtt vagy éjjel; e szelek egy óránál tovább nem tartanak s inkább nyugat felől fújnak, mint kelet felől. Rendkívül hevesek szoktak lenni s ellenállhatatlan erővel

Khinai „potáj.”

söprik a puszta homokját. Gyakran megesik, hogy a falvak körül legelésző juhokat elragadják s a nyájtól elszakítják. Ezért ős idők óta az a szokás, hogy ha szép idő mellett elvesz valamely juh, ezért a pásztor felelős, míg a vihar közben elveszett juhokért nem tartozik felelősséggel. Ugyanez az eljárás dívik az eltvedt juhok okozta kár megtérítése tekintetében is.

A Kasgárról Khotánba vezető utat a khinaiak „potáj”-okra osztották; potájnak neveznek agyagból épített, 6—7 méter magas lapos piramisokat, melyekkel bizonyos útszakaszokat jelölnek. Két ily „mérőföldmutató” közti távolság nincs pontosan megállapítva. Méréseim 3720, 3687 és 3502 métert eredményeztek. Két-két állomás között rendszeren 10 potáj van. Egy-egy potáj rendszerint háromnegyed órai útnak felelt meg.

Mudsi falú mellett egy régi város (*Kovneh-sár*) romjait kerestem fel. Kis agyagterraszon számtalan régi sírra bukkan-
tam, melyekben megfakult koponyákat és egyéb csontokat talál-
tam. A tetemek fekvéséből s a koponyák alakjából megállapít-
hattam, hogy itt dsaggatáj-törökök vannak eltemetve, de a
sírokat nem becsültem 2—300 évesnél régebbieknek. Kétségtelen
azonban, hogy a régi lakókat a pusztá homokjának előnyomu-
lása szorította dél felé.

Sokkal régibb művelődésről tanuskodik az a millió meg-
millió agyag- és üvegeserép, mely az út mentén hever. A ben-
szülöttek *Nazár* régi városból eredőknek tartják. Ma már nem
értik ott az üvegfúvást, itt tehát a kultúra hanyatlását látjuk.
De ez a hanyatlás az éghajlat megromlásából, a homok terjesz-
kedéséből és a fokozódó vízhiányból magyarázható ki; ily ter-
mészeti csapások csökkentik a népesség számát és életerejét s a
művelődés hanyatlását idézik elő. Valószínű, hogy a viharok a
homokot elfújták s a nehezebb fajsúlyú cserepek így kerültek a
felszínre. A vihar lassan, de biztosan és szüntelenül áskálja és
nivellálja a pusztaságot: maguk a benszülöttek is észrevették,
hogy a viharoknak itt sokkal nagyobb vájó ereje van, mint a
víznek.

További útam részint steppén, részint a sivatag szélén veze-
tett, melyet egyes falvak tarkítottak oázisok gyanánt. Dél felé a
Kven-lun hegység vonulata látszott, de oly messze távolban,
hogy csak teljesen tiszta levegőben ismerhettük fel. Nem esoda
tehát, ha *Marco-Polo*, ki hatszáz évvel ezelőtt ugyanezen útat
megtette, a hegységről említést sem tesz.

1896. január 5-ikén érkeztünk *Khotánba*; az ambán már
reggel elém küldte tolmácsát, ki a város legszebb házába veze-
tett, melyben részemre lakás volt fentartva.

Khotán legrégibb története abba a korba nyúlik vissza,
amidőn a Tarim medenczéje még nem volt sivatag. Európa
Marco Polo-tól nyerte az első értesítést a város felől, aki 625 év-
vel azelőtt Szamarkandból Jarkenten át Khotánba lovagolt, azon
az úton, melyet mi most megtettünk volt. Újabb időben *Jakub*

bég magához ragadta a várost, melyet Khina 1878-ban egész Keleti-Turkesztánnal együtt elfoglalt. A khinaiak Khotánt és idők óta híres városnak tekintették, mely a Mennyei birodalommal kereskedelmi összeköttetésben állott. Legnagyobb jelentőségét onnan nyerte, hogy környékén (részint a Kara-kas és Jurun-kas folyók völgyeinek közeteiben, részint a Jurun-kas medrének görgetegei között) a *nephrit*, az a nevezetes (kovasavból, magnéziából, mészből és vasoxydulból álló) zöldes színű nagyon kemény ásvány fordul elő, melyet a khinaiak *yü* (dsag-gatáj nyelven *kas-tas*) név alatt nagyra becsülnék s szelenczék, palaczkok, tálczák, szopókák, karpereczek faragására használnak.

Khotán ma jelentéktelen város, melynek alig van 5000 muhammedán és 500 khinai lakója. Jelentékenyebb terményei a nephriten kívül selyem, fehér nemeztakarók, bőrök, szőlő, rizs, alma, dinnye, gabona és pamut. Selyemszönyegek rendkívül szépek és finomak. A khinaiak e szönyegetek ünnepélyes alkalmakkal az asztalra terítik, míg Nyugoti-Turkesztánban a falakat díszítik velök.

A *Khotán* név az egész oázisra vonatkozik, melyben 300 falú van; a várost rendszerint *Ilcsi*-nek nevezik. Kívüle még két város, *Kara-kas* és *Jurun-kas* van az oázisban. A város élénk kereskedést űz Khinával, Oroszországgal és Indiával; amaz a Khotán-darja mentén Ak-szu és Turfán, részben Jarkent és Maral-basi városokon át megy, míg Oroszországgal Kasgár, Kelet-Indiával Leh érintésével közlekedik. A Lop-nor vidékén át alig van forgalom. A khotáni bazárokból Ázsia minden részéből való kereskedőkkel találkoztam; volt ott khinai, afghán, hindu, nyugoti-turkesztáni, sőt még orenburgi nogai-tatár is.

Liu tassen, Khotán ambánja (kerületi főnök) nagy vendégszeretettel fogadott; már az első napon látogatásával tisztelt meg s valahányszor kapuját átléptem, három ágyúlövés dördült el. Látogatását szívesen s többször viszonzottam, mivel oly embert ismertem fel benne, ki európai fogalom szerint is nemes, igazságos és felvilágosodott gondolkodású volt. Köztem s a 70 éves

aggastyán közt csakhamar baráti viszony fejlődött ki s mondhatom, hogy valamennyi ázsiai ismerősöm közül ő róla emlékszem meg legszívesebben s vele találkozna legszívesebben újra. *Liu tazsen* mostani s későbbi ott időzése alatt gyakran hívott házába s nem egy oly ebédet élveztem nála, melynek csemegéit az európai inyencc is elismeréssel fogadta volna. A kitűnő zamatú fecskefészekleves ily alkalommal sohasem hiányzott. Örökké egyforma életrendembe — mely csak rizsből, juhhúsból és kenyérből állott — *Liu tazsen* ebédjei kellemes változatosságot hoztak s mondhatom, hogy az ebédek után mindig igen jól éreztem magamat (amit más khinai ebédekről nem mondhatnék).

Khotánban kilencz napot töltöttem. Ezt az időt arra használtam fel, hogy a Kasgártól idáig terjedő útam vonalába eső, vagy az általában csak ismert községekről annyi adatot szerezhessek be, amennyi csak lehetséges volt. Kérdezősködéssel sikerült 800 helynevet megállapítani s a khotáni oázis 300 falujáról pontos térképet készíteni. Annyi adatot sikerült útközben és Khotánban gyűjtenem, hogy ennek rendezésétől rendszerint nem kerültem éjjel előtt az ágyba. De ez úton rendkívül becses anyagot szereztem a vidék népességéről, gazdasági viszonyairól, az éghajlatról, a folyókról stb. Sohasem mertem volna újból a sivatagon keresztül utazni, ha előzetes tudakozódásom s kérdezősködésem vállalkozásom szerencsés kimenetelére nézve megnyugtató felvilágosítást nem eredményezett volna.

Khotánból 5 kilométernyire nyugat felé *Borazán* falú fekszik, mely régészeti szempontból Közép-Ázsia legnevezetesebb helyei közé tartozik. A talaj itt 8 méter mély löszből áll, melybe egy kis patak cannonszerű barázdát vájt. A patak vize a tavaszi és nyári hóolvadás idején rendkívül megdagad s az agyagot folyton alá- és elmosza. Mikor a víz ősszel apad, az elmosott löszteraszok helyén fejlett kultúra nyomait találhatni. Tömerdek sok apró terracotta-tárgy, bronzból való buddha-szobrocska, gemma, pénznem stb. kerül itt napfényre, mely — hacsak nincs nemes fémből — a bensülöttekre nézve teljesen értéktelen (a

gyermekek játszadoznak velük), de a régészt annál inkább érdekli. E maradványok arról tanuskodnak, hogy a görög befolyástól nemesbített antik indiai művészet Ázsia szívéig nyomult elő.

Borazán régiségeiből először *Petrovskij* főkonzulnál Kaszárban láttam szép gyűjteményt s ez terelte figyelmemet e nevezetes helyre. Midőn a helyszínére érkeztem, a bennszülöttek az utolsó hordalékot már rég elszállították volt s így magam csak kevés tárgyat találtam a mederben; de vétel és megbízás útján sikerült — a pénznemektől eltekintve — 523 darabra szert tennem.

Az itt talált terra-cotta tárgyak nagy művészettel készültek finom képlékeny agyagból, melyet téglavörös színéről s keménységéről ítélve erős tűzben égettek. E munkák kétfelé oszthatók; vannak köztük olyanok, melyek az eredeti tárgynak egyszerű természetű utánzatai, míg mások magasabb, stilizáló művészet eredményei. Az első csoportba tartozó tárgyak kevésbbé becsesek; ezek csak arról tanuskodnak, hogy Borazán régi lakói a kétpúpú vagy baktriai tevét és a lovat nyargalásra és teherszállításra alkalmazták. Érdekes egy majomfej (képünk alján), mely a *Macacus rhesus*-ra emlékeztet; más majomalakok gitáron játszanak. Nagyon becsesek az emberi fejek utánzatai, melyeken az indiai tipust lehet felismerni; ezek az Amaravátiban (Indiában) talált régiségekhez hasonlók, melyeknek korát Kr. e. 300 évre teszik. A képünk közepén látszó, eredetiben 12 centimeter magas férfifej ellenben a persepólisi romokban talált achaemenida királyok képeire emlékeztet, bár hosszú fülei s homlokjegye ind befolyásra vall. Talán hogy e faragvány persa királyt ábrázol indiai művész kezéből, avagy valamely kiváló borazáni férfit, kinek mását persa művészet befolyása alatt álló mester készített. Hogy miként érvényesítette a persa művészet hatását Borazánban, nem tudjuk megállapítani, de tény, hogy e vidék Persiával összeköttetésben állott.

Gyűjteményemben számos oroszlánfej van, melyen erősen anthropomorfizáló érzület ismerhető fel. Ezen oroszlánfejek, melyek kétségkívül korsók díszítésére szolgáltak, a naturalisztí-

Borazáni terracotta-fejek ($\frac{1}{3}$ nagyságban).

kus és stilizáló művészet határán állanak, sőt némelyik példány már határozottan az utóbbihoz sorolható.

A stilizált műtárgyak közül néhány griffmadár válik ki, mely az ősi indiai művészet fantasztikus szárnyas madarából (Garuda) fejlődött ki, de egyuttal a Kr. e. harmadik századból való görög sasfejű griffekhez is rokon. Ez emlékek valószínűleg azon időből valók, melyben *Nagy Sándor* utódai India éjszaki határán királyságokat alapítottak. A görög eszmék Pesaver vidékéről messze szétterjedtek, és — mint a leletek tanúsítják — Khotán vidékét is meghódították.

Borazánban sikerült néhány bronz- és rézbuddhát is megszerezni, melyek kétségkívül későbbi korból valók, amidőn a belföldi művészet a görög befolyást már teljesen kiszorította. E szobrok valószínűleg a Kr. u. negyedik vagy ötödik századból valók s már a modern buddhaképek jellemvonásait tüntetik fel.

XI. FEJEZET.

A sivatagbeli Pompéji.

1896. évi január 14-ikén elhagytam *Khotánt*. Karavánom kicsi volt, de tagjait gondosan kiválasztottam. Kisérőim voltak *Iszlám* bej és *Kerim Dsau*, valamint *Ahmed Mergen* és *Kázim Akhun*, utóbbi kettő vadász, ki karavánomnak a sivatagban való elpusztulása után segítségemre volt. Három teve és két szamár voltak karavánomnak igavonói. Első sivatagbeli utazásunkon szerzett tapasztalataink arra indítottak, hogy minél könnyebb felszerelést vigyünk magunkkal; ez okból csak a legszükségesebb holmira szorítkoztunk, mit három pompás tevének könnyen elbirt, még sátrat s ágyat sem vittem magammal s az egész úton bundámba burkolózva a puszta földön aludtam, még 22 foknyi hidegben is. Nagyobb podgyászomat s khinai ezüstpénzem nagyobb részét a khotáni akszakál házában hagytuk hátra, ahová tehát előbb-utóbb vissza kellett térnünk. Ötven napra való élelmiszert vittünk magunkkal, de mivel ötödfél hónapig maradtunk el, soká azzal kellett beérnünk, amit a föld nyújtott.

Tervem az volt, hogy a *Mazar-tag* hegységet kikutatva, a sivatagon át keleti irányban a *Kerija darjá*hoz megyek, útközben felkeresve egy régi város romjait, melyekről már Khotánban hallottam. Az említett folyó medrében szándékoztam Kerija városon át Khotánba visszatérni. Hogy ez a szerény terv miként nőtt nagy, s fontos felfedezésekben gazdag utazássá, azt az alábbi fejezetek fogják tanusítani. A legnagyobb baj az volt, hogy khi-

nai útlevelemet sem vittem magammal — mert előre sejtelmem sem volt arról, hogy khinai mandarinokkal is jöhessek érintkezésbe; útvelem hiánya miatt pedig egy alkalommal majd nagy bajba keveredtem.

Liu tazen barátom keveselte a három tevét s sajátjából még két tevét akart beszerezni; de én fáztam a nagy és nehéz karavántól s lebeszéltem szándékáról. Így kicsi felszereléssel indultunk útnak s a *Jurun-kus* folyót követve négy nap múlva *Tavek-kel* falúba érkeztünk. Mivel ez volt az utolsó emberi lakás, itt tevénknek egy napi pihenőt engedtünk s magunk is megtettük az előkészületeket a sivatagon át való utazásra.

A sivatag, mely előttünk elterült, csak fele akkora széles volt, mint az előző évben beutazott, és sokkal kevésbé veszélyes is volt; tudtuk, hogy a homok ott sokkal sekélyebb s hogy mindenütt talajvízre fogunk bukkanni. Azt is hallottuk, hogy helyenként tamariskát és nyárfát fogunk találni. Két, a sivataggal ismerős embert kalauzúl magunk mellé véve, január 19-én egyenesen nekivágtunk a homokdűnának. A dűnák az első napokban alacsonyok voltak s csak a harmadik napon emelkedtek 5—10 méternyire. Napjában csak öt-hat órai utat tettünk, hogy állatainkat ne fárasztjuk túlságosan. Amidőn estére tanyát ütöttünk, néhány emberünk először is kutat ásott, míg *Iszlám* bej az ebédet főzte s *Kerim Dsau* a tevéket ellátta. Magam megfigyeléseimmal s feljegyzéseimmal voltam elfoglalva.

Két méter mélységben mindenütt vízre bukkantunk, melynek hőmérséklete 9—10° volt. A víz mindenütt édes volt, de sajátságos, hogy ha folyó közelében ástuk a kutat, ott sósabb vízre akadtunk. Ugyanezt tapasztaltuk a Jarkent-darja és Ugen-darja partjaín is.

Az ember hamar felismeri, hol érdemes kutat ásni s hol nem. Ahol a közelben zöldelő tamarix (julgún) vagy nyárfa (tograk) nő s a homok a felszínig nedves, ott két méter mélységben biztosan vízre számíthatunk. Tanyánkat csakis ily helyen ütöttük fel s azért este felé mindig előreküldtünk egy embert, hogy ily kedvező helyet keressen.

A homok időközben mind magasabbra nőtt; január 22-ikén már 12 méter magas buczkák közt jártunk. A buczkák közti átjárókon, melyeket szorosoknak (*davan*) nevez a nép, rendesen tamarixok nőttek, melyek a talajvíz létezését jelezték. Amig ily davanra felmászunk, előttünk alig húsz dűnát látunk; de ha a legmagasabb pontot elértük, több száz dűnagerinczet pillanthatunk meg.

Január 23-ikán már 15 méteres dűnákat értünk. Egy mélyedésben két nyárfát találtunk, melynek törzse száraz volt, de ágai éppen rügyeztek. Tevéink s szamaraink mohón lerágták a rügyeket. Állataink az egész úton koplaltak, s eleinte folyton rágni akartak, de néhány nap mulva megbékültek a megmásíthatatlan helyzettel. Délben kihalt erdőhöz jutottunk; az erdőből nem maradt fenn más, mint alacsony, törékeny fatörzsek, dugaszhúzóként összezsavarodott száraz ágak s megfakult gyökerek. Az erdő mélyedése kétségkívül a Kerija-darja kiszáradt medrét jelöli.

Kalauzaim tudták, hogy a régi város, melyet ők *Taklamakán*-nak neveztek, e kihalt erdő keleti szélén fekszik. Csakhamar agyagserepekre is bukkantunk, mire tanyát ütöttünk s kutat ástunk. Kalauzaimat előre küldtem, hogy a város maradványait keressék meg. Ezalatt embereim nagy mennyiségű száraz fát hordtak össze s csakhamar pompás tűz lobogott, mire a 15—20 fokos hideg mellett valóban szükség is volt.

Másnap mindnyájan felkerestük a romokban heverő várost. Valamennyi rom közül, melyeket Keleti-Turkesztánban láttam, egy sem emlékeztet erre a nevezetes városra. A tartománybeli romok rendszerint falakból s tornyokból állanak, melyek a napon szárított vagy égetett agyagból épültek. Itt ellenben valamennyi ház nyárfából épült és kő- vagy agyagháznak nyomát sem találtuk. A házak alaprajza sok esetben a modern házakra emlékeztetett, mégis egészen más volt az építkezés típusa. A legtöbbnek alaprajza négyzet volt nagyobb négyszögben, vagy több helyiségre osztott négyszög.

Az egész városból csak gerendák maradtak meg, melyek — a szélről s a homoktól megrágva, — 2—3 méter magasságra emelkedtek; felületük repedezett s kemény volt, de oly merev

Takla-makán, a romokban heverő város falfestményei.

mint az üveg s ütésre szilánkokra töredezett. Ily házsorok százával voltak itt s ezek 3–4 kilométer átmérőjű területet foglaltak el. A város beosztásáról, az utcák s terek elhelyezéséről még sem nyerhettem képet, mivel a romok legnagyobb része homok alá van temetve, melyből csak a magasabban fekvő épületek romjai emelkednek ki.

Száraz homokban ásni kétségbeejtő munka, mivel a homok minduntalan leszakad s a kiásott területet betemeti. Mindazáltal sikerült számos leletre bukkannom, melyek a régi város jellegéről fogalmat nyújtanak.

Egyik háznak falait a függélyes gerendák között még egy méternyi magasságban épen megtaláltam. A falak kamis-sásból készültek, melyet apró sűrű pamatokban vékony póznákra erősítettek s szecskával kevert agyaggal bekentek ; ilyformán kemény, szívós s tartós falak jöttek létre, melyeket kívül-belül fehérre vakoltak. A vakolatra mesteri kézre valló festményeket alkalmaztak, melyek lenge öltözetű térdelő, s kezeiket imára kulesoló nőket ábrázolnak, kontyba kötött hajjal, összefüggő szemöldökkel s az orruk töve fölött a hinduknál még ma is divatos jeggyel. Találtunk ott fekete szakállú férfiakat ábrázoló festményeket is, határozottan ária tipussal s a mai persákéra hasonlító ruházattal. Mellettök kutyák, lovak, hullámokon hintázó hajók — a homok-sivatag közepette nagyon sajtóságos kép ! Végül diszítések, ülő női alakok rózsafűzérrel kezükben, és végtelenül sok lótoszvirág.

Mivel ily faldarabot kiásni s elszállítani lehetetlen volt — porként széthullott volna — gondosan felmértem s lerajzoltam a festményeket s a színeket is feljegyeztem. Találtam egy darab „papirost“ is, előttem ismeretlen írásjegyekkel, valamint gipszből készített s rendkívül finoman kidolgozott emberi lábat, mely valamely Buddha-szobortól eredhetett. Valószínűleg egy Buddha-szentély romjai közt voltam, mire az imádkozó nők képei is utaltak.

Egy másik helyen emeletes ház romjaira bukkantam. Ásatásaim számos apró domborművű gipszalakot hoztak napfényre, melyeknek hátsó sima felületük arra utal, hogy faldíszül szolgáltattak. E kiesi (csak 1—2 deciméter hosszú) szobrocskák részint

ülő Buddhákat ábrázoltak (lótoszlevelekkel a háttérben vagy lánggyűrűvel), részint pedig álló Buddhákat, bokáig érő bő ránczos köpönyegben, lelógó s mellre tett kezekkel. Más szobrok födetlen mellű nőket ábrázoltak, fejük fölé emelt ívelt guirlanddal. Ezenkívül még mindenféle oszlopfőket, léczeket, virágokat találtam, valamennyi gipszből kidolgozva.

De egyéb tárgyakat is leltem; így faragott faléczet, valamely guzsalyhoz vagy hasonló szerszámhoz tartozó keréktengelyt, korsót, agyagkorsók cserepeit, porphyrmalomkövet (másfél méter átmérővel), facsavart s egyéb különböző tárgyakat.

Egyes dűnák között kertek nyomait ismertem fel. Nyárfatörzsökök hosszú sorai arról tanuskodtak, hogy itt valamikor árnyas fasorok voltak, egyéb jelek pedig arra mutattak, hogy a baraczk és szilva is díszlett e helyen.

Mily más világ volt itt hajdan! A város a *Kerija-darja* folyó partjain feküdt s házai és templomai előtt a víz számos csatornában futott. A város közelében a folyó partjain pompás erdők díszlettek s a lakosság a baraczkfák árnyékában hűselt. Vízdús patakok nehéz malomköveket mozgattak. Selyemtenyészés, kertészet és ipar virágzott e nép körében, mely házait s templomait művészies s izléses festményekkel díszítette.

Mily nép lakhatott itt s mikor virágzott e város? Hová lettek lakói, midőn azt tapasztalták, hogy itt nem lehet többé állandó otthonuk? E kérdésekre csak tüzetesebb kutatások és tanulmányok után adhatok választ. E városról megelőzőleg senkinek sem volt sejtelme. Ki gondolhatta volna, hogy a Góbi sivatag szívében, a Föld legsivárabb pusztáján, nagy városok romjaira s virágzó művelődés nyomaira lehessen akadni?

S most itt álltam, e házak romjai között, melyekben ma csak a homokvihar az úr! Itt álltam, mint a királyfi az elvarázsolt erdőben, aki az ezeréves álomban szendergő várost új életre ébresztettem azzal, hogy az emberi tudás részére meghódítottam.

Bár a válasz a fentemlített kérdésekre nehéz, mégis határozottan állíthatni, hogy a Kelet-Turkesztánt lakó turki nép a felfedezetthez hasonló művészetet sohasem fejthetett ki. Kétsé-

get sem szenved, hogy a város buddha-eredetű s így biztosra vehető, hogy a város régibb, mint a 8-ik század elején idáig eljutott arabs misszió, melynek idejéből való a legtöbb közép-ázsiai szentsír. Ha ezzel kapcsolatba hozzuk azon eredményeket, melyekre a leletek anyaga s a homokdűnák vándorlásának gyorsasága tekintetében jutottam, úgy részben történelmi, részben geológiai bizonyítékokat nyerünk azon idő megállapítására, mely alatt a homok a várostól délnyugot felé azon vidékekig eljuthatott, ahol ma a legszélsőbb dűnák közvetlenül a Kven-lun hegység tövében feltalálhatók.

E vidéken uralkodók az éjszakkeleti és keleti szelek, melyek áprilisban és májusban leghevesebbek. Ekkor állnak be a *kara-buránok*, azok a fekete szélvészek, melyeknek homok- és porhordaléka a napot is elhomályosítja. Márcziusban és juniusból következnek a szárik-buránok, azaz a sárga viharok, melyek ugyan gyengébbek, de szintén sok homokot visznek magukkal. Az év többi részében ritkább a szél s iránya is különbözik.

Január 25-ikén úgy találtam, hogy egy homokdűna gerince meglehetősen erős délnyugoti szél mellett 45 perc alatt 11·9 centimétert haladt éjszakkelet felé. Éjjel megfordult a szél s a dűna kilencz óra alatt 91 centimétert haladt délnyugot felé.

Ha minden évre csak 24 napot számítunk, melyen erős éjszakkeleti szél fúj s ha felteszszük, hogy a szél e napokon folyton fúj, úgy hogy a dűna 2 méternyi útát tesz, akkor évenként mintegy 50 métert halad előre s így *ezer évre* volt szüksége, hogy azt a pontot elérje, ameddig a homok most délfelé haladt. Emellett azonban szem előtt kell tartanunk, hogy az erős buránoknak lehető legnagyobb évi számát vettem számításba s így a város korának minimális évszámát állapítottam meg, valamint azt is, hogy a dűnák nem egyenesen dél, hanem délnyugot felé mozognak, ami a város valószínű korát mintegy *1500 évre* emeli. Az ellenkező irányból fúvó szelek pedig könnyen újabb ötszáz évvel növelhetik a város korát.

Végül állíthatjuk, hogy e város lakói buddhisták s ária-eredetűek voltak, kik valószínűleg Hindosztánból költöztek be. Lehetséges, hogy a város Borazánnal egy időben virágzott.

Kalauzainkat, kikre most már szükségünk nem volt, elbocsátván, január 25-ikén 25 méter magas dűnák között folytattuk utunkat. Másnap még rosszabbá vált a homok; óriási, mintegy 40 méter magas dűnán tövében álltunk. Embereim kedvetlenül haladtak tovább, tevéim lassan vánszorogtak. Végre mégis feljutottunk a dűna gerinczére. De mily meglepetés várt ránk! Előttünk nem volt több dűnán! A homok hirtelen alacsonynya vált, állatok nyomaira, pusztai növényekre akadtunk s nem-sokára lovak és emberek nyomait ismertük fel. Csakhamar sík talajon haladtunk tovább s nyárfaerdőhöz jutottunk. Egy elhagyatott gunyhóban töltöttük az éjjelt, a befagyott Kerija-darja partján.

A sivatag szerencsés bejárásának örömeire leöltük utolsó juhunkat; a Kerija folyó jégkérgebe lyukat vágtunk s élveztük a bőséges vizet, melyet tevéink is mohón ittak.

Másnap, január 27-ikén, első dolgunk volt, hogy helyismerő kalauzra tegyünk szert; de bár mindenütt emberek nyomait láttuk, egész nap nem bukkantunk emberre. Este azonban nagy juhnyájra bukkantunk. Itt embereknek kellett lenniök! De bármennyire kiabáltunk s sipoltunk, senki sem mutatkozott. Csak hosszas kutatás után akadtak embereim az erdő sűrűjében egy juhászra s nejére, kik közeledésünkre az erdőbe menekültek. De csakhamar lecsillapodtak s *szatmájukba* (sáskunyhójukba) vezettek, ahol az éjjelt töltöttük. A juhásztól, kinek neve *Husszein* volt, egyetmást megtudtam a Kerija folyó vidékéről, melyet eddig európai ember nem keresett fel.

A folyó mentén nagy közökben juhásztanyák és juhnyájak vannak, melyek Kerija városbeli bejek tulajdonát képezik. Egy-egy nyáj 300—2000 juhból áll. Minden juhásznak megvan a maga erdeje, melyből kilépnie nem szabad. Abban tölti az egész évet, egyik helyről a másikra vándorol s 10—20 napot időzik egy *agilban* (eserényben). *Husszein* barátunknak 13 *agilja* volt, melyek két-két napi járóföldre voltak egymástól.

A Kerija-darja erdőségeiben mintegy 150 ember él, a világtól és embertársaiktól teljesen elzárva, minden hatóságnak hozzá-

férhetetlenül. Az emberek félig vadak s rendkívül félénkek. Az éserdő mélyében születtek s ott nőttek fel, idegen embert még sohasem láttak. Nem értenek egyébbhez, mint juhászathoz ; ezenkívül még a kukoriczakenyér sütését, a szatma építését és a kútasást értik. Az ásó és a balta (melyet ők is baltának neveznek) legfontosabb szerszámuk ; a baltától sohasem válnak meg.

Útunkat éjszaki irányban folytattuk, a Kerija-darja mentén. A folyó szélessége mintegy száz méter s színét 36 centiméter vastag jég borította. A folyó utóbb éjszakkelet felé fordult. Az volt a tervem, hogy az egész Góbi sivatagot délről éjszak felé átszeljem s ekként a Tarim folyóhoz jussak. Már most a folyónak jobbra való kanyarodása kissé nyugtalanított, mert attól tartottam, hogy esetleg egészen kelet felé fordul s a Tarimmal párhuzamosan folyva sohasem éri el a Lop-nort. Ez okból nap-nap után feszültebben vártam a további fejleményeket.

Tonkusz-baszte erdőségben ismét juhászokra akadtunk, kik arról értesítettek, hogy egy napi járóföldre éjszaknyugat felé a *Kara dung* (fekete halom) régi város romjai feküdnének. Csakugyan meg is leltük az elpusztult várost. A város az előbbinél jóval kisebb lehetett, de kétségkívül ugyanazon korból való volt, s építészet, építőanyag és festészet tekintetében is megegyezett az előbb felfedezett várossal. Egy nagyobb négyszögletű épület a karavánszeráj lehetett.

A folyóhoz visszatérve, ismét annak mentén folytattuk útunkat. A folyó mindig szabálytalanabbá vált, keskeny ágak kiváltak a főmederből s parti mocsarakat alkottak. *Tonkusz-baszte* mellett két főágra szakadt s egész vízmennyisége — a pásztorok elmesélése szerint — 6—8 évvel ezelőtt a keleti mederben folyt, de utóbb a másikba tért vissza. Általában véve azonban határozottan felismerhető, hogy ez a folyó is Kelet felé törekszik medrét tolni.

A következő napokon mindinkább megváltozott a vidék képe. A folyó mindkét oldal felé ágakat bocsátott ki, melyek keskeny tekergő jégshalagok gyanánt az erdőben eltűntek. Az erdős öv és a kamis-mezők kiszélesedtek s a tropikus deltában a homokdűnéknak nyomuk sem látszott. Sokat gondolkodtam a

fölött, mennyire terjedhet ez a ránk nézve kedvezőtlen vidék éjszak felé, de a benszülött pásztoroktól sem nyerhettem ez iránt felvilágosítást.

Szárík-kesme mellett, melyet február 8-án értem el, a folyó még 79 méter széles s olyan volt, mintha még ezer kilométernyi utat tehetne meg. De már másnap arról értesültem, hogy másfél napi járóföldre éjszak felé nyoma vész a folyónak s az örök homok birodalma kezdődik.

Katak erdejében néhány napi pihenőt tartottunk az öreg *Muhammed* bejnél, ki egész életét az erdőben töltötte s azt sem tudta, hogy ez a föld kinek tulajdona. E vidék lakói nem fizetnek a khinaiaknak adót, kik valószínűleg azt sem tudják, hogy itt emberek élnek. Midőn azt kérdeztem *Muhammed*-től, hogy nem örül-e függetlenségének, azt válaszolta, hogy a farkasok és vaddisznók épp oly rossz ellenségek, mint a khinaiak.

Azt a meglepő hírt hallottam itt, hogy három évvel ezelőtt tigris kereste fel a vidéket, mely azután kelet felé, a sivatag felé tűnt el. Mivel tudtam, hogy a tigris a Tarim erdeiben gyakori, arra gondoltam, hogy talán onnan tévedt ide. De *Muhammed* bej ezt kétségbe vonta, mivel szerinte a homok arra felé rendkívül magas s a Tarimig legalább néhány hónapnyi út van. Azt is tapasztalta, hogy a homokbuczkák mindig magasabbra nőnek s az erdőhöz közelednek. Nézete szerint a homoksivatag éjszak felé a világ végéig terjed, ahova három hónap alatt lehet eljutni.

Február 9-ikén ismét tovább utaztunk. A folyó, mely még Kataknál is 84 méternyire szélesedett ki, csakhamar 15 méternyi kanyargós érré zsugorodott össze s este 5 méternyi patakká törpült. Az el-eltűnedező erecskét követve haladtunk éjszak felé, ahol sűrű őserdőn törtettünk át. Másnap este a száraz mederben már csak 185 méter mélységben bukkantunk vízre. A szél a száraz nyárfalombban zörgött, melynek zaját ezentúl soká nem hallhattuk. Minden oldal felől környékezett az örök homok, mely ellen újra kellett síkra szállanunk.

XII. FEJEZET.

A vad teve hazájában.

Régi kívánságom volt, hogy vad tevét láthassak, de sohasem gondoltam, hogy ezzel a nevezetes állattal szoros ismeretséget köthessek. Bár láttam azt a vad tevét, melyet *Przsewalszkij* a szent-pétervári tudományos akadémia múzeumának ajándékozott, és bár tudtam, hogy *Littledale* és *Pjevcoff* ily állatokat lőttek, mégis bizonyos kétkedéssel viseltetem ezen állat iránt, melynek lényege rejtélyes homályba volt burkolva.

De hogy tisztelt olvasóm ezen ünnepélyes bevezetés után illuziókba ne ringassa magát s engem valami nagy Nimródnak ne tartson, sietek megjegyezni, hogy magam nem lőttem vadtevét, ellenben kísérőim, *Iszlám* bej és *Ahmed*, kik kitűnő vadászok voltak s már égtek a vágytól, hogy vad tevét láthassanak, három példányt leterítettek.

„A vad teve a régi városokban tartott szelid tevéktől származik“, magyarázta nekem derék *Ahmed* barátom, és bármennyire tiszteljem is *Przsewalszkijt*, attól tartok, hogy *Ahmed*nek van igaza. A borazani terracotta-leletek szerint a tevét már kétezer évvel ezelőtt háziállat gyanánt tartották s nagyon valószínű, hogy a Takla makánban eltemetett városok lakói Khinával és Japánnal tevekaravánok útján közlekedtek. Midőn a homok előrenyomult, a vegetációt megfojtotta és a csatornákat betemette, a „sivatag hajói“ kedvező alkalmat találtak arra, hogy az emberek igájából kiszabaduljanak. A sza-

baddá vált állatok elszaporodtak s most tömegesen élnek a Góbi sivatag ezen és egyéb részeiben.

Talán merész állítást koezkáztatok, midőn azt mondom, hogy ha a vad teve családfáját követhetnők, néhány száz generációval visszafelé haladva a szelid tevéhez jutnánk; míg *Przseválszkij* és *Hahn* azt hiszik, hogy a vad teve vad őstől származik. Utóbbi azt hiszi, hogy a vad teve hajdan egész Közép-Ázsia sivatagjaiban honos volt, Perzsiából és Kelet-Indiától Mongoliáig.

Már február elején vettem hírét, hogy a Kerija-darja vidékén vad tevék élnek. A pásztorok gyakran látták ez állatokat ötöd-hatodmagukkal s azt állították, hogy termetük, mozdulataik és szokásaik teljesen azonosak a szelid tevékéivel. Azt mesélték nekem, hogy a vad teve igen félénk, hogy villámgyorsasággal eltűnik, ha üldözik, s ekkor csak két-három nap múlva állapodik meg. Mint mondák, a tűz füstjétől nagyon fél s ha elszenesedett fát szimatol, napokig eltűnik. Rögtön felismeri a szelid tevéket, amelyektől úgy irtózik, akár a farkastól vagy tigristől.

Nem vagyok zoologus, de azt hiszem, ebben a jellemvonásban atavismus nyomait lehet felismerni; annak a jelét látom benne, hogy a vad teve még most is ösztönszerűleg irtózik mindentől, ami őseinek rabszolgaságára, arra az időre emlékezteti, amidőn még teherhordásra használták.

Az öreg *Muhammed* bej ismerte a vad teve minden szokását s ez évben hármat lőtt. De oly rossz puskája volt, mely csak ötven lépésnyire talált. Ezért szél ellen állt lesbe s úgy lőtte az állatokat. Ha a teve ellenségét meglátja, gyorsan eliramodik s ilyenkor hasztalan az üldözés, mert napokig is szalad.

A vad teve könnyen szokik az emberhez, de épp oly gyorsan feledi el a szelid is az embert. Midőn karavánom az előző évben a sivatagban elpusztúlt, egyik tevémet a Khotán-darjához menekült, a hol néhány napig az erdőben legelészett. Midőn *Ahmed Mergen* megtalálta, már félig el volt vadulva s annyira ijedős volt, hogy alig bírta kézrekeríteni. A szelid tevének általában nincs kellemes temperamentuma; makacs állat és soha-

sem szelídül meg annyira, mint a ló. Ha simogatjuk, akárhányszor kirúg s a ki fejét czirógatja, arra rá ordít és bűdös nyálkát köp reá. Csak lovaglótévém volt kivétel. Nagyon bizalmas lábon álltam vele, de láthatta is, hogy sohasem bántom s még az orrporez-kötélhez sem nyúlok hozzá.

A vad tevéről azt is hallottam, hogy a sivatag mélyében s az előtte ismerős dűnavölgyekben szeret tartózkodni, míg az erdőt kerüli, mivel onnan veszély esetén nem menekülhet elég gyorsan. Ha a szelíd teve a „sivatag hajója“, akkor a vad tevét bátran nevezhetnők a sivatag „bolygó hollandi“-jának, ki „folyton evez és sohasem pusztul el“, még azon rettentő pusztaságokon sem, a hol a szelíd teve hajótörést szenved.

Február 9-ikétől kezdve már vad tevék nyomaira bukkantunk s vadászaim másnap már hét tagból álló csordát is láttak, mely a sivatag belseje felé menekült. 11-ikén éppen a folyó régi medrét követtük, mi-

dőn *Kázim*, ki vállravezetett puskával mindig elől haladt, hirtelen, mintha villám sújtotta volna, megállott, minket csöndre intett s macska módjára nesztelenül előre lopódzott.

Kétszáz lépésnyire megpillantottuk a teve-csordát. Midőn *Kázim* puskája eldőrdült, a tevék összerázkódtak, néhány pillanatig a veszély helyét szemügyre vették s aztán megfordulva éjszak felé szaladtak. Nem szaladtak gyorsan, alkalmasint mivel bámulatukból még nem tértek magukhoz, vagy az eset jelentőségét nem fogták fel. A meglőtt teve is — sántítva bár — tovaszaladt, de csakhamar összerogyott; egy késszúrás véget vetett szenvedéseinek.

Lovagló tevém.

Mily izgalmas és mozgalmas est volt ez! Már-már feladtuk volt a reményt, hogy vad tevét csak lássunk is és ime — most itt feküdt előttünk a maga valóságában!

A meglőtt állat, egy körülbelül tizenkét éves hím, akkora volt, mint saját tevéink, de rövid gyapja miatt a mieinkhez képest kopasznak látszott. Hossza 3·3 méter s testének kerülete (a két púp közt mérve) 2·14 méter volt. Púpjai kisebbek s szabályosabb kúpaalakúak, mint a szelíd tevén; nagyon finom és puha gyapja vöröses barna, a szelíd tevénél világosabb volt. Arczkifejezése vadabb volt a szelíd tevénél.

„A bőrét magunkkal viszzszük“, mondám; de *Iszlám* megjegyzé, hogy az egy teverakománynak felel meg s nekünk most minél kevesebb podgyászszal kell utaznunk, hogy vizet vihesünk magunkkal. Midőn egy ideig tétováztunk, mittevők legyünk, *Kázim* kijelenté, hogy a bőrt elviszzszük s ha neki magának kellene vinnie. Az állat lenyúzása soká tartott s a lefejtett bőrt három ember alig bírta czipelni. Kiteregettük a földre s száraz homokkal hintettük be, mely a nedvességet magába szívta, miáltal a bőr súlyából sokat veszített.

A kútásás ezuttal nem járt eredménnyel; 3·2 méter mélységben még egészen száraz volt a homok, ezért elhatároztuk, hogy másnap is itt maradunk, mert tapasztalásból tudtuk immár, hogy víz nélkül nem szabad a sivatagban messze menni. Csak annyira akartunk menni, hogy visszavonulásunkat a vízkészlet állandóan biztosítsa. Amint vizünk elfogyott, vissza akartunk térni, bár kínos volt az a gondolat, hogy ugyanazon úton kelljen visszatérnünk.

Mivel másnap sem találtunk jobb eredménnyel biztató helyet, *Kázim* folytatta az ásást s 4·6 méter mélységben tényleg vízre is bukkant. Ez 13·7 fokú volt, —3·6 léghőmérséklet mellett. Miután tevéink és szamaraink szomjukat oltották, négy kecskebőrtömlőt megtöltöttünk vízzel s február 13-ikán útnak indultunk. A tevebőr a meleg homokkal való kezelés után oly könnyűvé vált, hogy egyik szamarunk elbírtá.

Félnapig még felismertük a folyó medrét, azután a homok-

dűnák közé keveredtünk, melyek itt 4—8 méter magasak voltak. Alig hagytuk el a medret, már is hat tagú tevecsordát láttunk. Csodálatos módon egészen 200 lépésnyire közeledhattunk hozzája, úgy hogy az állatok minden mozdulatát megfigyelhettük. A nagy hím nyugodtan pihent, a többiek körülállották s nagy figyelemmel néztek minket, anélkül hogy menekülésre gondoltak volna. Míg útunkat lassan folytattuk, *Iszlám* 50 lépésnyire lopódzott hozzájuk. A tevék most észrevették, hogy veszély fenyeget. A hím felállott s az egész csorda lassú tempóban éjszakelet felé haladt, abban az irányban, ahol *Iszlám* egy tamarix mögé rejtőzött. Lövése a hímtevét találta, mely halva rogyott össze.

Nagyon szép példány volt, de nem volt időnk, hogy bőrét lenyúzzuk. Embereim a púpok zsirját kívágták s nagy mennyiségű gyapjút téptek; az előbbi kitűnőnek bizonyult rizs-puddingjainkhoz, a gyapjúból pedig kötelet csavartak embereim, mire nagy szükségünk volt.

Még nem haladtunk messze, midőn ismét tevecsordára akadtunk. Az állatok csak ötven lépésnyire szaladtak, aztán megálltak s ezt háromszor egymásután ismételték. Mielőtt megakadályozhattam volna, *Iszlám* lőtt s a nőtény összeesett. A lövés mellső lábának ízületében találta: a szegény állat fájdalmasan ordított s ajkaival a homokot túrta. Utolsó szempillantásaiban az őseinek gyötrői iránti gyűlölet kifejezését véltem felismerni. Sajnáltam e szegény állat halálát s szigorúan betiltottam e céltalan s kegyetlen öldöklést.

A tevékkel tett tapasztalataink tehát nem egyeztek meg azzal, a mit a pásztorok félenkségükről meséltek. Sem óvatosnak, sem gyorsnak nem bizonyult ez állat, ellenkezőleg azt láttuk, hogy nagyon közel lehet hozzá férkőzni s hogy az első golyóra összeesik, bárhol is találja ez.

Érdekes és komikus volt saját három tevénk viselkedése. Sokkal korábban vették észre a vad tevéket, mint mi s ha mi még nem is láttuk a csordát, ők már tompán bögtek s farkukat hátukra vetették, míg ajkaikról a hab tajtékzott. A haldokló

nőstény láttára pedig szinte megvadultak, úgy hogy meg kellett őket kötni.

A következő napokon oly sűrűn láttunk tevecsdarákat és egyes állatokat, hogy már figyelemre is alig méltattuk őket. Elszáradt nyárfák és tamarixok között legelészték s ha menekültek, mindig a magas halmok felé vették útjokat, melynek gerincein bámulatos könnyűséggel iramodtak tovább. Ügetésük ép oly nehézkos volt, mint a szelíd tevéké s hosszú lábaikat ugyanolyan dísztelenül lóbálták, mint emezek. De míg a szelíd teve púpja futásközben ruganyosan ringatódik, a vadaké mozdulatlan maradt. Bőgésük ellenben ugyanolyan panaszkodó, bús hangzású volt, mint a szelíd tevéké.

A vízkérdés szerencsés megoldást nyert. Február 13-án másfél méter mélységben 5'6 foknyi tiszta, édes vizet találtunk. Így másnap nagy útat tehattunk, többnyire elhalt fák között, melyeknek fehér törzsei sírkövek gyanánt álltak egymás mellett. Az elhalt erdő mutatta, hogy még mindig a régi folyómederben utaztunk, de minél tovább haladtunk éjszak felé, annál inkább nivellálta a futóhomok a talaj egyenetlenségeit.

Egy helyen, 22 centimetryire a dűna gerince alatt, két centiméter vastag hórétegre is bukkantunk, mely a homok közé ékelve, a dűna felszínével párhuzamosan haladt. Ez volt az egyetlen eset, hogy a Takla-makánban havat láttam.

Február 15-ikén 30 méter magas buczkák közé tévedtünk. Napközben ritkák voltak az élőfák, de este 42 nyárfát olvashattunk meg tanyánk körül. Egyetlenegy tevenyomot láttunk, de madarak és nyulak nyomaira bőven bukkantunk. A víz 1'9 méter mélységben fakadt és 7'5 fokú volt. Ugyanakkor a hőmérő —9'9 fok hideget mutatott. Éjjel 17'5 fokra esett.

Másnap lassan haladtunk tovább. A megtett út hosszát pontosan kiszámítjuk s aszerint megbecsüljük, mennyire lehetünk még a Tarim folyótól. Egy nyárfa-oázis pihenőre csalogatott, de mivel *Ahmed* párducznyomra bukkant s azt állította, hogy ez állat egy napi járőföldnél messzebb nem távozik a víztől, tovább haladtunk, mivel a Kerija-darja felől biztosan nem jött a párducz.

Közben a dűnák ismét 15 méternyire emelkedtek s a táj kihaltnak látszott. Alkonyatkor egy magányos nyárfa tövében telepedtünk le, melynek kergét a tevék csakhamar lenyúzták. Kútásásra késő volt már, de tömlőinkben volt még némi víz. Égetőfa bőven lévén, csakhamar csevegve körülültük a lobogó tüzet.

Emberek állandóan jókedvűek s a reggeltől a legjobbat várják. *Kerim Dsan* ellátja öt állatunkat, *Ahmed* és *Kázim* száraz ágakat és gyökereket szednek, *Iszlám* a földön guggolva keveri a tevezsirrall készített rizspuddingot s magam a földön hasalva, pipámmal a szájamban, naplómat írom.

Körülöttünk a dűnák varázslatos gerincei emelkednek. A nyárfa a tűz világában egyedül, elhagyatottan áll s a csillagok ránk meresztik fénylő szemeiket, mintha azt kérdeznék, hogy mi a régi városoknak újra feltámadott lakói vagyunk-e?

Minden oly csöndes, néma! Ha a száraz fa sistergése nem hallatszanék, szinte félelmetes volna e csönd. Úgy érzem, mintha király volnék, ki ez ország meghódítására indult. Meg is hódítottam azt, az enyém az most! Hiszen az első európai vagyok, aki lábát ez ismeretlen, elhagyatott földre tette!

A táj másnap sem változott; a homok magas és fárasztó volt s keleten ismét davának bukkantak elő. Néhány nyárfa mindig látszik, de órányi távolságban egymástól. Irányuk észak-déli, tehát a Khotan-darja és Kerija-darja folyásával egyközű. Még semmi jel nem mutat a Tarim közelségére. Vízkészletünk elfogyott, de este 1'6 méter mélységben vízre bukkantunk. De a kút kevés vizet adott s reggelre csak egy tömlőt tölthettünk meg. Egész nap magas buczkák közt voltunk s némelyik daván 40 méterre is rúgott. Embereim csüggedeztek, de *Iszlám*-mal együtt vígasztaltuk őket, — hiszen mi már sokkal rosszabbat értünk meg. A homok este oly száraz volt, hogy a kútásást másfél méter mélységben abbahagytuk; pedig vízkészletünk fogytán volt. Rókanyomok, melyekre bukkantunk, némi reményt öntött embereinkbe. Mit kereshet itt a róka? Messze nem mehetett a víztől. A Tarimnak tehát közel kell lennie.

Vizünk elfogyott s kútunk száraz volt! Vajjon ugyanoly rettentő sivatag s ugyanoly iszonyatos sors várakozik-e itt is ránk, mint a Takla-makán nyugoti részében? Nem, ezuttal óvatosabbak leszünk! Elhatároztuk, hogy egy napi útát még éjszak felé tesszünk. Ha azalatt vizet nem találunk, visszatérünk huszonhetedik tanyánkra.

Február 19-ikén a dűnák már jóval alacsonyabbak voltak s mindenütt a dúsabb vegetáció nyomait találtuk; estére vizet is ástunk, de ez oly sós volt, hogy alig ihattuk thea alakjában. *Ahmed* nyugodt volt, mert ő is tapasztalta már, hogy a kút-víz a folyók közelében mindig sótartalmú. Mindenesetre kellemes születésnap ajándék volt e tapasztalat. Másnap a homokdűnák két méterre törpültek s a távolban a Tarim erdőségeinek sötét vonalát pillantottuk meg.

Mily pompás látvány! Minden veszélynek vége! Mindenütt állatok és növények nyomait láttuk és csakhamar belekerültünk a sűrű erdőbe. Áthaladtunk a száraz folyómedren, de vizet sehol sem találtunk, bár késő éjjelig kutattunk utána. Végre is kénytelenek voltunk az áthathatatlan sűrűben letelepedni s víz nélkül nyugalomra térni.

Még 21-ikén is hiába kerestünk vizet. Mindenütt nyomát láttuk annak, hogy itt a legközelebbi időben, talán tegnap, emberek fordultak meg. De bármennyire kerestük és kiabáltunk is, nem mutatkozott senki. Több száraz folyómedret kereszteztünk, de víz sehol sem volt. Mindig beljebb kerültünk ezen végtelen erdőbe.

Egyszer megszólalt *Iszlám* hangja: „Szu, szu!” (víz, víz). Mély kanyargó völgyben csakugyan víz volt. Lyukat vágtunk a jég kérgében s arra lehasalva, ittuk a rég nélkülözött nedvet. Rögtön tanyát is ütöttünk s tüzet raktunk. Kevéssel rá három benszülött került elő, kiket rögtön alaposan kikérdeztünk. Megtudtuk, hogy a tegnap átszelt folyómeder neve *Acsik-darja* (sós folyó), azt a tájat pedig, hol most időzünk *Kara-das*-nak (fekete tócsa) nevezik.

Másnap elértük a befagyott *Jarkent-darja* vagy *Tarim*

folyót, mely itt 156 méter széles. A jégkéreg elég erős volt, de a tevék súlya alatt mégis ropogott, úgy hogy egyenként kellett őket átvezetnünk.

Csimen faluban búcsút vettem *Ahmed*-től és *Kázim*-től. Nagyon megszerettem volt a derék embereket, de tovább nem kísérhettek, mert a mezei munka haza hívta őket, meg a folyton nagyobbodó távolság miatt is hazakiváncsoztak. Megjutalmaztam őket hű szolgálataikért s elbocsátottam őket. Ők a Khotán-darja partjain utaztak Tavek-kelbe s a tevébőrt, melynek hazaszállítását rájuk bízam, szerencsésen el is vitték Khotánba.

Midőn február 23-án *Sah-jár*ba bevonultunk, a Takla-makán sivatagot 41 nap alatt átutaztuk s oly utat tettünk volt, mely számos váratlan felfedezésre vezetett. Részletesen felvettem a Kerijadarja folyót, megállapítottam, hogy a vad teve a folyótól éjszakra él, félig vad pásztornépeket és két régi várost fedeztem fel. Ha első sivatagi útam szerencsétlen is volt, ez a második kárpótolt sikereinek láncolatával. Ha akkor hiába kutattunk régiségek után, most meggyőződünk arról, hogy az eltemetett kincsekről és a homokba temetett városokról szóló számos legendának tényleg alapjuk van.

*Sah-jár*ban nagy gondolat fogamzott meg agyamban: a helyett, hogy a Khotán-darja mentén, melyet már ismertem, visszautazzam, elhatároztam, hogy egyenesen a *Lop-nor*-hoz megyek, mely utazásomnak egyik legfőbb czélja volt.

A *Lop-nor* kérdése egyike a földrajz leginkább vitatott problémáinak. *Marco Polo* volt az első európai, ki a Lop-sivatagról hírt adott s *d'Anville* térképe a legrégebb, melyen a Lop-nor és folyói fel vannak tüntetve, de az éjszaki szélesség $42\frac{1}{3}$ foka alatt. *Przseválszkij* azonban a tavat sokkal messzebb dél felé találta meg és egyuttal konstátálta, hogy ez édesvízű tó, holott addig általában sósvízűnek tartották. Az orosz utazó után még *Carey* és *Dalgleish*, az *Orléansi herczeg* és *Bonvalot*, *Pjevceff* és két tisztje, *Bogdanovics* és végül *Littledale* és neje látták a Lop-nort, de mindnyájan *Przseválszkij* útirá-

nyát követték s így a tóról való ismereteinket nem gyarapították lényegesen.

Ha már most a Lop-nor vitás kérdését tisztázni akartam, nekem *Przseválszkij* útirányától eltérőleg azon tájakat kellett felkeresnem, a hol a régi Lop-nor a khinai adatok és *Richt-hofen* véleménye szerint feküdt.

Tervem megvalósításának azonban többféle akadály volt. Khotánban álomban sem gondoltam arra, hogy ezt a 2000 kilométernyi utat megtegyem s így csak 50 napra való felszereléssel láttam el magamat. Legnagyobb bajom az volt, hogy a Lop-norról egyetlen egy térképem sem volt velem s hogy nagy khinai útlevelem is Khotánban maradt.

Az ottani ambán szerencsére a khotani tartományra szóló helyi útlevelet adott velem, s ez a papir, melyet eleintén értéktelennek tartottam, utóbb megbecsülhetetlenné vált. E mellett lényegtelen bajnak tartottam, hogy csak téli ruházatunk és nemez-czipők voltak s hogy jegyzőkönyveim, író tollaim, theám és dohánnyom fogytán voltak.

De szükség törvényt bont. *Przseválszkij* Lop-nor térképét betéve ismertem, azonkívül éppen a régi térképeket akartam alapos revízió alá venni. A khinai mandarinokat meg egyszerűen el akartam kerülni, nehogy valamelyiknek az az ostoba gondolatja legyen, hogy útleveletemet kérje. Sah-járban ugyancsak rossz papirost kaptam, de azért erre is igen becses jegyzeteket lehetett vezetni. Zöld theát (kok-csai) itt is vehettem s a rossz-szagú khinai dohányt a legrosszabb esetben khinai vízipipából szíhattam. *Iszlám* beszerzett búzalisztet, rizst, kenyeret, tojásokat és czukrot s rendbehozta a málhanyergeket, úgy, hogy két nap múlva az új expedícióra készen voltunk.

Február 26-án hagytuk el Sah-járt három tevével és négy emberrel. Keleti irányban haladtunk a *Tarim* vagy *Ugen-darja* és *Incsikke-darja* folyók mentén, többnyire kiterjedt erdőségeken át. E vidéken rendkívül gyakori a vad liba. Három-négy pereznyi közökben 30—50 libából álló rajok repültek kelet felé, kétségkívül a Lop-nor felé. A libák tájékozó tehetsége bámula-

tos ; valamennyi raj ugyanazt az irányt követte s azt oly pontosan tartotta be, hogy már előre tudtuk, mely fáknál, sőt mely ágaknál fogjuk az új rajokat megpillantani. A libák évenként egyszer teszik meg az utat Indiából Szibériába és vissza ; oly út ez, melyet az ember csak egy év alatt tehetne meg. E madár-vonulatok kutatása nagyon hálás munka volna.

Azt a vidéket, melyet most bejártunk, *Ugen* név alatt ismerik, de ezenkívül minden egyes szattmának megvan a maga külön neve. Lakói nomád pásztoréletet élnek, de kevésbbé barátságosak mint a Khotan-darja és Kerija-darja partjain élő társaik. Az idegenek iránt nagyon bizalmatlanok. Házaik agyagból épülnek s lapos fatetővel ellátvák. Nyáron azonban rendszerint cölöpökön nyugvó, könnyű tetejű színekben tartózkodnak.

Miután a *Kum* (homok) vagy *Csöll* (puszta síkság) név alatt ismert kis homoksivatagon (2 napi út) átutaztunk, márczius 10-ikén *Korla* városába értünk. Midőn a városba bevonultunk, a gyerekek utánunk szaladtak és kinevettek, valószínűleg mivel a tevén nyargaló európai elég komikus képet adhatott.

Korlában nincs külön ambán, hanem a város a kara-sári ambán fenhatósága alatt áll ; az itteni helyőrség parancsnoka *Li talaoje* volt. Az új táviróvonal, mely Pekingből Urumcsin és Akszún át Kaszárba vezet, elkerüli a várost, de a Pekingből nyugatra vezető karavánút Korlát is érinti, mely várost ezért sok előkelő és gazdag khinai keresi fel.

Engem leginkább az érdekelt, hogy a városon keresztül a *Koncse-* vagy *Korla-darja* folyik, mely a *Bagras-köl*-ből szakad ki ; ez Belső-Ázsia legnagyobb tava, melyhez képest a Lop-nor szegényes moesár. A folyó vízbőségét 71·7 köbméterben állapítottam meg másodpercenként. Csudálkoztam, hogy a rajta keresztül épült híd most, amidőn a folyók vízállása legalacsonyabb szokott lenni, majdnem eléri a víz színét ; de arról értesültem, hogy a folyó vize mindig egyforma magas s alig két újjnyit dagad vagy apad. Mivel pedig vize kristálytiszt s égkék-színű volt, sejtettem, hogy a Bagras-kölhöz valami különös vonatkozásának kell lennie. Ebbe a tóba a Juldusz-völgy hatal-

mas folyója, a *Khaidu-* vagy *Hedik-gol* ömlik, melyet a mohamedánok *Kara-sár-darjaszi*-nak neveznek. Ez a folyó olyan mint Keleti-Turkesztán többi folyója: nyáron iszaptól zavaros óriási víztömeget hömpölyget medrében, ősszel és tavasszal közép-nagyságú s télen alacsony vízállású; ilyenkor vastag jégkéreg födi.

Sokkal érdekesebbnek találtam e vízrajzi problémát, sem-hogy a folyó meglátogatásáról lemondhattam volna. Hat órai erős lovaglás után *Kara-sár* város mellett a Hedik-gol folyót értem el. Éppen jégzajlaskor volt, amidőn a vízmennyisége 53·5 köbméter volt másodpercenként. Összehasonlítva ezt a Konesedarja vízmennyiségével, kiderül, hogy a Bagras-kölből ez időben másodpercenként 18 köbméterrel több víz folyt ki, mint amennyi belé ömlött.

Az előző évi vízmérczék alapján s a révések elbeszéléseiből megtudtam, hogy a tóba évente mintegy két milliárd köbméterrel több víz ömlik, mint a mennyi abból kifolyik. Ez az arány nem lephet meg, ha meggondoljuk, hogy a Lop-nor, mely ugyanannyi vizet vesz fel, egy cseppet sem bocsát ki magából másképen mint elpárolgás és a talajba való szivárgás útján. De az elpárolgás oly éghajlat alatt, melyben a levegő relatív nedvessége nagyon csekély, a legjelentékenyebb tényező. Sajátságos azonban, hogy a tó télen több vizet bocsát ki, mint amennyit felvesz. Ez onnan lehet, hogy a tó nagy medenczéje egyuttal szabályozója is a vízállásnak. Végül megemlítem, hogy a tóba ömlő víz zavaros, hideg és édes, a belőle kifolyó ellenben kristálytiszt, melegebb és gyengén sósízú.

Kara-sár megérdemli a „fekete város” nevét, mert Közép-Ázsia minden városánál feketébb — a piszoktól. Fekvése érdektelen, de a város maga sokkal nagyobb mint Korla s jelentékeny kereskedelmi pont. Lakói mongolok (kalmukok), khinaiak és dungánok; a turki mohammedánok száma csekély.

Nézetem szerint az udvariasság megkövetelte, hogy a kara-sári ambánt, *Hven tazsen*-t felkeressem. Kicsi, hatvan éves, fehér szakállú ember volt, mosolygó arczkifejezéssel. Nagyon

szívesen és illedelmesen fogadott s theával, süteménynyel meg pipával megkinált. Tolmács segélyével elmondtam neki, hogyan kerültem ide s midőn sajnálkozásomat kifejeztem, hogy nincs útlevelem, szeretetreméltóan azt válaszolta: „Ön barátunk és vendégünk; nincsen szüksége útlevélre; Ön a saját maga útlevele.“ Valószínűleg azt gondolta *Hven tazsen*, hogy az ország békéjét nem kell tőlem féltenie. Azonnal ki is állíttatott saját provinciájára szóló útlevelet.

Midőn Korlába visszatértem, *Iszlám* bej azzal a hírrel fogadott, hogy két nappal előbb a bazárban ült, midőn arra őt khinai lovaskatona haladt *Kuang-Hszü* császár hatalmát jelképező ábrázolattal. Már most az a szokás Khinában, hogy ilyenkor mindenki feláll s a lovasok lovukról leszállnak. *Iszlám* bej azt hitte, hogy orosz alattvaló létére nem kell felállania s nyugodtan ülve maradt. Ekkor a katonák megragadták, ruháját levetették s hátát véresre korbácsolták.

Részint mivel *Iszlám*-nak elégtételt akartam szerezni, részint pedig, hogy európai tekintélyemet megóvjam, rögtön levelet írtam *Li talaoje*-nek, melyben kérdőre vontam, mily egyezmény alapján mertek katonái egy orosz alattvalóval így elbánni s követeltem, hogy a tettest ugyanigy büntesse meg; ha ezt tenni vonakodnék, Kara-sárból azonnal megsürgönyözöm az esetet az urumesi-i orosz konzulnak és a Futainak, Keleti-Turkesztán ugyanott székelő főparancsnokának.

Levelem hatása rögtönös és nagyszerű volt. *Li talaoje* azonnal hozzám jött s szinte sírva igérte, hogy követelésemnek eleget fog tenni. Csakhamar azonban azzal jött vissza, hogy a bűnös nem található meg s a dologról senki sem tud semmit. *Iszlám* megmutatta a hátát s egyuttal közölte, hogy az őt korbácsoló katona bal orezáján mély hegedés van.

Sürgős követelésemre az egész katonaság a karavánszerájunk udvarába rendeltetett, ahol *Iszlám* csakhamar felismerte a brutális katonát. *Li talaoje* dicséretreméltó erélyt tanúsított s villámgyorsasággal rendelkezett. A most következő jelenet soká emlékezetes fog maradni Korla lakói előtt, kik udva-

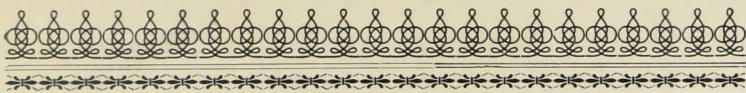
runkba tódultak s a szomszédos házak tetejét sűrűn megszállották.

A bűnös a földön feküdt, négy társa fogta kezét-lábát s az ötödik megszabadítá testének hátsó részét ruháitól, mire ugyanúgy korbácsolták, ahogy *Iszlám*-mal tették. Egy idő múlva kijelentém, hogy most már elég lesz.

Ez a jelenet nem volt kellemes. Szeretem a békét és nem bántok senkit, de azt nem nézhettem közönyösen, hogy hű emberemet minden ok nélkül bántalmazták.

Midőn később *Li talaoje*-hoz mentem, hogy az elégtételért köszönetet mondjak, az uteza népe nagy tisztelettel fogadott s a suhanczok nem mertek rajtam nevetni. Az egész idő alatt egy dologra nem gondoltam, de szerencsére *Li talaoje*-nak sem jutott az eszébe. Ha ravasz ember, úgy követelésemmre azt válaszolhatta volna, mutassam útleveletem s igazoljam, hogy *Iszlám* csakugyan orosz alattvaló. Akkor *nekem* kellett volna udvariasnak lennem. Hála az égnek, *Li talaoje* erre nem gondolt.

XIII. FEJEZET.

A L o p - n o r .

Korlában karavánomat két lóval kiegészítettem, megtöltöttem élelmi ládáimat s két helyismerő kalauzt fogadtam, kik *Tikkenlik*-be kalauzoltak. *Tikkenlik* a *Koncse-darja* partjain fekszik, ott ahol ez a *Tarim* folyó két kiágazását felveszi. Oda három út vezet: egyik a *Koncse-darja* partjait követi, a másik a *Kurruk-tag* hegység tövében húzódik, a harmadik a kettő közti homok- és kősvivatagot szeli át. Én az utóbbit választottam s ez úton két régi, de még jó karban levő khinai erődöt és számos agyag- meg fa-potajt, azaz khinai mérőföldmutatókat fedeztem fel.

Ez a felfedezés annyiban fontos, mivel arról tanuskodik, hogy ősidőkben Korlából jelentékeny hadi út vezetett — de hová? Az út délkeleti folytatásában most csak homoksvivatag terül el, de azelőtt itt az éjszaki szélesség $40\frac{1}{2}$ foka alatt a *régi Lop-nor* terült el, amint khinai térképekből kitűnik. Későbbi úton ezt geológiai és vízrajzi bizonyítékokkal megerősíthettem.

Kétségtelen tehát, hogy az említett út a régi Lop-norhoz vezetett, de miután a tó — alább előadandó okokból — kiszáradt, az utat is felhagyták. De hogy jelentékeny út lehetett, tanúsítja a sok potaj; ilyeneket a khinai ma is csak a legfontosabb karavánutak mentén épít.

Miután *Przseválszkij* az alsó *Tarim* és *Koncse-darja* közti

főútat követte volt, nem tudhatta meg, hogy odább kelet felé van-e még tó vagy tómaradvány. Ezt a kérdést csak az döntötte el, aki a Koncse-darjától keletre utazott, mely folyó a régi Lop-nor felé bocsáthatott ki ágat. E kérdésben *Richthofen* báró és *Przseválszkij* ellentétes nézeteket vallottak; ki fogom mutatni, hogy mindkettőnek igaza volt.

A siker reményével indultunk el márczius 31-ikén *Tikkenlikből*; kísérőim voltak *Iszlám* bej, *Kerim Dsán* és két helyismerő bennszülött. Az utóbbiak már *Tikkenlikben* említettek, hogy a távol keleten a tavak hosszú láncolata van.

Mindenekelőtt azt találtuk, hogy a Koncse-darja *Tikkenlik*től éjszakra a *Maltak-Köl* nevű mocsaras tóba ömlik. Víz-mennyiségének nagy része ismét elhagyja a tavat, egyesül a *Tarimból* kiágazó kettős *Kok-alával* s *Kuncsek-kis-Tarim* (keleti folyó) neve alatt részint a *Csivillik-köl* tóba s abból a *Tarimba*, részint közvetlenül ebbe a folyóba megy, melyet *Arghan* mellett (*Przseválszkij* szerint *Airilghan*) ér el, minekutána vizének nagy része már elpárologott.

A *Koncse-darja* hátralevő víze *Ilek* (a folyó) név alatt dél-délkelet felé folyik s nagy volt öröömöm, midőn április 4-ikén azt találtam, hogy — éppen úgy, amint azt a khinaiak és *Richthofen* állították — hosszúra nyúlt tóba ömlik, melynek keleti partján három napig utaztunk délfelé.

Ezt a tavat most majdnem teljesen benövi a kamis (káka), de a Lop-beliek néhány évvel előbb még halásztak benne. A tavat négy medenczére osztják, melyeknek nevei *Avullu-köl*, *Kara-köl*, *Tajek-köl* és *Arka-köl*, de valóságban egy tó ez, melyet félszigetek némileg tagolnak. A tó fekvése $40\frac{1}{2}^{\circ}$ é. sz.; megfelelőleg a khinai térképeknek. A khinaiak a *Tikkenlik* és *Arghan* közti vidéket ma is *Lop-nor*-nak nevezik, mely név a *Przseválszkij* által felfedezett, jóval odább délfelé fekvő tó vidékén teljesen ismeretlen.

Úgy a Lop-beliek, mint általában Keleti-Turkesztán lakói az Ugen-darja és *Tarim* összefolyásától *Csarkhlikig* terjedő vidéket egyszerűen *Lop*-nak nevezik. *Przseválszkij* tava két me-

denczére oszlik, melyeknek nevei *Kara-burán* és *Kara-Kosun* (nála Kara-Kuresin).

Mindenesetre feltűnő, hogy a tó, melyet felfedeztem, éjszakaról délfelé húzódik, míg a khinaiak Lop-norjának kelet-nyugoti iránya volt. Ennek magyarázata az, hogy a Tarim iszapja a tó medrét feltölti s így alakját módosítja, a heves buránok pedig, melyek túlnyomóan keletről és kelet-éjszakkeletről fújnak, valószínűleg nyugot felé szorítják a tavakat. Hogy a régi Lop-nor előbb messzebb kelet felé terjedt, tanúsítják a keleti partjához csatlakozó sós lagunák, morotvák és mocsarak, melyeket a tova-nyomuló futóhomok a legujabb időben a tótól lefűzött, valamint a tó keleti oldalán elterülő holt erdő, mely a vízfelületnek nyugot felé vándorlása folytán a homoksivatagban elpusztult.

Kétségtelen tehát, hogy ez a hosszúra nyúló tó a régi Lop-nor maradványa. Ennek déli végéből az *Ilek* folyó ismét kifakad s óriási kanyarulatokkal délnek veszi útját, 5 kilométernyire *Merdek-sár* régi khinai erődtől. Lejebb a folyó ismét több tavaeskává szélesedik, melyek közül a *Szadak-köl* és a *Niasz-köl* a legnagyobbak. *Sirge-csappgan* mellett az *Ilek* végül ismét a Tarimmal egyesül. Megjegyzendő még, hogy ez a tólánczat csak kilencz éve jött létre a Tarim kettéágazása következtében. Azelőtt sivatag volt ott, de a tó- és folyómedrek már akkor is meg voltak, némi csekély sósocsolyákkal. *Przseválszkij* utazásakor (1855) a medrek szárazak voltak s csak három évvel később teltek meg vízzel. Ő tehát joggal tagadta létezésüket, míg *Richt-hofen* jól sejtette, hogy a Tarimtól keletre is kell még tónak lennie.

Przseválszkij idejében a déli Lop-nor (mely nevet meghatározhatjuk, mivel az európai térképeken meghonosodott) a *Kara-buran* és *Kara-kosun* tavakból állott; mindkettő akkor jelentékeny tó volt. Az utóbbi partján állva, *Przseválszkij* a tulsó partot sem láthatta; 11 évvel rá én e tónak csak csekély maradványát leltem, melyet a Tarim annyira eliszapolt, hogy sekélyjáratú csónak sem közlekedhetett rajta. *Przseválszkij* Abdaltól Kara-kosunig csónakon tette meg az utat, míg én csak nagy

nehézséggel haladhattam a káka között egy darabig, Kara-kosunt pedig elhagyatva találtam, mivel a tó azóta teljesen benőtt. Bizonyos tehát, hogy a Tarim jelenleg sokkal kevesebb vizet juttat a déli Lop-nornak, mint Przseválszkij idejében. Utóbbi vize lényegesen megapadt, míg a régi Lop-nor medencéje vízzel megtelt. A két medence vízrajzi viszonyai egymással kétségkívül összefüggnek; amikor az egyik vízzel megtelik, a másik megapad. De határozottan állítható, hogy az éjszaki Lop-nor a khinaiak régi térképein feltüntetett tóval azonos, vagyis az a régi, a tulajdonképeni Lop-nor, míg *Przseválszkij* déli tavai sokkal újabb eredetűek. Az éjszaki Lop-nor partján élő és kihalt erdőt találtam, a Kara-buran és Kara-kosun vidékén ellenben erdőnek még nyoma sincsen. *Przseválszkij* tavai tehát oly fiatal eredetűek, hogy az erdő még partjáig sem nyomulhatott elő.

Mindezekből világosan kitűnik, hogy az a gigantikus folyamrendszer, mely Közép-Ázsia egész belső medencéjét öntözi, nem képes ott állandó tavat alkotni. Cseggelik-ujnál azt találtam, hogy a Tarim és Ilek egyesült medrében nem folyik több víz, mint amennyit egyik mellékfolyójukban, a Koncse-darjában Korlánál mértem. Hová lesz tehát a nagy víztömeg? A Koncse-darja vizének nagy része az éjszaki tavakat tölti meg, melyekben elpárolog. A sivatag homokja szivacs módjára magába szívja a víztömeg másik részét s a még mindig tetemes maradékot magába veszi a szomszédos légkör, melynek viszonylagos nedvessége e tájakon rendkívül csekély. Mindezek a tényezők hihetetlen arányokban fogyasztják a vizet; nem csoda, ha a kis maradék, mely kétségbeesett módon küzd, hogy a Föld színén megmaradhasson, úgy fekvése, mint víztömege tekintetében oly nagy ingadozásoknak van alávetve.

Kum-csappgan halászfalú mellett, úgyszólván, a Tarim sírja előtt állunk. A hatalmas Góbi sivatag, melylyel szemben az ember ereje és a víz tömege tehetetlen, itt kérlelhetetlen szigorral kimondja ítéletét a Tarim büszke hajjai fölött: „Idáig — és ne tovább!”

Április 4-ikén fedeztem fel a régi Lop-nornak azt a részét, melyet embereim *Avullu-kö*-nek neveztek. A tó keleti partján három napig utaztunk dél felé s ez az utazás a magas s meredek homokdűnákön nagyon fárasztó volt. A tó felszínét annyira ellepte a nád és sás, hogy csak a magas dűnák tetejéről láthattuk a tisztás vizet. A kákán keresztül is törtettünk, de tevéink ebbe annyira belefáradtak, hogy pihenőnapot kellett tartanunk.

A nagy hőségben (délben 33° az árnyékban) sokat szenvedtünk a szunyogoktól, melyek valóságos felhőkben támadtak ráink. Legrosszabb volt napnyugtakor, amidőn tanyánkat felütöttük. Milliárd szunyog zümmögött körülöttem, s a mikor irtam, ezrével lepték el kezemet. Ily esetben csak akként védekezhettünk ellenük, hogy a mult évi száraz nádat, sást felgyújtottuk. A tűz rohamosan tovaterjedt s csakhamar sűrű füstfátyol nehezedett a tájra. Ily tűz azonban — a benszülöttek elbeszélése szerint — néha évekig sem alszik ki, mivel a keletkező légáramlatban mindig tovább és tovább harapódzik és addig meg nem szűnik, míg a nád tövéig el nem égett, a mi iszonyú sisetgéssel és pattogással jár.

Kum-csekke falucskából előre küldtem *Iszlám* bejt a káravánnal a folyók egyesüléséig, magam pedig két evezőssel együtt csónakra ültem s nyolcz nap alatt leeveztem egészen az új Lop-nor vagy *Kara-kosun* legszélső végeig.

Pompás utazás volt! Soha csónaknak hálásabb utasa nem akadt. Mily kellemes nyugalom és csönd az örök homokban tett nehéz, fárasztó és forró útaim után! Hat méter hosszú és csak fél méter széles csónakon (*kemi*) tettem meg az utat, a minő csónakot a Lop-nor lakói (a *Loplikok*) egy nagy nyárfatörzsből öt nap alatt kívájnak. Vitorlát sohasem használnak, de az evezőt erővel és ügyesen kezelik. Az evezős nyílt vizen rendszerint térdeire ereszkedik, de a sűrű nád közt állani szokott, hogy jobban körületekinthessen.

Miután néhány próbahajózást tettünk, hogy csónakunk átlagos gyorsaságát megtudjuk s így a megtett út hosszát megbeesülhessük, április 11-ikén csónakba szálltunk. Két evezősn

kívül még III. Joldas nevű kutyám is velem volt, melyet Korlából magammal vittem s később annyira megkedveltem, hogy Szt. Pétervárig egymástól el sem váltunk; nagy ázsiai utazásom legnagyobb részében folyton mellettem szaladt s végtelenül sajnáltam, hogy orosz tilalom miatt Svédországba haza nem vihettem.

Elutazásom napján erős „fekete vihar” kerekedett, mely csónakázásunkat tetemesen megnehezítette. Amíg a folyón voltunk, ennek erdőségei a vihar ellen némileg védtek, de a nyílt vízre embereim alig mertek kimenni. Midőn az első tavat elértük, a nagy vihar miatt nem merészkedtünk a parttól eltávolozni.

A *Szadak-köl* elején kis falura bukkantunk, melyben néhány család kavicsgunyhókban lakott. Mesterkéletlen, vendégszerető módon fogadtak s főtt hallal, kacsatojással meg kenyérrel megkínáltak. Amíg ezt az egyszerű, de igen ízletes vacsorát elfogyasztottam, egész sereg jókedvű, csevegő Lop-lik vett körül s apraja-nagyja érdeklél és minden félelem nélkül nézett engem. Magyarázatát abban találtam, hogy még soha európai embert nem láttak, de azt egész másnak képzeltek. Hallottak volt ugyanis „Csong-turá”-ról, a nagy úrról (*Przseválszkij*), ki hűsz fegyveres kozákkal és számos tevével jelent meg s így midőn én karaván és szolgák nélkül, két honfitársuk kíséretében, náluk megjelentem s vacsorájukat körükben elfogyasztottam, azt találták, hogy a Lop-lik és az európai közt valóssággal nincs is oly nagy különbség.

A vihar lecsillapodtával tovább folytattuk vízi útunkat. Bámultam evezőseimet, kik a kamissal benőtt vízfelületen mindig könnyen és biztosan megtalálták a járható csatornákat. *Sirge-csappgan* falúnál találkoztam karavánommal, melyet Cseggelik-ujba küldtem, míg magam csónakon szándékoztam oda menni. A Tarim folyó az egész úton óriási kanyarulatokat ír le, melyek gyakran majdnem teljes körbe mennek át.

Miután a vihar újult erővel kitört, embereim két csónakot póznákkal egymás mellé erősítettek, de a szél ellen négy evezős is csak a legnagyobb erőmegfeszítéssel tudott küzdeni, míg a

nyugot felé irányuló kanyarulatokban — a szél erejétől hajtva — villámgyorsasággal siklottunk tova.

Cseggelik uj igazi ázsiai halászfalú; nyolcz család lakik sárga kamisgunyhóiban, de télen még tizenöt család telepszik oda, mely nyáron földművelést űz. Karavánom innen is száraz-földön folytatta útját, míg én a vízi útat választottam. A folyó lassankint keskenyedett, de mélyebbé vált, partjain azonban a vegetáció teljesen kihalt.

Midőn május 19-én este *Abdall* falúba értünk, a falú népe a partot ellepte. „Itt van *Kuncsekkán bej!*“ mondám egy kis öregre mutatva, kit még sohasem láttam, de *Przseválszkij* munkájában közölt képeről rögtön felismertem. Az öreg meg volt lepelve, de mint valami régi ismerőst azonnal nagy kamisgunyhójába vezetett. *Kuncsekkán* derék öreg ember volt, ki sokat mesélt és sok érdekes felvilágosítással is szolgált. *Przseválszkij* fényképpel s egyéb dolgokkal ajándékozta meg, melyeket az öreg kincsek gyanánt őrzött egy homokdűna alatt, hogy tűzvésznek áldozatul ne essenek. Magas kora daczára (80 éves) épp oly biztosan és erélyesen kezelte az evezőt, mint 65 évvel azelőtt.

Abdallban arról értesültem, hogy a folyó csak *Kum-esappgan*-ig járható, ott pedig széjjel oszlik s tavakban meg mocsarakban eltűnik; a Kara-kosunba vezető vízi-út pedig, melyet *Przseválszkij* megtett, teljesen be volna növe, úgy hogy a lakók már tíz év előtt el is költöztek onnan. Kum-esappganban mégis akadt két ember, ki arra vállalkozott, hogy még két napi járófölddel tovább eveznek egészen addig, ahonnan a tovajutás a sűrű kamis tenyészet miatt teljesen lehetetlen. A nád ott tényleg áthatatlan volna, ha a loplikok abban keskeny csatornákat (*esappgan*) nyitva nem tartanának. Ily csappgan legfeljebb egy méter széles s a kamis két oldalán áthathatatlan fafal gyanánt mintegy 5 méter magasságig emelkedik. A csappgan azonban nemcsak közlekedésre, de főleg halászatra való. A loplikok ott vetik ki hálójukat s mi százával találtuk meg a csappganokban. Minden családnak külön csappganja van, melyben idegen háló-

ját ki nem rakhatja. A keskeny csatornák minden irányban keresztelik egymást s oly labirinthust képeznek, hogy teljesen

Idyllikus csónakázás az Ilek folyón.

megfoghatatlan, miként tájékozódhatnak benne a loplikok. A csatorna sokszor kis kerek medenczébe nyílik, melyből szám-

talan csapppan nyílik minden irány felé. Ily lagunákon a csónak villámgyorsasággal siklik át s midőn egy csapppan nyílása felé siet, azt hisszük, hogy a következő pillanatban valami fafalhoz kell csapódnia; de a fal sípszerű hanggal oldalt hajlik s a csónak a csatornában van.

Később a csapppanok keskenyebbé váltak. A loplikok ritkán keresik fel e vidéket s így a csapppanok benőnek; csónakunkat ily helyeken csak nagy erőfeszítéssel tudtuk előbbre juttatni. Ily benőtt helyeken úgy érezzük, mintha tömlőczen volnánk. Egy csöpp víz nem látszik, mert a csónak s a nád mindent elföd. Napsugár ide nem hatolhat be, s azért benn sötétség van s a levegő fullasztó. Megkönnyebbülten lélegzünk fel, ha szabadabb vízre érünk, a hol friss szellő üti meg arcunkat.

Végre oly sűrűvé vált a kamis, hogy továbbhaladásra gondolni sem lehetett. A nád erős palánkfal gyanánt zárja el az utat s a vihartól eldöntött növények helyenkint oly hatalmaskévékké tömörülnek, hogy rajtuk végig lehet menni, anélkül, hogy az alattuk levő víz nyomát is látnók.

Mielőtt visszatértünk, egy magas tamarixról körülnéztem; kelet felé egy négyszögméternyi szabad vízfelület nem látszott. Nyugot felé is csak az a keskeny vízi út volt látható, melyen mi jöttünk volt. A visszatérés, a folyón felfelé, jóval lassabban és nehezebben ment, de a hold világa mellett oly elragadó volt az út, hogy sohasem fogom elfelejteni.

* * *

Több mint ezer kilométernyire voltam Khotántól és immár a visszautazásra kellett gondolnom. Hosszú utazásomon sikerült mindazon feladatokat megoldanom, melyeket magam elé tűztem volt. Kikutattuk a régi városokat, a Kerija-darja folyását amenynyire lehetett megvizsgáltuk, átszeltük a Góbi-sivatagot, tisztába hoztuk a középső Tarim bonyolódott folyamhálózatát, tanulmányoztuk a Bagras-köll problémáját és végül átkutattuk a Lopnor vidékét. Az erőltetett sivatagi út mindnyájunk erejét erős próbára tette és a tikkasztó nyár közeledése annyiival kellemetlenebb volt ránk nézve, mivel csak téli ruházattal voltunk el-

látva. Mindnyájan pihenésre áhitoztunk, de ezt csak Khotánban találhattuk meg, ahonnan még négy heti távolságra voltunk. Ugyanott kellett megtalálnom a svéd póstát is, melyet már oly epedve vártam.

Midőn a keleti szél, Abdallból való elutazásunk idején (április 25-ikén) homokot és port kavart fel, szinte azt hittem, hogy maga az Ég is siettetni hazautazásomat. Ily vihar hatása bámulatos és nagyszerű. Ahol a Tarim rendes viszonyok közt keletre folyik, a vihar ereje a vizet a felszínén visszafelé fordítja s ilyenkor a víz Abdallnál 40—50 centimétert apad, míg a Kara-buran medenczéjében 20—30 ccentiméternyire dagad.

Ilyen vihar alatt a lovas sem ül biztosan nyergében; olyan az érzés, mintha minden pillanatban kiemelné belőle. A ló tán-torog, mintha ittas volna s a teve szétveti lábát, hogy egyensúlyát el ne veszítse.

Bár a Kara-buran a vihar hatása alatt ezuttal megnövekedett, mégis keresztül lovagoltunk a „tó“ azon részein, melyek *Przseválszkij* ideje óta kiszáradtak. Azután a *Csarkhlik* folyó alsó szakaszához értünk, mely szintén visszafelé folyt s a lapályt messzire elöntötte. Csak úgy találomra nyargaltunk tehát (3 tevével s 2 lóval) a néhány deciméternyi vizen át, melyet a vihar a szó szoros értelmében felkorbácsolt. A víz habja fejünk fölé csapott, a szél a vizet a levegőbe emelte, széjjel porlasztotta és sziszegő hanggal ismét lecsapta. Nem láthattunk messze, mert a felkavart por a levegőt elhomályosította. Három nap és három éjjel tombolt a burán szüntelenül s ez idő alatt a hőmérő nem emelkedett 15—18 foknál magasabbra.

Midőn április 27-ikén *Csarkhlik*-ba, mintegy 100 családtól lakott „város“-ba értünk, a vihar lecsendesedett, de tanyánk annál élénkebbé vált. Itt meg kellett válnunk három tevéntől, melyek hónapokon át zúgolódás és félelem nélkül végigszenvedték a sivatagok és őserdők összes kínjait s mindig hű kíséreinnek bizonyultak. Erejüket nagyon is kihasználtuk volt s barbárság lett volna tőlünk, ha még Khotánba is magunkkal visszük, mert a teve nyáron sohasem dolgozik, hanem zavartalanul legelészik a hegyekben.

Lovagló tevémtől csak nehezen birtam megválni; pompás tíz éves hím állat volt, melylyel jó barátságot kötöttem. Ha arczát simogattam, vagy orrát megkopogtattam, nem mutatott semmi ellenszenvet, holott más teve ezt sohasem tűri. Reggelenként két kukoricakenyeret kapott s idővel úgy hozzászokott az etetéshez, hogy harangütésre hozzám jött s ha véletlenül tovább aludtam, orrával meglökött s így felébresztett. És most búcsúznom kellett e három veterántól! Körülbelül fele áron megvette egy turkesztáni kereskedő s helyébe négy lovat vásároltam. Mikor a tevéket elvitték, elhagyatottnak éreztem magamat.

Szerencsére megmaradt *Joldas*, hű kutyám, mely soha el nem hagyott. Midőn egy ízben jegyzetemet rendeztem, Joldas felugrott s valamit dühösen megugatott; eleintén nem ügyeltem rá, de később észrevettem, hogy szőnyegemen hosszú, utálatos skorpió mászott felém, mely mérges farkával dühösen csapkodott a kutya felé. A skorpiót rögtön megöltük s Joldas éberségét jókora darab hússal jutalmaztam meg.

A khinaiak az 1894. évi dungán lázadás óta 265 főnyi helyőrséget tartottak Csarkhlikben, a hol *Li tazsen* volt az ambán (kerületi főnök). Mint rendesen, és mivel az illendőség is megkívánta, *Li tazsen*-nek elküldtem khinai névjegyemet és kis helyi útlevelemet, melyet *Hven tazsen* Kara-sárban kiállíttatott s megkérdeztem, mikor tiszteleghetnék személyesen. *Li tazsen* azt üzenté, hogy előbb nagy útlevelemet kell látnia. Megmagyaráztam a tolmácsnak, hogy nagy útleveleim Khotánban maradtak és hogy magam szeretném az ambánnak a dolgok állását megmagyarázni. *Li tazsen* erre azzal válaszolt, hogy oly egyén, kinek még útlevele sincs, gyanús egyén, ki előtt a Khotánba vezető déli út tiltva van; csak különös szívességből engedheti meg — tekintettel a kis útlevelemre — hogy Kara-sáron át azon úton térhessek vissza, melyen idejöttem volt.

A válasz legkevésbé sem örvendeztetett meg. Szinte kétségbeejtő volt, hogy negyedfél hónapos útat tegyek meg a nyári hőségben, már kikutatott vidéken, midőn dél felé, Cseresen városán át négy hét alatt Khotánba érhettem volna! Megkértem a

tolmácsot, közölné az ambánnal, hogy őt megvetem s hogy minden esetre Csercsenbe indulok, még pedig már holnap. Az ambán lakonikus válasza ez volt : „Tessék utazni, de akkor elfogatom s tíz katona őrizete alatt Kara-sárba vitetem!”

Ily viszonyok között mégis azt határoztam, hogy másnap Csercsen felé indulok ; ha *Li tazsen* elfogat és Kara-sárba vitet, onnan Urumesiba utazom s az ottani orosz konzul segítségével mégis kieszközlöm az engedélyt a Csercsen városán át való utazásra, egyuttal pedig arra törekszem, hogy *Li tazsen* akadékoskodása miatt megdorgáltassék és a kerülő okozta veszteségeimért kárpótlás fizetésére köteleztessék. Akként egyeztem tehát meg az említett kereskedővel, hogy podgyászsomat és lovaimat magánál tartsa és csak *Iszlám* bej kísérfen el.

Eleintén bosszankodtam, hogy útitervem ekként megváltozott ; de utóbb beletörődtem abba a gondolatba, hogy Urumesiba fogok utazni, mivel a 700 kilométernyi úton sok új vidéket fogok látni, és a khinai Közép-Ázsia ezen fővárosa előttem még ismeretlen ; egyedül azt sajnáltam, hogy Khotánba érkezett leveleim még később jutnak majd kezembe.

Szerencsés csillagzatomban hatalmasabb volt, mint *Li tazsen*, a csarkhliki ambán. Késő este egy ötven évesnek látszó mandarin jelent meg lakásomban, finom, megnyerő vonásokkal és kellemes magaviselettel. *Si tazsen*, a helyőrség parancsnoka, közölte velem, miszerint azt a rendeletet nyerte, hogy holnap engem letartóztasson ; azért jött, hogy sajnálkozását fejezze ki *Li tazsen* rosszakaratú magaviselete fölött s megígérte, hogy — ha csak lehet — észretéríti őt. *Si tazsen* nagyon érdeklődött utazásom iránt és annyira megkedveltem, hogy másnap is ott maradtam és látogatását viszonzottam.

Meglepetve láttam, hogy mily kitűnő térképvázlatokat készített utazásain és általában oly felvilágosodott, képzett embernek bizonyult, minőt a khinaiak között még nem találtam. Ámde *Li tazsen* elhatározását megváltoztatni nem birta s így közöltem vele, hogy Urumesiba fogok menni.

„Urumesiba ? Hát megbolondult Ön ?” mondá *Si tazsen*,

hangos hahotára fakadva. „Nem, utazzék csak nyugodtan Csercsenbe, én felelek a következményekért! Az ambán ugyan megparancsolta, hogy fogjam el, de *én* vagyok a helyőrség parancsnoka és *én* erre a célra egyetlen egy katonát sem adok. Ha pedig *Li tazen* benszülött bégekkel akarná elfogatni, kíséretül katonákat rendelek Ön mellé.“

Képzeltető-e nagyobb szerencse? Ugyanazon katonákat, kikkel *Li tazen* el akart fogatni, kíséretemül adják mellém! Úgy látszik, ily ellentétek a katonai és polgári parancsnokok között Khinában gyakoriak, mert már Kasgárban és Khinában is tapasztaltam hasonlót.

Május 1-én tehát útnak indultam; *Si tazen*, mintha még nem tett volna nekem elég szolgálatot, még czukrot és dohányt is küldött, éppen azt, amire leginkább szükségem volt; azután megkezdtük négy heti lovaglásunkat. *Vas-sári* városon át, ahol régi romokat kerestem fel, a *Csercsen-darja* mellé mentünk s a hasonló nevű város érintésével *Kerija* városába jutottunk. Útközben *Kopa* és *Szourgak* aranybányáit érintettük.

Május 27-ikén egészségesen, de fáradtan Khotánba érkezünk. Ki képzelet megglepetésemet, midőn ugyanaz nap *Liu tazen*, a kasgári tao-tai, podgyászom nagy részét, melyet egy évvel azelőtt a Takla-makán sivatagban elvesztettem, lakásomra küldte. Vegyes érzelmekkel vettem át holmimat, mert immár kiderült, hogy akkor rablók és csalók kezében voltam. És most valóságos bűnügyi tárgyalás indult meg, mely épp' oly kellemetlen, mint hosszadalmas és bonyolult volt, de melyről röviden meg kell emlékezmem, mivel a benszülött muhammedánok jellemét és khinai uraik jogszolgáltatását élénken megvilágítja.

Jusszuf kereskedő, ki a halállal vívódó *Iszlám* bejnek akkor vizet adott, Khotánba való visszatértekor, a nyugat-turkesztáni kereskedők akszakáljának, *Szeid Akhram* bejnek, svéd revolveromat ajándékozta, hogy őt hallgatásra bírja. De terve nem sikerült, mert az akszakál már tudott expedicióm pusztulásáról s *Jusszuf*-ot vallatóra fogta. *Jusszuf* végre bevallotta, hogy a revolvért *Togda* bégtől, a tavek-keli főnöktől

kapta. Az akszakál a revolvert *Liu tazsen*-nek adta át, ki azt a taotaihoz juttatta. Midőn *Jusszuf* észrevette, hogy bajba keveredhetik, Urumesiba távozott. Az akszakál azonban igen ügyes kémeket küldött utána, ki oly kitűnően játszott a szerepét, hogy *Togda* bég őt pásztorként szolgálatába fogadta. Egy ízben akkor toppant be a kém *Togda* bég házába, mikor az három vadászunk *Ahmed Mergen*, *Kázim Akhun* és *Togda* sáh, valamint *Jakub* sáh társaságában (utóbbi kalauzolt a sivatagbeli Pompéjihez) néhány láda előtt kuporgott. A kém egy pillanat alatt látta, hogy a szőnyegen oly tárgyak heverték, melyek csak európai embertől eredhetnek s gyanúja fokozódott, midőn *Togda* bég őt a szobából kituszkolta. A kém lóra pattant s Khotánba nyargalt, a hol felfedezéséről jelentést tett; *Liu tazsen* két tisztviselőt és néhány katonát rögtön Tavek-kelbe küldött, hogy *Togda* bégnél házkutatást tartsanak. *Togda* azonban időközben pásztorának s egyik lovának eltűnéséből gyanút merítvén, az egész holmit Khotánba vitte, azt állítván, hogy csak néhány napja került meg. A vadászok is a városba mentek, s az akszakál kémjének sikerült őket meglesni, midőn a bég őket arra tanította, mit válaszoljanak kihallgatás esetén *Liu tazsen*-nek.

A vadászok azt vallották, hogy télen a három nyárfához mentek, a honnan egy rókanyomot néhány napig követtek; a nyom végre elveszett egy helyen, a hol a homokban liszt volt elszórva; itt ásni kezdtek s megtalálták a sátrat egész tartalmával, melyet a folyóhoz szállítottak. Ebből az elbeszélésből kitűnt, hogy a dűna azóta két métert nőtt. Valószínű, hogy a rókák már az 1895. év nyarán a tyúkok és az élelmi szerek nyomára akadtak s a sivatagba vonultak. A vadászok tényleg találtak is tyúkesontokat a homokbuczkákon, de elveszett embereink nyomára nem akadtak.

A vadászok *Togda* bég indítványára a talált holmi egy részét eladták s csak azt tartották meg, a minek hasznát vehették; így csak oly tárgyakat kaptam vissza, melyek a benszülöttekre nézve értéktelenek voltak, mint műszerek, mérőasztal,

gyógyszertár, szivarok, gyorsforraló s két fényképező-készülék, utóbbi használhatatlan állapotban. *Ahmed Mergen* és *Kázim Akhun*, kik a Kerija-darjához is elkísértek, az egész úton nem árultak el semmit, de lelkiismeretük alighanem mégis furdalta őket, mert ha a sivatagbeli utazás szóba került, mindig azt hangoztatták, hogy az elveszett tárgyak majd még megkerülnek s ők is, ha visszatérnek, kutatni fogják.

Mindezek a dolgok jóval korábban kerültek napfényre, mintsem Khotánba visszatértem. A vadászok — válogatott kínzások után — mindent bevallottak s börtönbe kerültek s csak a ravasz *Togda* bég maradt szabad lábon. Megérkezésem után újból felvették a vizsgálatot. A rablók élete kezemben volt, mert a vádlottak a khinai torturából csak nyomorékok módjára szoktak kikerülni s azokat a napokat, melyeket a foglyok itélethozatal előtt a fogságban töltöttek, nem írgyelheti tőlük senki.

Liu tazsen maga először Tavek-kelben kezdte a vizsgálatot és azután Khotánban folytatta. Mivel *Togda* bég és a vadászok vallomásai nagyon ellenkezők voltak, a kínpadhoz akart fordulni, de ennek határozottan ellenszegültem, valamint az ostromoztatásnak is. Végre ezt a salamoni ítéletet hozta: „Egyik fél hazudik, de a vizsgálatból nem tűnik ki, hogy melyik. Ezért mindkét félt egyetemlegesen arra ítélem, hogy vendégünknek két nap alatt az eltulajdonított tárgyak értékét, azaz 5000 tengéht (2400 korona) megtérítse.“ Miután kijelentettem, hogy az ítéletet ugyan igazságosnak találom, de a vádlottaktól nem fogadhatok el semmit, *Liu tazsen* azonban a büntetéshez ragaszkodott, végre a kártérítési összeget 1000 tengehre (480 korona) szállította le s ebbe nekem is bele kellett nyugodnom.

Európaival szemben sehol Khinában nem találtam annyi erélyt és igazságosságot, mint *Liu tazsen*-nál. Ő kiváló férfiú volt, ki kitűnő tehetségeivel ritka becsületességet párosított. Meg is találta jutalmát, mert ottlétem alatt Jarkand ambanjává léptették elő.

XIV. FEJEZET.

Tibet felé.

Az a négy hét, melyet Khotánban töltöttem, nagyon kelle-
mesen múlt el. *Alim Akhun*, a város leggazdagabb embere,
Liu tazen felhívására pompás nyári palotáját rendelkezé-
semre bocsátotta s ebben ütöttem fel tanyámat, midőn a Lop-
norról visszatértem. A nagy téглаépület csak egyetlen nagy
szobából állott, melynek 15 ablaka volt. Ez lett lakásom, itt irtam
le megfigyeléseimet, késő éjjel is virrasztva a gyertya fénye
mellett. *Iszlám* bej a pompás kert egyik agyagházában lakott
s ugyanott főzte ebédjeimet: rizspudding hagymával és juhhus-
sal, leves zöldséggel és velővel, aludt tej, thea czukorral és tej-
föllel, továbbá tojás, uborka, dinnye, szőlő és baraczk. A házhoz
csatlakozó pompás kertben oly édes pihenés esett, minőt még
egész utamon nem élveztem volt s a dús lombosított fák alatt oly
hűvös maradt a levegő, hogy a házban is tíz fokkal kevesebbet
mutatott a hőmérő, mint a városban.

Az istállóban 15 új lovam nyertett, *Liu tazen* abrakkal
látta el lovaimat s hiába tiltakoztam ellene, még egy hónapra
való élelmet is küldött, mielőtt útra keltem. *Liu tazen* azon-
fölül még ügyes khinai tolmácsot is szerzett nekem *Fong Si*
személyében, ki a khinai nyelvre oktatott; a tolmács hátrama-
radt családjáról is *Liu tazen* gondoskodott távollétünk alatt.
Iszlám bej, ki most is határtalan bizalmamat élvezte, két új
szolgát fogadott fel s ládáimat új készletekkel megtöltötte. Em-

Bazáruteza Khotánban.

bereim részére sátrat varrattam, — a magam részére meg volt szomorú emlékezetű régi sátram, mely a lefolyt pörben megkerült.

Igy felkészülve, bizalommal néztünk június 29-ike elé, a mely napra tűztem volt ki Tibet felé való elutazásomat.

Ázsia szívében, a világ két legmagasabb hegylánca, a *Kven-lun* és a *Himálaja* között emelkedik Földünk legmagasabb felföldje, a *tibeti felföld*. Közepes magassága 4000, északi részében 4600 méter s mivel területe két millió négyszög kilométer, mondhatjuk, hogy Magyarországnál hatszor nagyobb terület van itt, az Alpok legmagasabb csúcsainak magasságában.

Tibet kívül esik azon nagy útvonalnak, melyen a tizenkilenczedik század kutatói végigvonultak s csak nagyon kevés merész európainak sikerült azt a kevés anyagot összehordani, amin Tibetre vonatkozó ismereteink alapúlnak. Pedig alig van föld, mely a kutató fáradságát annyira jutalmazza, mint Tibet, a lamaizmus világának góczpontja, és a fizikai földrajz legnagyobbserű problémái várnak ott és a Góbi-sivatagban megoldásra.

Tisztán földrajzi szempontból tekintve, Tibet még ma is Földünk legkevesébbé ismert részei közé tartozik. Még Afrika térképén sem találunk akkora fehér foltot, mint itt s ebben a tekintetben legfeljebb a sarkvidékek tesznek rajta túl. A katólikus hittérítők útvonalai, kik olyan időben jártak Tibetben, mikor az ország még könnyebben hozzáférhető volt, a térképen biztosan már meg nem állapíthatók s tisztán földrajzi szempontból többnyire jelentéktelenek is.

Napjainkban azonban már ezt a fanatizmustól elzárt országot is kényszerítették, hogy kapuit az európai kutatás éleslátása előtt kissé megnyissa. Angol, orosz és francia utazók főképen Tibet nyugati és keleti részeit járták be, de Lasszába csak néhány pundita (benszülött indiai tudós) talált beocsáttatást, ki angol tisztektől nyerte oktatását. A khinai kormány aggodalmai, a tibetiek vallásos fanatizmusa és a vad s hozzáférhetetlen természet okozták, hogy Tibet tovább izolálhatta magát, mint más ázsiai országok.

Abban az időben, amidőn Oroszország és Anglia befolyása Azsiában még nem volt oly nagy, nem egy európainak sikerült az országot beutaznia, sőt fővárosába is hatolnia. A 14. század első felében történt, hogy egy szerzetes, *Odorico de Pordenone* Khinából Tibetbe ment, mint első európai, ki Lasszába eljuthatott. 1624-ben *Antonio d'Andrada* spanyol jezsuita Indiából Tibetbe utazott, 1661-ben pedig *Grueber* és *d'Orville* hittérítők Pekingből a Kuku-nor, Czajdám és Lassza érintésével (hol két hónapot töltöttek) Nepálba és Agrába utaztak. A tizennyolczadik században több hittérítő kereste fel a rejtélyes várost, így 1716—29-ig *Desideri*, 1719—35-ig és 1740—46-ig *della Penna* tartózkodtak benne, 1729—37-ig pedig a hollandi *van de Putte* utazott Indiából Lasszán és a Kuku-noron át Pekingbe, ahonnan Hátsó-Indián át újból Lasszába ment. Európába visszatérve elégette összes feljegyzéseit, mivel attól tartott, hogy senki sem fog hitelt adni csodálatos elbeszélésének! 1811-ben *Manning* kereste fel Lasszát, 1845-ben pedig *Huc* és *Gabet* francia hittérítők tették nevezetes utazásukat Pekingből a Kuku-nor, Burkhan-Buddha és Tangla érintésével Tibet fővárosába. *Huc* ezen utazásáról érdekes könyvet is írt. Utánuk *egyetlen egy európainak sem sikerült Lasszába jutnia*.

Tibet határszéleit több európai utazó járta be, de nem mindegyikök végzett egyúttal tudományos megfigyeléseket is. Az ország legnyugotibb részeit 1856—57-ben a *Schlagintweit* testvérek keresték fel; 1865-ben *Johnson*, 1868—70-ben *Shaw*, ugyanakkor *Hayward*, 1870-ben és 1873—74-ben *Forsyth* számos kísérvével, 1885—87-ig *Carey* és *Dalgleish*, 1888—90-ben *Grombesevskij* utaztak ott; *Kisen Szing* punditának, ki *Forsyth* expedíciójában vett részt, sikerült valamivel beljebb hatolni, mint a többieknek.

A legnevezetesebb utazások egyike *Nain Szing* punditáé volt; ő már *Schlagintweit* és *Forsyth* expedícióiban is résztvett s 1874-ben *Trotter* kapitány megbízásából Lasszába utazott. Karavánja 26, könnyen megterhelt juhból állott, de ezek közül csak 4 tette meg az egész, 1600 kilométernyi utat, még

pedig négy hónap lefolyása alatt. Utazásának eredménye volt 276 szélességi meghatározás, 497 magasságmérés és 2000 kilométernyi ismeretlen vidéknek felvétele.

Keleti Tibet kikutatása körül *Przseválszkij* orosz tábornok szerzett legtöbb érdemet. Első utazását, mely 1870—73-ig tartott, Kiakhtából a Góbi-sivatagon át Pekingbe, azután a Hoangho mentén Ala-sánba, a Kuku-norhoz, Czájdámba és a Jang-cze-kianghoz tette. Útja, melyet nagy nélkülözések közt tett meg, valóságos földrajzi hőstett volt, mely öt egy csapásra a legkitünőbb kutatók közé juttatta. 1876—77. években tette második útját, mely az új Lop-nor és az Altun-tag hegység felfedezését eredményezte; ekkor állapította meg a vad teve létezését is. Harmadik útjára (1879—80) Zájzánból indult s Dsungárián át Barkulba s a Tien-Sán hegységen át Khámiba, majd a Góbi-sivatagot keresztezve Khiakhtába ment.¹⁾ Végül az 1883—85. évekre esik *Przseválszkij* negyedik utazása Khiakhtából a Góbi-sivatagon át a Hoang-ho forrástavaihoz, majd Czájdámon át a Lop-norhoz s a Kven-lun hegység éjszaki tövében Khotánba s a Khotán-darja mentén a Tien-Sánba.

Nagy fontosságú utat tett még az 1878—82. években *Krisna* pundita, kit rendszerint *A. K.* név alatt említenek. Az indiai kormánytól megbízást nyervén Keleti-Tibet kikutatására, kereskedőnek öltözve Szikkimből Lasszába ment s ott teljes évet töltött. 1879. szeptember havában nagy mongol karavánhoz csatlakozva éjszak felé indult, de Tengelik mellett Czájdámban rablók törtek reá s összes árútól és teherhordó állataitól megfosztották. Szerencsére megmenthette feljegyzéseit és műszereit, de midőn utóbb szolgája megszökött, mongol szolgálatba volt kénytelen állani. Sá-csouban a khinai helytartó visszafordulásra kényszerítette. Ezen vidéken ért véget *gróf Széchenyi Béla* expedíciója.

¹⁾ Ezen útjának leírása magyar nyelven is megjelent a Magyar Földrajzi Társaság égisze alatt kiadott *Utazások könyvtára* című vállalat IV. kötete gyanánt, ezen cím alatt: „Zájzánból Khámin át Tibetbe és a Sárga folyó forrásvidékére.“ Oroszból dolgozta *Csopey László*, Budapest, 1884.

Az újabb utazók közül megemlítendők még *Rockhill*, *Bonvalot* és *Orléansi Henrik herceg*, *Grombesevskij*, *Pjevcehoff*, *Carey*, *Dalgleish*, *Younghusband* és *Bower*. Mindezen utazások daczára még nagyon sok a teendő Tibetben, nevezetesen a földtani viszonyokat még nagyon kevéssé ismerjük. Az utolsó negyedszázad alatt a Kven-lun rendszerén belül csak hat kiváló geologus működött: *Stoliczka*, báró *Richthofen*, *Lóczy Lajos* és *Bogdanovics*, legujabban pedig *Obrucsev* és *Futterer*; de az egyes utazóktól átkutatott vidékek között óriási hézagok vannak. E hézag kitöltéséhez igyekeztem én is hozzájárulni.

* * *

Junius 29-ikén már napfelkeltekor talpon voltam, hogy nyugalmas házamat kiürítsem. Embereim elővezették lovaimat s összeállították karavánomat. Magam még *Liu tzensen*-től búcsúztam s ez alkalommal arany órát ajándékoztam neki, úgyszintén ajándékokkal láttam el mindazokat, kik nekem utazásom alatt szolgálatokat tettek. Tíz órakor útnak indult a karaván: 20 ló és 30 számár, kísérve számos szolgától, gyalog és lóháton. Útunk az ú. n. *Szái-on*, egy kemény, lassan emelkedő, terméketlen vidéken vezetett át, mely a hegység tövében elterülő törmelékkúpot képez, áttörve a hegységből aláfoló számos folyótól. Innen délkelet felé mentünk *Pulur* felé, szándékom lévén, hogy innen kapaszkodjam fel a tibeti felföldre. *Dört Imam Szebulla* mellett azonban kiderült, hogy a *Kerija*-darja hatalmas víztömege a hegyszoroson át való útát lehetetlenné teszi. Nem volt tehát más választásom, mint hogy visszatérjek a nagy karavánútra, melyet *Kerija* mellett el is értem. Miután arról értesültem, hogy *Dalai-kurgántól* délre van egy hágó, mely a Kven-lun hegységen átvezet, elhatároztam, hogy bővebb tájékozódás céljából *Kopá*-ba megyek.

Tibeti útamra szükségem lévén tevékre is, megbíztam *Parpi* bejt, egyik legjobb emberemet, hogy ilyeneket szerezzen. *Parpi* ügyesen végezte dolgát, mert midőn július 18-án a Mölldsa-folyó partján pihentünk, 15 jó tevével s ezek tulajdono-

saival állított be. Ezek közül hat kiváló hímállatot kiválasztottam s 1275 tengeherért (680 korona) megvásároltam.

Július 30-ikán elhagytuk *Kopá-t* s a *Dalai-kurgán* nevű vidéknek vettük útunkat; közvetlenül dél felé emelkedik az a hatalmas hegyláncz, melyet a khinaiak *Kven-lun*-nak neveznek, míg a benszülött taglikoknak a hegység megnevezésére egységes nevek nincsen. A taglikok azt állították, hogy csak egy hágó, a *Csokkalik* vezet a felföldre, de arról nem álltak jót, hogy a tevék azon átjuthatnak-e. Mielőtt tehát az egész karavánt útnak indítottam volna, meg akartam a hágót vizsgálni s így néhány emberemmel arra felmáshztam. A hágóról (4932 méter) nagyszerű kilátás nyílt. A felmenetel nagyon nehéz volt, de mégis azt hittem, hogy a tevékkel is feljuthatunk reá; annál rosszabbnak bizonyult a keleti lejtője, melyen sziklacsúcsok és éles törmelék váltakoztak. Mégis meg akartuk az átkelést kísérelni, azzal az elhatározással, hogy a legrosszabb esetben a málhát embereinkkel kellene levitetnünk, a tevéket pedig nemez-takarókba foglalva le kellene czipelnünk.

Ilyformán augusztus 6-án nekivágtunk a hágónak. Az út mind meredekebbé vált s állataim csak lassan és fáradsággal másztak fel a törmelékkúpon. A tevék óvatosan felkapaszkodtak, de a lovak és szamarak unos-untalan hátramaradtak s kidőltek, mi a málhának újból meg újból való felrakását tette szükségessé. Mint rendesen, leghátul lovagoltam, hogy az egész karavánt átpillantassam, s nagy volt végül örömöm, midőn az utolsó állat is eltűnt a hágó mögött. A déli lejtő sokkal menedékesebb volt s szerencsésen lejutottunk a völgybe.

Éppen át akartunk kanyarodni a *Csokkalik-hágó* felé, midőn az akszakál (taglik-kisérőim vezetője) velem közlé, hogy még kényelmesebb hágó, a *Jappkaklik* is van. A khinaiaiktól való félelmében nem merte ezt velem előbb közölni, de most, hogy már olyan messze voltunk, félelme eltűnt. Ez okból útunkat megváltoztattuk s a nevezett hágó felé fordultunk. A *Mitt* folyó mellett ütöttük fel első tanyánkat teljesen lakatlan vidéken. Az ismeretlen és lakatlan északi Tibet volt előttünk s két

két hónapon belül alig remélhettük, hogy emberekkel találkozunk. Elégettük tehát hajóinkat, de azzal a kellemes érzéssel, hogy a khinai mandarinok hatáskörén túl vagyunk. De innen kezdve útunkat is siettetnünk kellett s csak oly helyen állapodhattunk meg, ahol elegendő legelő volt.

A taglikok ez irányban nem nagyon bátorító értesítést adtak. Egyhangúlag azt állították, hogy a föld dél felé teljesen terméketlen. Ez az állítás mindenben egyezik *Pjevcoff*-nak tapasztalataival, melyeket odább, keleten szerzett s így arra voltam elkészülve, hogy állataim lassanként el fognak pusztulni. A magunk részére nem láttam fenyegető veszélyt, mivel reméltem, hogy a legrosszabb esetben gyalog is eljuthatunk oly vidékekre, melyeken emberek laknak.

A Mitt folyó melletti tanyán utoljára legelészték állataink nyugalmasan s anélkül, hogy a rájuk várakozó sorsot sejtjenék. Két hónappal később legnagyobb részük holtan hevert Tibet éjszaki felföldjén, pedig karavánunk e nehéz útra való indulásakor nem volt kicsi. Kezdetben 17 lovunk, 12 szamarunk és 6 tevénk volt s útközben még 4 lovat és 17 szamarat szereztem be. Mindössze tehát 56 állatom volt. Ha meggondoljuk, hogy ezek közül csak 3 teve, 3 ló és 1 szamár érte el — teljesen elesigázva és félholtan — a Czajdámi párkányhegységet, fogalmat nyerhetünk a fáradalmakról és szenvedésekről, melyeknek az állatok ki voltak téve. Magában véve az nem volt oly nagy baj, hogy az állatok egymásután elhullottak, mert evvel arányban csökkent élelmünk is; de szenvedéseiket végignézni nagy kín volt.

Egy helyen 12 juhot és 2 kecskét vásároltam oly célból, hogy friss húsunk is legyen. Eredetileg huszat akartam elvinni, de szolgálaim azt állították, hogy a magas hegységekben a hús nem ízlik s inkább rizst kell enni. Kiderült azonban, hogy a juh-hús nagyon ízlett, de abból csak a fél útra telt, úgy, hogy utóbb a vad yak húásával is kellett beérnünk.

Vándorló állatseregletünkhez tartozott még három pompás kutya. Első sorban Joldas, ki állandóan mellettem aludt s oly gondosan őrzött, hogy *Iszlám* bejen kívül senkit sem eresztett

sátramba. Azután Jolbarsz (a tigris), nagy, sárga, bozontos kutya, végül a fekete-fehér Buru (a farkas). Utóbbi kettő állandóan a szolgálaim sátra mellett maradt s éjjel nagy lármát csapott. Menetközben kutyáink játszva s egymást kergetve kísérték karavánunkat, melytől azonban messze eltávoztak, mihelyt a hegyekben vadat láttak. Mindig kellemes útitársaink voltak, kik friss életet és vidámságot keltettek maguk körül. A fensíkon át való utazásunk közben nekik volt legjobb dolguk. Úgy látszott, hogy a megritkult levegő őket egy csöppet sem bántotta, és mindig volt bőven ennivalójuk, mivel övék voltak a leölt juhok s a frissen lőtt yakok és vadszamarak (khulánok) hulladékai, vagy amidőn ilyenek nem akadtak, az elhullott lovak, tevék és szamarak, amikben utóbb — sajnos — sohasem volt hiány.

Nyolez állandó szolgálóm volt, u. m. *Iszlám* bej, a karavánbasi, *Fong Si*, a khinai tolmács, *Parpi* bej, *Iszlám Akhun*, *Hamdan* bej, *Akhmed Akhun*, *Roszlák* és *Kurbán Akhun*. Ezenkívül Dalai-kurgánban még 17 taglikot fogadtam fel, akszakáljuk vezetése alatt. Ezek csak arra voltak valók, hogy a legnehezebb hágókon átsegítsenek s néhány hét múlva vissza akartam őket küldeni. Két taglik, ki engem a Csokkalik-hágón elkísért, attól való félelmében, hogy engem ezéltalanúl vitt e nehéz hágóra, reggel megszökött. Hiányukat csak este vettem észre.

Vacsora alatt embereim vígan tréfálózva ülték körül a párolgó rizspuddingot. Turkesztáni szolgálaim nem akartak a taglikokkal együtt enni s bizalmatlanok is voltak azokkal szemben; ezek tehát szabad ég alatt tanyáztak.

Sokat beszéltek utazásunk sikeréről s különösen *Parpi* bej beszédét hallgatták figyelemmel, ki *Carey*-t s a meggyilkolt *Dalgleish*-t, továbbá *Bonvalot*-t s az *Orléansi*-i herceget, végül *Grenard*-ot s a szintén meggyilkolt *Dutreuil du Rhins*-t utazásai alatt elkísérte volt.

Nagy szerencsének tartottam, hogy *Parpi* bejt felfogadtam, mert nála jobban senki sem ismerte Tibetet. Rossz nyelvek ugyan azzal rágalmazták, hogy Keleti Turkesztán minden váro-

sában feleségei vannak, kiket egyszerűen faképnél hagyott, mikor rájuk únt; de ezzel nem sokat törődtem. *Iszlám* bej azonkívül rossz előjelnak tartotta, hogy urai közül kettőt meggyilkoltak. Amíg *Parpi* nálam szolgált, sohasem volt okom panaszra. Mindig udvarias és illedelmes volt s a karaván előtt nemcsak tapasztalatai miatt volt nagy tekintélye, de azért is, mivel ő volt a legidősebb (60 éves) emberem.

Mivel a hideg éjszakákhoz nem voltunk hozzászokva, az első éjjel, amelyben a hőmérő — 2·7 fokra szállt alá, nagyon fáztunk. Napfelkelte után azonban hamar felmelegedett. Reggelre ismét megszökött két taglik s kénytelen voltam az akszakált kipirongatni, hogy nem tudja embereit ránczba szedni. Most már csak 13 taglikunk volt s erre okvetlenül szükségünk is volt, mivel karavánunk öt szakaszban haladt.

Tevéink, melyek leglassabban haladnak, *Hamdan* bej felügyelete alatt elsőnek indulnak el s azokat néhány taglik kíséri. Ezeket követi lovas karavánunk összes podgyászommal, *Iszlám* bej, *Parpi* s néhány más turkesztáni kísérete mellett. Mivel ezek haladnak leggyorsabban, ők jelölik ki az éjjeli tanya helyét. A szamarak, melyek a lovakkal együtt indulnak, hamar hátramaradnak, de rendszerint a tevékkel együtt érik el az éjjeli tanyát; kevéssel utóbb a juhnyáj is megérkezik. Magam és *Fong Si* egy helyismerő taglik kíséretében, utolsóknak maradunk, mert útközben felvételeket készítek, geologiai és magassági észleléseket végzek stb.; ennek az az előnye is volt, hogy ha a tanyát elértem, sátram már fel volt állítva s az asztalon párolgott az ízletes vacsora.

Valóban jól esett, ha a hosszú, fárasztó lovaglás után barátságos sátramba léphettem, melynek padlóját azok a becses szőnyegek borították, melyeket *Liu tazen*, a khotáni parancsnok elutazásom előtt nekem ajándékozott. Oldalt állt bőrből s takarókból készített ágyam, a másik oldalon pedig ládáim.

Joldas, mely útamban mindig velem volt, a sátrak láttára előresietett s ágyamba feküdt. Ha aztán megérkeztem, a kutya élémszaladt s farkesóvágatva üdvözölt, mintha ő volna a sátor

gazdája. Neki azonban a mandarin szényegével kellett beérnie, míg én ágyamra telepedve, feljegyzéseimet rendbe hoztam.

Fong Si, a khinai tolmács is bevált. Egy művelt khinai társalgása mindig sokkal kellemesebb, mint a mohammedán molláhé. De mohammedán embereim irigykedve nézték, hogy a khinai sok időt tölt társaságomban. *Kicsik-tura* (kis úr) néven csúfolták őt s boszankodtak, hogy az igazhívő mohammedán kénytelen a pogány khinainak is ebédet főzni. Néhányszor közbe kellett lépnem, hogy köztük a békét helyreállítsam.

A *Jappkaklik*-hágó (4741 m.) megmászása minden baj nélkül folyt le, még a tevék is bámulatos ügyességgel másztak fel, úgy, hogy a podgyászt le sem kellett róluk venni. Embereim azonban, különösen *Iszlám* bej és *Fong Si* sokat szenvedtek főfájástól és a hegyi betegségtől. *Fong Si* folytonos panaszára kénytelen voltam megígérni, hogy haza eresztém, ha nem lesz jobban. Augusztus 7-ikén *Bulak-basi* nevű vidéken tanyáztunk. Ez volt az utolsó név, melyet az ismeretlen Tibet felé való utaztomban feljegyezhettem s általában az utolsó török név, melyel Ázsiában találkoztam. Innen kezdve számokkal jelöltem meg tanyáinkat.

Az idő kedvezőtlen volt, gyakran havazott s az éjjelek hidegek voltak. Téntámat reggel kővé fagyva találtam. Igazi tél volt augusztus elején!

Mivel az *Arka-tag* hegység főgerince tőlünk délre esett s a nyúlványain való átkelés nagyon fárasztó volt, végre elhatároztam, hogy délre fordulok s a hegység főgerinczén átkelve, a felföldre törekszem. Ezt annál inkább találtam szükségesnek, mivel az eddig bejárt vidék egészen terméketlen volt s még állataink sem találtak semmi legelőt.

Fong Si néhány nap múlva oly rosszul lett, hogy beláttam tovább utazásának céltalanságát. *Roszlák* kíséretében visszabocsátottam tehát, miután előlegül kapott három havi fizetésén kívül még útiköltséggel, lóval, élelmi szerekkel és téli bundával is elláttam. A khinai visszatérte nagy veszteség volt rám nézve, mert a tolmácsra nagy szükségem lett volna. Szerencsére valami

keveset már elsajátítottam tőle a khinai nyelvből s igyekeztem a többi út közben megtanulni. Öt taglikot, köztük az akszákalt, már korábban elbocsátottam, úgy, hogy karavánom lassanként apadt.

Éjjelenként majdnem mindig havazott s mivel embereim közül többen, köztük *Iszlám* bej is, rosszul voltak, a hat napi fárasztó vándorlás után pihenőt tartottunk. A nyugalom és csönd mindnyájunknak jól esett; állataink elszéledtek jobb legelőhelyet keresni, embereim pedig a sátrak körül foglalatoskodtak. Juhot öltünk, de bár sokan voltunk, húsa nem akart fogyni. A hegyi betegség megfosztotta embereimet étvágyuktól s magam is utáltam már az örökös juhhúst, mely sohasem főtt puhává, úgy miként a rizs sem puhult meg. Szinte rettegtem az étkezés-től s fellélegzettem, ha rajta túl voltunk s pipámra gyújthattam. Egyébként nem volt semmi bajom, bár 4988 méter magasságban voltunk. Annál többet szenvedtem, ha testi munkát végeztem; ilyenkor, még egyszerű járásnál is, nehezen lélegzettem és szívdobogást kaptam. Éjjel gyakran felébredtem s levegő után kapkodtam. Főfájásom azonban az első napok után teljesen elmúlt.

Annál rosszabbra fordult *Iszlám* bej állapota. Augusztus 13-ikán azt közölte velem, hogy képtelen tovább kísérni; kért, hogy hagyjak nála két taglikot, kikkel hazatérne, magam pedig folytassam útam Tibetbe. Naplómbe ezt írtam akkor:

„*Iszlám* bej hiánya nagy veszteség volna rám nézve. Ő volt az, a ki kezdettől fogva karavánjaimat összeállította, ki megbízható emberekről gondoskodott, az élelmet bevásárolta és kiosztotta s mindenben és mindenkor okos, előrelátó embernek bizonyult. Tíz más ember nem ért volna fel vele; ő egyszerűen pótolhatatlan volt. És most itt feküdt, mint egy megtört aggastyán, hörögve, akár egy haldokló. Szomorú volna, ha most kellene elveszítenem, miután békés életének harmadik évét áldozta s hetedik útamon kísért el.“

„Úgy látszik, hogy Tibetbe való bevonulásom elé sokféle akadály gördül. Éjjeli tanyánk valóságos kórház, rokkantakkal

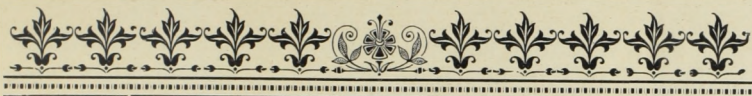

utazni pedig lehetetlen. Alig marad más választás, mint vagy fedezet alatt visszahagyni a betegeket, vagy — visszafordulni. De az utóbbi eshetőségtől valósággal visszaborzadok. El *kell* jutnom a tibeti felföldre, mely az Arka-tagtól délre terül el.“

„Mily pompás itt fenn, a hegység tiszta, friss levegőjében, folyton változó tájképek között, ellentétben az egyforma sivataggal, az ő szürke egével, fojtott levegőjével, skorpióival, kul-lan-esaival és vízhiányával! Boldog vagyok, hogy itt lehetek s túl vagyok a sivatagon. De szolgálaim féltik a csendes hegyeket s visszakiváncsoznak az alföldre. *Iszlám* bej betegsége többi kísértőmet is elcsüggeszti; szinte azt hiszik, hogy a halál társaságában vannak. Nyugalmam azonban bizalmat önt beléjük. Örülnek, ha betegágyukhoz látogatók s szívesen jönnek hozzám, hogy a jövőről beszéljenek. Egyébként keveset beszélnek, víg dalaik elnémultak.“

Két napi pihenő után *Iszlám* bej annyira jobban lett, hogy útunkat folytathattuk. Ideje is volt, hogy e helyet elhagyjuk, mert már lovaink is betegeskedtek, kettő közülök egész nap nem evett s nem mozdult helyéből. Többi állataink még frissek voltak. Szükség esetén még 30 napra való takarmányunk volt ugyan, de azért termékenyebb vidékre kellett sietnünk, nehogy állataink elhulljanak.

XV. FEJEZET.

A Föld legmagasabb hegyvidéke.

Augusztus 15-én elhullott beteg lovaink egyike; ez volt az első állat, melyet elvesztettünk, de — sajnos — nagyon sok követte. Tibet felé való útunkban iszonyú jégeső lepett meg, mely egy óránál tovább tartott s a tájat sarkvidéki jellegűvé változtatta át.

Az *Arka-tag* gerinczén való átkelés rendkívül nehéz volt. Sehol sem tudtunk oly völgyre, vagy hágóra akadni, melyen átkelhettünk volna, s a midőn végre sok fáradság árán a hágóra feljutottunk, akkor vettük észre, hogy a hegységnek csak mellékágán vagyunk. Egy ily kárba veszett expedíció után magán a nyergen, 5291 méter magasságban, voltunk kénytelenek éjjelezni. A hideg esípős volt s a szél átjárta sátrainkat. Legelő sehol sem látszott s vizet csak mélyen lenn találtak embereink.

Néhány nappal rá arra a helyre jutottunk, ahol a meglőző évben *Littledale* tanyázott. *Hamdan* bej, ki *Littledale*-t útjában elkísérte, felismerte a helyet s kínálkozott, hogy arra a hágóra vezet, melyen az angol utazó átkelt.

Este megállapodtam a taglikokkal, hogy hármukat kifizetem s hazabocsátom, kettőt az Arka-tagon való átkelés után küldöm haza, míg a többi, valamint turkesztáni szolgálaim addig kísérek el, míg lakott földre jutunk, bármerre is legyen ez.

Azok a taglikok, kiket még tovább is megtartottam, bérük felének kifizetését kérték, a mit teljesítettem is. Néhány tur-

kesztáni a visszatérő taglikokkal pénzt küldött családjának, kiknek a pénz átvételéről másnap reggel írást kellett adniok. Annál nagyobb volt meglepetésünk, midőn augusztus 19-ikén kora hajnalban azt tapasztaltuk, hogy valamennyi taglik (*Emir Mirza* titkárom kivételével) megszökött.

Embereim egész éjjel mélyen aludtak s nem hallottak semmi gyanusát. Azt hitték, hogy a taglikok már éjfél tájban megszökhettek, abban a reményben, hogy így nagy előnyük lévén, üldözéstől nem kell tartaniok. Nagyon jól tudták, hogy e vidéken minden nap becses volt ránk nézve.

Midőn „házkutatót” tartottunk, kiderült, hogy a taglikok 10 szamarat, 2 lovat és sok kenyeret, lisztet s kukoriczát vittek magukkal. A legnagyobb baj azonban az volt, hogy a taglikok bérüket előre felvették s többi szolgálaim pénzét is magukkal vitték, anélkül, hogy a kívánt írásbeli nyilatkozatot megadták volna.

Kétségtelen volt, hogy a szökés tervszerűleg elő volt készítve, de nagyon csodálkoztunk, hogy oly nesztelenül tűnhettek el. Egyesek ugyan éjfél tájban erős kutyaugatást hallottak, de azt hitték, hogy ez a tevéknek szól, melyek a sötétben rendszert el távoztak.

Megvizsgálva tanyáink legközelebbi környékét, felismertük a szökevények nyomait. Rögtön lóraültetem *Parpi* bejt, *Hamdan* bejt és *Iszlám Akhunt*, elláttam őket puskákkal és pisztolyokkal s meghagytam nekik, hogy vág tassanak a szökevények után; ha azok a visszatérést megtagadnák, ijeszsenek rájuk néhány lövéssel, de megsebesíteni nem szabad senkit.

Másnap este visszatért *Parpi* és *Hamdan* azzal a hírrel, hogy a szökevényeket éjfélkor a tűz körül ülve megtalálták. Amint ezek üldözőiket észrevették, mindenfelé szétrebbentek, de *Parpi* puskáját a levegőben elsütötte s rájuk kiáltott, hogy lövi őket, ha azonnal vissza nem térnek. Erre térdre vetették magukat s kegyelemért rimázkodtak. *Parpi* elvette tőlük összes pénzüket, kezüket-lábukat megkötözte s reggel visszafelé hajtotta őket. Csak hármuk, kiket elbocsátottam, mehettek haza. A

szökevények főczinkosa az egész utat a hátán összekötött kezekkel volt kénytelen megtenni. *Parpi* és *Hamdan* korábban tért vissza, míg *Iszlám Akhun* a szökevényekkel csak késő este érték el sátrainkat. Mindent, amit elvittek, visszakaptam, csak a kárba veszett két napért nem kárpótolt semmi.

És most törvényt ültem fölöttük. A főczinkost sátram elé hozattam, míg a többiek félkörben állták körül. Elmondtam neki, hogy ő tolvaj, ki póruul járt volna, ha valamely khinai ambán kezébe kerülne. Büntetésül tizenkét gyenge vesszőütést mértettem hátára, egyuttal kijelentettem, hogy gaztettüket munkával kell jóvátenniök, továbbá, hogy három emberemnek, kik őket üldözték, a három elveszett nap bérét meg kell téríteniök, engem addig tartoznak követni, ameddig kívánom s bérüket egyedül én magam fogom megállapítani, aszerint, hogy minő magaviseletet tanúsítanak ezután. A büntetésnek volt is fogantaja, mert a taglikok ezentúl kifogástalanul viselkedtek.

Mivel emberek s állatok — részint a szökés, részint az üldözés fáradalmaitól — ki voltak merülve, kénytelen voltam még egy harmadik napot is a VIII. számú tanyahelyen tölteni, amely napon erős havazás állott be. Másnap erős hóviharban haladtunk — *Hamdan* kalauzolása mellett — azon hágó felé, melyen *Littledale* átkelt volt. Karavánjának nyomait több helyen meg is találtuk. De midőn *Emir Mirzával* együtt egy mellék-hágóra (5544 m.) felmáshztam, onnan nagy boszankodással láttam, hogy lovaskaravánom, mely — mint rendszerint — legelől haladt, az utat teljesen eltévesztette s nyugot felé kanyarodott. *Hamdan* utóbb maga is észrevette tévedését s visszafordult. A megérdemelt dorgálás persze nem maradt el.

Augusztus 24-ikén végre feljutottunk az *Arka-tag* főgerinczére. De a nyereg, melyen átkeltünk, nem volt a *Littledale* nyerge, hanem attól kissé keletre esett. Úgy látszik, hogy a hegylánczon itt több járható hágó vezet át s minden völgy ilyenbe végződik. A mi hágónknak 5521 méter volt a magassága.

Dél felé messzire terjedő szabad kilátást élveztem a gerinczről. A hegység déli lejtője meredek s oldalágai rövidek s hatal-

mas felföldre ereszkednek. A szemhatár végén hatalmas, sötét-kék hegység vonul végig, hófedte csúcsokkal és gerinczekkel. Délnyugat felé kis tó látszott, *a tibeti felföld első lefolyás nélküli medencéje*.

A Föld legmagasabb fekvésű országában voltunk most s előttünk merőben ismeretlen vidékek terültek el. *Littledale* útvonalát már elhagytuk, két ponton kellett szelnünk *Bonvalot* és *Dutreuil de Rhins* útvonalát is, de nem tudtuk megállapítani, hogy merre vezetett az. Az időjárástól, különösen a heves viharoktól és jégesőktől sokat szenvedtünk, de lassanként termékenyebbé vált a talaj s a völgyben az első *vad yakot* pillantottuk meg s utóbb a *vad szamarak* is gyakoriabbakká váltak. Útunk most mindig az Arka-tag és a vele párhuzamos hatalmas hegység közti felföldön vezetett kelet felé, melyet a kisebb-nagyobb tavak hosszú láncolata tarkított. A tó vize csak kevésbé volt sós, de oly kellemetlen íze volt, hogy nem bírtuk meginni.

Ezen a vidéken mind gyakrabban láttunk *khulánokat*, azaz *vad szamarakat*. Hármasával, négyesével közeledtek felénk s egyikök két óra hosszat szaladt előttünk. Magasra emelt fővel s nemes testtartásban hol ügetett, hol vágatott, de mindig tisztességteljesen maradt karavánunktól. Ahányszor megállott, megfordult, figyelemmel ránk pillantott s sajátzerű rekedtes hangot hallatott, mely a szamáréhoz hasonlított. De amint feléje közeledtünk, tovább szaladt, mintha csak az utat akarná nekünk mutatni.

A nagy, bozontos Jolbars utána vetette magát, de a khulán nem ijedt meg, hanem amint a kutyát meglátta, megállott. Erre a kutya is ámulva megállott. Ez, úgy látszik, tetszett a khulánnak, mert egyszerre nagy bátran Jolbars felé tartott. Most ez tartotta czélszerűnek visszavonulni s behúzott farkkal villámgyorsan karavánunkhoz vágatott.

Másnap sikerült *Iszlám* nak egy khulán közelébe férkőzni s két lövést reá elsütni; de a khulánt ez legkevésbé sem zavarta nyugalmában, néhány lépést előre tett, szimatolt a levegő-

ben s csudálkozó, kíváncsi szemeket meresztett reánk. A harmadik lövésre megfordult s sántítva lassan tovább szaladt. Üldözőbe vettük a megsebzett állatot, de csak nagy soká birtuk utolérni, amidőn a hegyoldalban összeesett. Az állat félelem nélkül nézett reánk. Mintegy kilencz éves, pompás hím volt, valószínűleg a csorda felügyelője, ki nagyon messze merészkedett karavánunk felé, hogy megtudja, mi járatban vagyunk. Miután lerajzoltam és megmértem, megadtam neki a kegyelemdőfést; embereim lehúzták bőrét és szárításra kitergették.

A *khulán* nagyjából az öszvérre emlékeztet; közepes helyet foglal el a ló és a szamár között, de inkább az utóbbihoz hasonlít. Fülei hosszabbak, mint a lói, de a szamárénál rövidebbek; farka a szamáréhoz hasonlít s csak alsó végén szőrös. Sörénye is a szamáréhoz hasonlít, mintegy deciméter hosszú fekete felálló hajakból áll, melyek a hátgerinczen fekete vonalba mennek át. Háta vörösbarna, de hasa fehér. Szája szürke, fülei sötétek, de belül fehérek. Lábainak színe lefelé világosodik s fehérbe megy át. Szeme barna; fekete nagy szemcsillaga ugyanolyan formájú, mint a lóé vagy szamáré.

Néhány nappal rá *Iszlám* bej vad yaktehenet lőtt, de mivel a yak a vidéken nagyon gyakori volt, ennek bőrét nem vittem el, hanem szép példány elejtését akartam bevárni. Estefelé csakugyan meg is pillantottunk pompás yakbikát, mely egyedül legelészett s a közelben legelő lovakra ügyet sem vetett. *Iszlám* bej, kit most a vadászszenvedély hevített, párduez ügyességével lopódzott feléje s megfelelő távolságból lövöldözni kezdte. A yak csak a harmadik lövésre esett el, de rögtön talpraállt s dühösen üldözőjére rontott. A következő golyó megfordulásra készítette ugyan, de rögtön rá újból támadott. Miután még többször összeesett, de minduntalan újból feltápáskodott, végül a hetedik lövés után mozdulatlanul fekve maradt.

Iszlám bej diadalmasan tért vissza táborunkba s kijelentette, hogy ennél szebb bőrt nem lehet kapni. Miután az állat utunk irányában feküdt, néhány emberemet egy tevével odaküldtem, hogy a yak bőrét nyúzzák le és szállítsák legközelebbi

tanyahelyünkre. Mennyire meg volt azonban *Iszlám* lepetve, midőn másnap reggel a yakot nem találta helyén! Bámulatában szóhoz sem jutott; de azután égre-földre esküdözött, hogy a yak halva volt, a midőn este elhagyta. Csakhamar azonban megtaláltuk véres nyomait, melyek arról tanuskodtak, hogy az erősen megsebzett és vérző állat tovább vánszorgott, számtalanszor lerogyott, ismét talpra állott és így tovább. Messze azonban nem juthatott és nemsokára csakugyan meg is találtuk egy kis forrás-medenceze partján, nyugodtan pihenve.

Midőn vagy száz lépésnyire megközelítettük, megfordult, de állva maradt s magasra emelt fővel felénk nézett. *Iszlám* még egy golyót röpített feléje, mire az állat oly dühbe jött, hogy támadásra készült. Mi a visszavonulást tartottuk legtanácsosabbnak, de alig fordítottuk hátra lovainkat, a yak már csak húsz lépésnyire volt tőlünk. Szerencsénkre itt megállott, dühösen rőfögött, vadul forgatta szemeit, farkával őrlött módra maga körül csapkodott, nyögött és lihegett s szájával meg szarvaival úgy feltúrta a homokot, hogy egészen felhőbe burkolózott.

Harminez lépés távolságból új golyót röpítettünk feléje, mire egy helyben többször körben forgott. Joldas rátámadt, de tüstént visszairamodott, a mint a dühöngő bika lefelé fordított szarvakkal és magasra emelt farkkal reá támadott. A tizedik golyó lábizületét találta, mire a yak kétségbeesett dühében újból maga körül forgolódott s végre az egészen közelből feléje röpített tizenegyedik golyó után lerogyott. Midőn odaértünk, újra fel akart állani, de már nem volt reá képes. Kevéssel reá vonaglás nélkül kimúlt.

Pompás állat volt; mellső fogai, melyek majdnem a foghúsig le voltak koptatva, húsz éves korra utaltak. Bundája gyönyörű szép, egyenletesen tömött volt; színe hollófekete, de hátának oldalai sötétbarnába játszottak át. Szarvai rendkívül erősek s hegyesek voltak, patái nagyon erősek, farka óriási nagy volt. Ily állat súlya rendkívül nagy; fejét csak nagy erőfeszítéssel birtuk felemelni s négy emberre volt szükség, hogy az állat bórét a fekvő tevére rakjuk.

A yak vadászata nagyon veszélyes. Ha üldözik, gyorsan ügetve, lelógó farkkal és kevésbé a talaj fölé emelt fővel szalad. Nehéz, ügető lépése van, de igen nagyokat lép s így gyorsan előre jut. Előnye még az is, hogy lélegzetét sohasem veszíti el, míg üldözői ebben erősen szenvednek. Ha észreveszi, hogy veszély fenyegeti, akkor lefelé fordított fejjel s felemelt farkkal támadójára veti magát, kinek e támadástól óvakodnia kell. Ha a vadász egy yakesordába kerül, menthetetlenül veszve van, mert a megvadult csorda agyontapossa.

Embereim mesélték, hogy a Kven-lun éjszaki tövében vadászok (*pavánok*) vannak, kik majdnem kizárólag a yakvadásztól élnek. Ezek kettesével, hármásával indulnak el s oly ügyes lövészek, hogy az állatot gyakran első lövésre (mely szívért találja) leterítik. Rendszerint hatvan lépésnyi távolságból lőnek. Ha a lövés a medence táját találja, az állat rendszerint csak két-három nap múlva esik össze, ha máshová talál, a yak fel sem veszi.

A yak fejére czélozni, annyi mint hiába elfecseirelni a golyót, mert ez a vastag fejcsontokon nem bír áthatolni. Ha a golyó a yak homlokát találja, az állat nagyot fújva fejét rázza. A vadász szempontjából előnyös (bár kegyetlen), ha az állat lábát lövi le, mert ilyenkor könnyen menekülhet meg a sebzett állat dühe elől. Saját tapasztalatunkból tudjuk, hogy minden lövés kárba veszett, mely nem érzékeny szervet talál.

A taglikok puskái Keleti-Turkesztán városaiban készülnek; hosszú, nehéz elültöltők ezek, melyeket a vadászok antilopszarvból készült támasztó villára helyeznek el. Fegyverével a vállán kúszik a vadász, szorosan a földhöz lapulva, az állat felé s ha lőtávolságban van, puskáját a villára támasztja s hidegvérrel czéloz. Ha az állat elesett, azonnal lenyúzzák s bőrét három részre vágják. A háta adja a legjobb bőrt, melyet nyergek, szíjak, ostorok s finomabb eszímák készítésére használnak; a hasbőröből ugyanily tárgyak készülnek, de ezeknek minősége már silányabb. A lábak bőréből készítik a taglikok puha eszímáit, az u. n. *csuruk*-okat. Farkát az áldozati helyeken (mazár) szokták felaggatni.

A yak bőre Csercsen, Csarkhlik és Acsán városában kerül piacra, honnan a kereskedők Khotánba szállítják, a hol nyergesek és timárok veszik meg. A bőrnek rendkívüli szívóssága és szétszakíthatatlansága miatt nagy a bece s így magas ára van. A felnőtt yakbika bőréért 22 koronát fizetnek, míg a tehén és borjú bőre sokkal olcsóbb.

Ezek a tapasztalataim e fejedelmi állatról, mely Tibet vadonaiban él s csudálatunkat nemcsak imponáló fellépése miatt kelti fel, hanem azért is, mert valamennyi halandó lény közül egyedül ő az, mely a legnagyobb magasságokkal, a legnagyobb hideggel, a legzordabb éghajlattal s a leghevesebb hóviharokkal és jégesővel daczolni képes. A vad yak mindezen túlteszi magát, sőt úgy látszik öröme telik benne, ha a hátán a jég kopog. Nyugodtan továbblebegszik, mintha misem történnék, amidőn a hóvihar fehér fellegekbe burkolja. Egyedül a nyári napfény nincs egészen ínyére. Ha nagy a meleg, megfürdik a legközelebbi tóban vagy felkeresi a jégár szegélyét és az örök hó frissítő tájait. Legnagyobb élvezete, ha a finom jeges hóba feketik vagy abban hempereghet.

* * *

Útunk folyton kelet felé irányult; egyik tó a másikat követte, csupa elzárt, lefolyás nélküli sós vizű tó, melynek környéke terméketlen, kopár volt. A gyakori erős havazások és jégesők s a nagy hideg (éjjel — 11 fok C) megnehezítette útunkat, de embereim — hála Istennek — egészségesek voltak s jól bírták az utazás fáradságait s az időjárás viszontagságait. Annál nagyobb mértékben aggasztott állataim gyors pusztulása. A nehéz út s a rossz táplálék erősen megtizedelte állataimat; nem múlt el nap, melyen egy-kettő fel nem fordult volna. Impozáns karavánom így rohamosan leapadt; szeptember 18-án már csak nyolcz lovunk és négy szamarunk volt, de az utóbbiak közül már csak az egyik bírt némi kevés terhet hordani. A tevék közül, melyek eddig legjobban bírták az utat, szintén betegeskedett néhány. Legjobb dolguk volt a kutyáknak, melyek az elhullott állatok húsában dúskálkodhattak.

A huszadik tó partján.

Élelmünk is fogytán volt. Már csak három hétre való lisztünk, kenyერünk és theánk volt, de tizenegyen voltunk s nem tudtuk, mennyire van ismét emberi lakás. Utolsó juhunkat is elfogyasztottuk már. Szükség esetén ugyan yakhússal is élhetünk, de mindenesetre czélszerűnek látszott, hogy az élelmi szerrekllel is óvatosan bánjunk. Karavánom pusztulása sivatagbeli utazásomra emlékeztetett. De még sem kellett annak szerencsétlen végétől félnünk. Itt vizünk mindig bőven volt s ha valamennyi állatunk el is pusztulna, mi azért átvergődhetnénk emberlakta vidékre.

A sós tavak lánczolata nem akart véget érni; már a húszadik tavat értük s még mindig új meg új tavak tüntek elő. Minden tó után újabb hágón kellett átkelnünk, a mi elesigázott állatainkra nézve újabb meg újabb megpróbáltatás volt. Pedig nem tehattünk egyebet; követnünk kellett a tavak lánczolatát, mert az Arka-tag hegységen épenséggel nem mertünk volna átkelni; azt hiszem, valamennyi állatunk belepusztult volna ily vállalkozásba.

Szeptember 24-ikén elpusztult hűséges paripám, melyet utolsó Pámir-utazásom óta, tizenhat hónap óta nyargaltam; kitűnő állat volt, mely soha meg nem botlott, soha félre nem lépett; térképfelvételeimet mindig e ló hátán ülve végeztem s úgy megszoktam, hogy nehezemre esett, midőn ott kellett hagynom. Egyik tevéim is felfordult ugyanazon a napon.

Három nappal reá átkeltünk az *Arka-tag*-on, hogy Czajdám felé ereszkedjünk alá. Az átkelés nem volt nehéz s a túlsó oldalon nagy yak-esordára akadtunk. *Iszlám* feléje nyargalt és lőtt. A csorda szétrebbent; nagy része felfelé szaladt, de a többi sűrű tömegben felém és *Emir Mirza* felé tartott. Fegyver nélkül voltunk s így nagy veszélyben forogtunk. Mert nem kevesebb, mint 47 yak rontott felénk. De a yakok még akkor nem vettek minket észre. Csak száz lépésnyire pillantott meg a vezérállat, mire az egész csordával másfelé kanyarodott. *Iszlám* leugrott a lóról s találomra a csordába lőtt. A golyó egy bikát mellső lábában talált.

Dühtől tajtékozva rontott feléje a megsebzett állat, s bár csak három lábát használhatta, néhány percz alatt utólérte a lován menekülő *Iszlám*ot. Abban a pillanatban, midőn a bika *Iszlám*ot lovastúl felbökni készült, ez nyergében visszafordult s az állatra lőtt. A golyó szíve táján találta s *Iszlám* meg volt mentve.

Mintegy 8 éves állat volt. Húsa s nyelve fogytán levő élelmünket örvendetes módon gyarapította s ez okból nem bántuk, hogy egy napot pihennünk kellett. A következő napokon yaklevest ettünk, mely pompásan ízlett.

Ebéd után *Iszlám* azzal az örömhírrrel jött hozzám, hogy emberi jeleket talált. Négy palalemezt hozott, melyeken tibeti írásjelek voltak olvashatók. Ez a felfedezés az egész karavánt felvillanyozta, mert arról tanúskodott, hogy erre emberek jártak. Magam is felkerestem a helyet, ahol e felírásos köveket találták s ott még nyolcz ily kőlapot leltem..

Innen kezdve sűrűbbekké váltak az emberi nyomok. Itt-ott taposott ösvényt találtunk (mely ugyan állatoktól is eredhetett), de a hegység magaslatán kőpiramisra bukkantunk, mely már kétségtelenül emberek műve volt.

A völgybe leszállva, újabb örvendetes felfedezést tettünk: három teve s féltúczat ló, tehát egész karaván nyomaira akadunk. Majd egy magányos vándor lépteit ismertük fel, ki ellenkező irányban haladt. A taglikok azt állították, hogy e lábnyomok legfeljebb öt naposak lehetnek. Minden esetre közel voltunk tehát emberi lakásokhoz s így érdeklődésünk erre irányult.

XVI. FEJEZET.

A mongolok között.

Hideg, csillagos éjjel után ködös napra ébredtünk. Lenn a völgyben valami fekete tárgyat vettünk észre, melyet eleinte pihenő yaknak gondoltunk. De midőn közelebb értünk, azt láttuk, hogy ez tibeti *obo*, azaz áldozati hely volt, mely egymásnak támasztott 49 palatáblából állott. A palatáblák tele voltak tibeti írásjegyekkel s mivel azt hittem, hogy ez írás tartalma vallási vagy történelmi szempontból fontos lehet, azt lemásolni kezdtem. Két kis táblát már lemásoltam volt, midőn észrevettem, hogy ugyanazon írásjelek gyakran ismétlődnek s csakhamar rájöttem, hogy mind a 49 táblán hét jegy folyton ismétlődik. Kezdtém sejteni, hogy ez nem lehet más, mint az ismeretes tibeti ima: „*Om mani padme hum*“ (Ó, lótoszbeli ékesség, amen). A másolást rögtön abbahagytam, és sajnáltam, hogy valamely becses történelmi okirat helyett ezt az üres formulát találtuk, mely magában véve szép lehet, de mégis értelmetlen, ha négyezerszer iméltődik. És ezt a formulát négyezerszer *vésték rá* a kemény kőlapra.

Október elsején néhány yakot pillantottunk meg, melyek a sziklák alatt legeltek. *Iszlám* lassan hozzájuk lopódzott - s célba vette a szép állatokat. Éppen a harmadik golyót lőtte feléjük (— eredménytelenül —), midőn nagy meglepetésünkre és örömünkre egy öreg asszony szaladt felénk, élénk taglejtésekkel és hangos kiabálással jelezve, hogy ne bántsuk állatait.

Ötvenöt napi utazás után, mely idő alatt folyton 4500 és

5000 méter magasságban jártunk és egyetlen emberi lényt nem láttunk, végre ismét emberek közé érkeztünk! Az asszony rögtön sátrához vezetett s mi mellette tanyát ütöttünk.

Az asszonynyal való beszélgetésem ékesszólásomat erős próbára tette. Ő persze nem tudta, miféle emberek vagyunk mi, közülünk pedig senki sem értette a mongol nyelvet. *Parpi* bej csak ezt az egy mongol szót tudta: *bane* (van), én pedig a térképről három szót ismertem: *ula* (hegy), *gol* (folyó) és *nor* (tó). De ezzel a szóbőséggel nem volt könnyű dolog az asszonynyal megértetni, hogy mi mindenekelőtt juhok akarunk tőle venni. E helyett tehát inkább juh módjára mekegtem s khinai két-tél-nyi (10—12 korona) ezüstdarabot mutattam az asszonynak, mit ő rögtön meg is értett. Estére már pompás friss juhhúst ettünk s embereim öröme határtalan volt, hogy a kemény yakhúsnak s a lakatlan vidéknek immár vége van.

Este az asszony férje is hazatért s nagyot nézett, mikor sátrában idegen vendégeket látott; de okos ember létére nem vesztette el nyugalma, hanem szívesen fogadott.

Dorcse, ez volt házigazdánk neve, tipusa volt az igazi mongolnak: apró, edzett emberke, ránczos homlokkal, apró szemekkel, kiálló pofacsonttal s ritkás, bozontos bajuszszal meg szakállal. Vele is csakhamar megbarátkoztam s két hétre vezetőmül is fogadtam. Ez idő alatt annyira elsajátítottam a mongol nyelvet, hogy utóbb teljesen nélkülözhettem a tolmácsot. Karavánomat is rekonstruáltam, a mennyiben három lovat s két juhok vettem, két elkényszeredett tevét s néhány más állatot pedig kimustráltam.

Október 3-ikán elhagytuk *Möszöt*ot, ahogyan a mongol lakóhelyét hívták. A folyó mentén haladtunk, majd a nyergen (4942 m.) átkelve, *Dorcse* tanácsára a hegytetőn folytattuk utunkat. E lejtő meredekül ereszkedett a völgy felé s ösvényünk, mely alig egy lépés széles volt, a meredek, laza agyaglejtőn kanyarodott végig. Az eső következtében az agyagtalaj nagyon síkos volt. *Dorcse* előre lovagolt s én dobogó szívvel követtem, midőn lovam egyszerre elesúszott. Éppen annyi időm

volt, hogy a nyeregből kiugorjak, mert a következő pillanatban lovam a meredek lejtőn lecsúszott s többször maga körül hempergett. Ha kellő időben meg nem veti a lábát, a tátongó mélységbe zuhan s ha oly hamar ki nem ugrom a nyeregből, én is a ló sorsában osztozom. Ezentúl ily helyeken mindig óvatosan gyalog mentem.

Másnap mongol lovascsapattal találkoztunk, melynek tagjai kivétel nélkül puskával voltak ellátva. A meglepetés kölcsönösen nagy volt. A lovasok yakvadászatra indultak, de kedvünkért tanyát ütöttek s velünk töltötték az éjjelt. Ruházatuk bunda, nadrág, csizma és sapka volt; a bundát közvetlenül a testen hordták. Hideg ellen, úgy látszik, nem érzékenyek, mert jobb karjuk s felső testük jobb fele meztelen volt. Éjjel bundájukba takarózva a tűz köré kuporodtak; de ha hóvihar állott be, puskáik és nyergeik felhasználásával sátort rögtönöztek.

Miután a mongolok reggel tovamonultak, elhagytuk éjjeli szállásunkat (melynek neve *Horato* volt) s nemsokára kiléptünk a völgyből a síkságra. Szinte szédültünk, oly sajátságos volt a hatás, melyet a végtelen róna látása ránk gyakorolt, kik oly soká hegyek között tartózkodtunk. Órák hosszat nyargaltam éjszak felé s már rég túl voltam karavánomon, midőn alkonyodott s *Dorcse* arra figyelmeztetett, hogy a karaván nem fogja az utat megtalálni. Megmutatta nekem, mely irányban haladjak s azzal — mielőtt még szólhattam volna — eltűnt, hogy a karavánt felkeresse. Miután még egy óra hosszat továbblovagoltam, tüzet láttam éjszak felé. Arra tartottam hát. Egyszerre kutyaugatás hallatszott s egész falka mongol kutya rohant rám s Joldasra, ki hamarjában nyergemen keresett menedéket. Most emberek és sátrak is eltűntek. Mongol faluba érkeztem. Nyugodtan az első sátorhoz lovagoltam, megkötöttem lovamat s „Émir szen?“ (hogy vagytok?) üdvözléssel a sátorba léptem. Hat mongol csudálkozva nézett rám. Nyugodtan leültem, pipára gyújtottam s a sarokban álló tálból kanczatejet ittam. A 43 kilométernyi lovaglás után jól esett ez a sörizű ital.

A mongolok csak akkor tértek magukhoz meglepetésükből,

midőn két órával később *Dorcse* is megérkezett a karavánnal s nekik megmagyarázta, miféle emberek vagyunk. Embereim felütötték sátrainkat s éjfél után végre vacsorához is juttattak. Az utolsó erőltetett menetelés néhány lónak s egy szárnak életébe került. Már csak három teve, három ló s egy számár volt életben abból az 56 darab pompás állatból, melylyel két hónap-pal előbb Dalai-kurgánt elhagytuk.

* * *

Jike-czohan-gol (2763 m.) a falu neve, melyben letelepedtünk s néhány napi pihenőt tartottunk. Itt elbocsátottam *Hamdan* bejt és a taglikokat mind, kiknek kifogástalan szolgálataikért kétszeres bért, sok élelmiszert, néhány juhot s a kimustrált állatokat adtam. Azután új karaván szervezéséhez fogtam s mivel a mongolok lovaikért elfogadható árakat szabtak, nemsokára 20 új, jól táplált lovam volt. De a kidőlt lovakkal együtt málnyergeink is Tibetben maradtak vissza s így ujakról kellett gondoskodnunk. *Parpi* bej valóságos mester volt a nyerges munkában; a mongolok szállították a nyers anyagot s a sátorok előtti tér csakhamar nyergesműhelylyé változott át.

Az egész napot nyelvtanulmányokkal s a mongolok kikérdezésével töltöttem, kiktől sokat tudtam meg a vidék földrajzi viszonyairól, éghajlatáról, a nép életmódjáról és vallásáról. A mongolok legtöbbje már volt Lasszában és sok érdekeset mesélt a városról és az oda vezető útról. Midőn látták, hogy nagyon érdeklődöm *burkhán*-jaik, azaz azon agyagból készült bálványképek iránt, melyeket nyakuk körül viselnek, sok ilyet hoztak s titokban olcsó áron eladták. Mindnyájan sötétben, titkon jöttek s arra kértek, hogy a vételről ne szóljak társaiknak, meg hogy a csinos kis figurákat rejtsem el ládáim fenekén.

Csakhamar bizalmas barátság fejlődött köztem s a mongolok közt. Ha rajzoltam, körülálltak engem s ha sátraikban felkerestem őket, theával vagy czambával (árpalisztból készült étel) kínáltak meg. Sem félelmet vagy bárgyúságot, sem előítéletet vagy babonát nem árultak el s még abba is beleegyeztek, hogy testükön anthropológiai méréseket eszközöljek.

A mongolok egynejtűségben élnek s nejeik sokkal több szabadságot élveznek, mint a muzulmánok nejei. Férjeik összejöveleink is részt vesznek és sohasem viselnek fátyolt. Bundájukat csak az öv s bal válluk tartja, s felső testük jobb fele meztelen. A mongolok azt állítják, hogy sokkal erkölcsösebbek, mint a mohammedánok; ők már a többnejtűségben is alacsonyabb er-

Mongol láma (pap).

kölcsöt látnak. Bár turkesztáni kísérőim a mongolokat megve-tették és vadaknak, pogányoknak tekin-tették, mégis jó egyet-értésben éltek velük s mindenképen igye-keztek egymást meg-értetni. Sokat kaczag-tam *Dorcsén*, amidőn az magát a moham-medánokkal nagy ko-molyan, de a legbo-londabb mozdulatok-kal és arczkifejezé-sekkel meg akarta ér-tetni. Ordított, mint-ha süketekkel volna dolga, arcját fintor-gatta, mintha az kau-esukból volna s akko-

rát ugrott, mint egy őrült. S ha hallgatói végre megértették, nem volt vége elragadtatásának s míg hangosan kaczagott, fejével bölintott mint valami porcellánbaba.

Október 12-ikén nagy élénkség uralkodott éjjeli tanyánkon. Karavánunk útra készülődött; embereim a málhát mérle-gelték és párosával a lovak mellé rakták. Kényesebb holmimat a nyugodtabb lovakra, a többit a nyugtalanabbakra rakták. Az

egész aul (falú) talpon volt s maga a főnök is segédkezett. Midőn kötelekre volt szükségünk, a mongolok azzal elláttak s a nők két napra való tejjel kedveskedtek.

Dorcse vezetése alatt gyorsan haladtunk előre. Mennyire megváltozott a táj! Puha, kanyargós ösvényen lovagoltunk a steppén át, melyen elég buja legelőt találtunk. Jobb felé a messze távolban a *Czohan-ula* hegység hosszú láncolata látszott, míg bal kéz felé *Czajdám* sivatagja végtelen tengerként terült el.

Dorcse néhány nap múlva visszafordult s helyébe más kalauzt fogadtam. Neve *Loppszen* volt; hatalmas, fiatal mongol, ki Lassában és Szi-ningfuban többször megfordult s a vidéket jól ismerte. Egyike volt legkitünőbb kalauzaimnak, amellet mindig vidám, jókedvű s beszédes, a mi mongol nyelvismeretemnek is nagyon kedvezett.

Loppszen azt állította, hogy Szi-ning-fuig még 30 napi útunk lesz. Elmondta, hogy a tangutok a Kuku-nor partjain hirdt rablók s tolvajok és hogy az ő tartományukban folyton vigyáznunk kell. Midőn három puskánkat és öt pisztolyunkat meglátta, megnyugodott. Arra is figyelmeztetett, hogy a *Kurlük-nor* táján nem fogunk elég eledelt találni, mivel a dungánok a legutóbbi felkelés idején a benszülöttek csordáit elrabolták.

Mongol leány.

Útunk nevezetesebb esemény nélkül folyt le; naponta 25—30 kilométernyire haladtunk, de a *Khara-usszu* folyó partján megakadtunk. A folyó vize ott három ágban folyik, melyek közül kettő jelenleg száraz volt. A harmadik ág keskeny volt ugyan, de oly mély, hogy összes ládáim megáztak volna, ha a folyón átkelünk. Mivel más rév sehol a vidéken nem volt, be kellett várnunk, míg a folyónak az esőzésektől megdagadt vize leapadna. E kénytelen időzés nagyon boszantott, mert már

Loppszen, mongol kalauzom.

nagyon vágyódtam haza és nehezen vártam az időt, amidőn Pekingbe érkezem. Odáig még 2025 kilométernyi útunk voltsmost itt kellett vesztelnem ezen csak 12 méter széles folyócska partjain, amidőn minden nap veszteséget jelentett rám nézve.

Végre átkelhettünk a folyón s Czajdám pusztáján utaz-

tunk át. Több alacsony hágón átkelve a *Tosszun-nor* tavát, majd a *Kurlük-nor* vagy *Khara-nor*-t értük el. Sajátságos jelenség, hogy e két egymás tőszomszédságában levő tó közül az egyik édes, a másik sósvízű. Az utóbbi tóba több folyó és patak ömlik, de mivel e tónak lefolyása van, a víz az egész sótartalmat, melyet a hegyeiből magával lehozott, magával viszi s így a tó

édes marad. A só tehát csak a délibb tóban, a Tosszun-norban gyülemlik meg.

Ez a vidék, melyen most keresztül utaztunk, lakatlan volt; még lovagló mongolokkal sem találkoztunk s *Loppszen* azt mondá, hogy minél tovább megyünk kelet felé, annál több tangut rabló nyugtalanítja a vidéket.

Loppszen jókedvének vége volt. Némán s mogorván ült lován, folyton az utat vizsgálva s az „*Om mani padme hum*“ imát mormogva. Midőn komorságának okát kérdeztem, fejét rázta s azt mondotta, hogy most veszélyes tájakra érünk; mongoloktól, kikkel útközben beszélt, hallotta, hogy a tangut rablók néhány nappal ezelőtt a Kurlük-nor partjain lovakat raboltak el. Kért, hogy fegyvereinket tartsuk készenlétben, mert ha nem is találkozunk tangutokkal, ők a hegyekről, ahol elrejtőznek, bizonyára figyelemmel kísérnek bennünket s éjjeli tüzeink után indulva, legalább is elrabolhatnák lovainkat. Tanácsára megtöltöttük összes fegyvereinket s embereim közt kellő mennyiségű töltényt osztottam ki.

Lovainkat még más veszély is fenyegette. A laza, puha talajban medvék nyomait is láttuk s *Loppszen* figyelmeztetett, vigyázzunk lovainkra, mert a medvék a bozótban leselkednek s könnyen lovainkra támadhatnak. Ez okból lovainkat éjjel sátrainkhoz kötöttük s állandóan két emberrel őriztettük tanyánkat.

Az éjjelek most — november küszöbén — már igen hidegek voltak. Már délután négy órakor befagyott a tintám, melyet lehelletemmel kellett felengesztelnem, hogy írhassek. Régi kaszári bundám, mely egy évig pihent, ismét előkerült s a forró thea legkedvesebb italom lett. Egy kis vaskályha, melyet nemezbe bevarrva az egész úton magammal hordoztam, most jó szolgálatot tett. Beállítottuk sátramba s csövét aczéldróttal a sátor rúdjához erősítettük akként, hogy vége a sátor nyílásán kiálljon. *Iszlám* száraz rőzsével betüzelt s csakhamar pattogott a lobogó tűz. Mily pompás eszme!

A kályha felmelegítette a sátrat, úgy, hogy oly kellemes volt benne, mint akár stockholmi szobámban. Joldas eleintén

hőkölt, mikor a rőzse pattogását hallotta, de a kályhából kiáradó kellemes meleg csakhamar eloszlatta minden aggodalmát. Éjjel abbahagytuk a tüzelést, mire a metsző hideg a sátorba behatolt. Október 30-ikán észleltük harmadfélév óta a legnagyobb hideget: a hőmérő —26·1 fokra esett, sátramban —23 fokra, de ameddig fűtöttem, csak —3 fok volt a hideg.

November elsején friss medvenyomokat találtunk, mire *Iszlám* és *Loppszen* engedélyt kértek, hogy a medvét — mely amúgy is útunk irányában haladt — üldözhessek. Karavánunk tovább folytatta útját, de midőn egy völgyön készült átkelni, *Iszlám* és *Loppszen* vad vágatásban, magasra emelt puskával felénk száguldoztak, azt kiáltva: „*Tangutok, rablók, rablók!*“ Nyomukban tizenkét lovas tangut tűnt fel. Azonnal megállítottam karavánomat, a málháslovakat egy ember őrizete alatt néhány tamarixbokor mögé rendeltem s fegyvereinket készenlétbe helyezve, *Iszlám*, *Parpi* és *Loppszen* társaságában egy kis dombon foglaltam helyet.

Muzulmánjaink annyira féltek, hogy nyárfalevél módjára remegtek. *Parpi* már megért ily támadást, mert ő előbb *Dutreuil de Rhins* szolgálatában állott, kit a tangutok harmadfél évvel előbb Tam-budda mellett megtámadtak és megölték. *Przseválszkij*-nak és *Roborovszkij*-nak is voltak e vidéken ily kalandjaik s így helyzetünk komolyságának teljesen tudatában voltam.

A tangutok tizenketten voltak s *Loppszen* állítása szerint ugyanannyi puskájuk is volt. Nekünk csak három puskánk s öt pisztolyunk volt, így tehát nyilvánvaló volt az ellenség túlsúlya. *Iszlám* és *Loppszen* voltak legjobb lövészeink; de a tangutok kivétel nélkül biztosan lőnek, kik villájukon soká és hidegvérrel ezéloznak és sohasem sütik el fegyverüket, míg csak teljes biztossággal nem tudják, hogy találni is fognak.

Milyen sors várhat reánk ilyen körülmények között? Elpusztulna-e karavánunk és kárba vesznének utolsó utazásunk összes eredményei?

Nem! Oly nagy még nem volt a veszedelem, legalább e

pillanatban még nem. Midőn a rablócsapat észrevette, hogy mi nem csak ketten, hanem jóval többen vagyunk, 150 lépésnyire tőlünk megállott s haditanácsot ült. A haditanács eredménye, úgy látszott, az volt, hogy a támadás nem volna okos, mielőtt számunkról és fegyverkezésünkről biztos tudomása nincs. Ezalatt nyugodtan tovább szíttam pipámat, mi embereimet láthatólag megnyugtatta.

A tangutok egyet jobbfelé kanyarodva elnyargaltak és két-felé váltak; egyik részök keskeny hegyszorosba fordult be, míg a másik, tőlünk két puskalövés távolságra, velünk párhuzamosan haladó irányt követett. A legnagyobb baj az volt, hogy útunk keskeny sziklakapu felé vezetett s attól kellett tartanunk, hogy a tangutok ott biztos lesből ránk támadnak s velünk röviden elbánnak. Szerencsére nem teljesedett be aggodalmunk s így baj nélkül jutottunk át e veszélyes helyen.

34 kilométernyi menetelés után felütöttük sátrainkat kis tócsa partján, ahol lovaink jó legelőt is találtak. Miután a lovak kellőleg legeltek, a sátrak mellett megkötöztük. Csak kis tüzet raktunk a bokrok között, hogy a tangutok ne vegyék észre már messziről. *Loppszen* nagyon tartott az éjjeltől, mert a tangutok mindent könnyen megfigyelhettek, míg ők maguk a fűben rejtve maradtak.

Az éj sötétségében csakugyan életjelt adtak magukról. Tanyánk körül mindenünnen hallatszott rettenetes üvöltésük, mely a hiénák vagy éhes farkasok vonításához hasonlított. Ez cselfogás volt, melylyel kiakarták tudni, hogy vannak-e kutyáink. Ha ez volt a céljuk, úgy nem maradtak bizonytalanságban, mert kutyáink egész éjjel dühösen ugattak és ismételve megrohanták a tócsát, ahol — úgy látszik — a tangutok lovai voltak megkötözve. A tangutok pedig a földre lapúlva, macskák módjára ólálkodtak tanyánk körül anélkül, hogy támadni mertek volna.

Embereim egész éjjel talpon voltak, folyton zajt csaptak, kiabáltak, doboltak, a lovak nyerítettek és dobogtak, a kutyák ugattak és vonítottak, egyszóval valóságos ostromállapotban voltunk. De a tangutoknak nem sikerült minket megrohanni; egyetlen lovunkat sem tudták ellopni.

Ilyen volt bevonulásunk a khara-tangutok országába. Jó figyelmeztetés volt ez nekünk, hogy itt jó lesz ám óvakodni. A tangutok hajnalban visszahúzódtak s tisztes távolságból nézték készülődésünket. Midőn útnak indultunk, tanyánk helyére lovagoltak s behatóan szemügyre vették. Üres gyufaskatulyákon, gyertyamaradékokon és újságpapíron, melyet ott találtak, megismerhették, hogy nem pusztán mongolokkal volt dolguk. Valószínűleg ennek köszönhattuk, hogy további üldözésünkről lemondtak.

A következő napokon ismét több kis tó mellett haladtunk el s több helyütt tangut-sátrakra bukkantunk. Ezek mellett ütöttük fel saját sátrainkat. Meg akartuk mutatni a tangutoknak, hogy nem félünk tőlük. Két lovas, kivel találkoztunk, menten elszökött s csak este bátorkodott két más tangut, hosszú karddal felfegyverkezve, sátramhoz. Öltözetük a mongolokéhoz hasonló volt, de nyelvükből egy szót sem értettek meg.

Loppszen Lasszába tett négy zarándoklása következtében birta a tangutok nyelvét, a tibetit, s így az ő közvetítésével megértethettük magunkat velük. A barátságos fogadtatás, melyben őket részesítettük, nagyrészt elenyésztette félelmüket, de úgy látszik, még nem jöttek aziránt teljesen tisztába, hogy mit gondoljanak felőlünk. De egy juhot mégis eladtak nekünk s elláttak egyúttal tejjel is.

XVII. FEJEZET.

Khinán keresztül haza.¹⁾

A Dulan-jang (meleg-folyó) partján töltöttük a következő napot s én felhasználtam a kínálkozó alkalmat, hogy a tangutok fekete sátraít felkeressem. A sátor alapja négyzet, de a sátor oly nagy, hogy háromszor vagy négyszer több helyet ad, mint a mongol vagy kirgiz jurta. Alakja alacsony leesonkított piramishoz hasonlít, mely szabálytalan, alacsony prizmát képező tetővel van ellátva. A sátor közepén volt a tűzhely, a falak mentén zsákok, melyekben árpa, liszt, zsír és só volt. A tűz körül heverték bundák, tömlők, fa-fazekak, kardok, theás kannák, kötelek, puskák stb. E tárgyak legnagyobb részét maguk a tangutok készítik, úgy a kardokat is.

Dulan-kitt volt az első szilárdan épített község, melyet Kopa elhagyása, tehát július 30-ika óta találtunk. Falai kevés házat kerítenek el, melyeknek alapfala kő, többi fala agyagból való.

November 8-ikán pillantottuk meg a *Kuku-nor* vízfelületét és másnap partját értük. (3300 m.) Éjjeli szállásunk helyéről nagyszerű kilátást élveztünk. A tó zöldes-kékes vízfelülete a szemhatár széléig terült, jobbról és balról hegységektől övezve, melyek a messze távolban elenyésztek. A tavat a tangutok

¹⁾ Ezen fejezethez gróf *Széchenyi Béla* keletázsiai utazásának tud. eredményeit I. köt., *Lóczy L.* A khinai-birodalom természeti viszonyainak leírását és *Cholnoky Jenő* a Sárkányok országából című utleírását kiegészítő olvasmányul ajánlhatjuk.

Ngombo-Czo-nak, a khinaiak *Czing-hai*-nak nevezik; Kuku-nor mongol nyelven kék tavat jelent.

A tó eredetéről *Loppszen* a következő mondát ismerte: Régesrégen egy láma nagy gödröt ásott a földbe. Azután fehér és fekete gyökeret tartott a gödör fölé s a feketét kétfelé vágta. A gyökérből fakadó víz a gödröt egészen megtöltötte. Ha a fehér gyökeret metszette volna el, tejjel telt volna meg a verem; ez a népességre nézve nagy baj lett volna, mert kénytelenek lettek volna a marhatenyésztést abbahagyni. A láma ezután magas hegyre mászott s onnan nagy sziklatuskót hengergetett a tóba, melyből a tó szigete keletkezett.

A Kuku-nor vidékén lakó *khara-tangutok* gyakran látogatták meg sátrainkat mindig lasszai kardokkal felfegyverkezve. Tejet, juhot, lovat vettünk tőlük, de *Loppszen* nem akarta, hogy nagyon sok pénzt lássanak, mert még mindig gazembereknek tartotta őket, kik csak fegyvereinktől való félelmükben nem rontottak reánk.

A tangutok mindig azt kérdezték *Loppszen*-től, hogy málháladáinkban katonák vannak-e elrejtve, s ő mindig a legnagyobb komolysággal azt válaszolta, hogy a nagyobb ládáknak két, a kicsinyekben egy katona, meg sok fegyver van. Kis kályhámot furesa csövével ágyúnak tartották. Midőn azt kérdezték, hogy miért tüzelünk benne esténként, *Loppszen* azt válaszolta, hogy az azért van, hogy az ágyú készen legyen; ha veszély közeledik, csak puskaport és golyókat kell a tűzre dobni s akkor a cső pokoli tüzet okád.

A tangutok télen a tómenti steppéken tartózkodnak, de nyáron az éjszaki hegységbe vonulnak. Legfőbb főnökük Gangeze Láma, aki a szí-ning-fui kormányzó és a nomádok között a közvetítő szerepét viszi s egyuttal igazságot is szolgáltat. Csak fontosabb esetekben szokott tibeti nyelven Szí-ning-fuba írni, egyébként saját belátása szerint ítél.

A Kuku-nor vidéke a khinaiak kezében van, de közigazgatásuk nagyon hiányos. Itt is khinai hivatalnokok vannak, úgy mint Czajdámban. A közigazgatás azonban korántsem oly jó, mint Keleti Turkesztánban, mely szintén a khinaiak kezében van.

A mongolok martalócz szomszédjaikat *khara-tangut*-oknak vagyis fekete tangutoknak nevezik; ez a név valószínűleg fekete

Kuku-nor vidéki fiatal tangut.

sátraikról, sötét testbőrükről és fekete hajukról ragadt rájuk, de nem onnan, mivel — mint *Loppszen* állítá — a kara szó egyúttal rosszat is jelent. Amíg az ő földjükön jártunk, minden pil-

lanatban támadástól kellett tartanunk, mintha csak háborúban volnánk. Szerencsére most holdvilágos éjjeleink voltak, úgy, hogy őreink sátrunk környékét jól szemügyre vehették. Kutya-ink folyton dühösen ugattak, de rendesen csak a nagy sárgás-szürke farkasok miatt, melyek éjjelenként sátrainkhoz közeledtek.

Lassanként sűrűbben népesített vidékre értünk; *elhagytuk Belső-Ázsiának lefolyás nélküli területét* s a Czunkuk-golban az első folyóra bukkantunk, mely vizét a Csöndes-Óceánba önti. A faluk gyakoriabbakká válnak s a forgalom élénkül; folyton karavánokkal találkozunk, melyek némelyike 300 emberből is áll s 150 puskást számlál. Bizonyítéka annak, hogy a tangutok földjén a közbiztonság tényleg nagyon rossz. Végre *Ton-ker* vagy *Donchur* városába érkeztünk. Mily szokatlan élet, mily kábító zaj!

Parpi bejt reggel előre küldtem, hogy a város parancsnokának útlevelemet bemutassa. A város kapujában várt ránk s egy levelet adott át egy „orosz“ nőtől, ¹⁾ ki arra kért, szállnék az ő házába. Nem nagyon illőnek tartottam ugyan, hogy magányos hölgnél keressek szállást, de kíváncsiságból mégis elfogadtam a meghívást.

Csinos khinai ház kapujából khinai ruhába öltözött fiatal nő jött felém, ki a legnagyobb barátsággal kérdezé: „Do you speak English?“ Midőn igenlő választ nyert, a társalgás csakhamar megeredt. A fiatal nő Mrs. *Rijnhart* volt, amerikai származású orvos, hollandi hittérítő neje, kinek férje ez időben Pekingben tartózkodott.

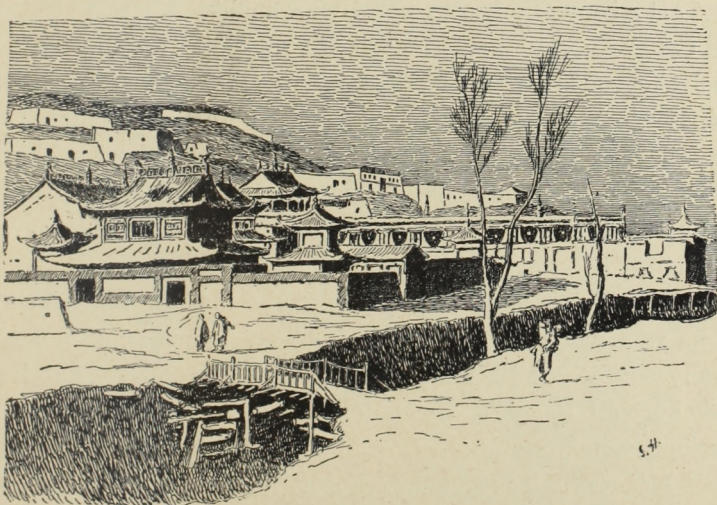
Rijnhartné úrhölgy a megtestesült szeretetreméltóság és vendégszeretet volt. Nem kell hangsúlyoznom, mily jól esett ismét valakivel társalogni, kivel egyébről is lehetett beszélni, mint legelőkről, veszélyes szorosokról, vad yakokról és házimarháról. Csak azon csodálkoztam, hogy a hittérítő fiatal feleségét a ton-keri durva nép közt merte hagyni. A fiatal nőnek egyébiránt

---

¹⁾ Orosznak („orus“) neveznek itt minden európaiat.

orvosi ismeretei folytán már sok barátja volt a khinai lakosság körében.

A következő napokon *Kum-bum* híres egyházát látogattam meg. Kum-bum vagy a „tízezer kép temploma“ számtalan épületből áll. Meredek lejtőkön és kőlépcsőkön vezet az út a perjel házához. Mintegy 30 éves férfi volt, rövidre nyírt hajjal, szakálltalan, vörösesbarna ruhába öltözve, mely a karokat födetlenül hagyta. A szoba falai tömérdek istenképpel és templomi zászlóval voltak borítva. A perjel a fal mellett álló emelvényen ült s az „Om mani padme hum“ imádságot számtalanszor eldarálta.

Kum-bum kolostor.

Loppszen levette sapkáját s térdreborult előtte. A pap kegyesen kinyújtá kezét s megáldá őt. Azután theával kínált meg s utazásunk felől tudakozódott. Megengedte, hogy a templomot megnézzem, de szigorúan megtiltotta bárminek is lerajzolását.

A kolostorfalú magva a templomi épületek tömkelege, melyek között számtalan négyszögletes udvar van. Legszebb és legnevezetesebb a *Szirkang* templom, melynek meredekül felfelé kunkorodó teteje aranyban tündöklöklik. A templom előtt áll egy (akkor lombtalan) fa, melynek minden levelén az „Om mani

padme hum“ imádság olvasható. A nép azt hiszi, hogy a levelek az imádság szövegével nőnek. *Huc* abbé megvizsgálta a dolgot és azt találta, hogy a leveleken tényleg rajta van az írás; de hogy miként került rá, nem bírta kitudni. Magam nem láttam e sajtóságot írást, de midőn *Loppszen*-t megkérdeztem, miként magyarázza e dolgot, azt felelte, hogy a lámák maguk írják rá e szavakat.¹⁾

A templom homlokzatát hat oszlopon nyugvó veranda képezi, melybe három kapún juthatni be. Belseje valóságos múzeum. Magas, pompás templomterem boltozik az aranyozott tető alá s benne titokzatos homály uralkodik. A terem közepén áll *Csong-Kaba* 10 méter magas szobra, előtte öt lámpa égett, melyeket csinos áldozati edények vesznek körül. *Csong-Kaba* képét négyszögben álló pillérek veszik körül. Küloldalán van egy négyszögletes pajzs, melynek khinai írásjegyei a khinai császár hatalmát dicsőítik. A szobor oldalain könyvespolczok vannak, melyeken szent könyvek és egyéb becses könyvek állanak.

A Szirkang-templom körül számtalan más, egyszerűbb templom van, melyekben kisebb-nagyobb istenségek képei vannak, aranyozott arczczal és kezekkel, drága ruhákba öltözve. Az udvarok közt áll *Cuggksin-dugun* temploma, melynek négy oldalát oszlopmenetek díszítik.

Két vízszintes gerendasor között hengeralakú imamalmok vannak felállítva, melyek két csapon forgathatók egy erre szolgáló fogantyú segítségével. Külsőjük kék vagy zöld alapon aranyozott tibeti betűkkel van díszítve. Nehány lámának az a feladata, hogy az épületben körüljárva, az imamalmokat állandóan pergő mozgásban tartsa. Minden henger tengelye körül finom papírszeletek vannak csavarva, melyekre az „Om mani padme hum“ ima van finom betűkkel reányomva. Csak egy forgatásra van szükség, hogy az ima százezerszer szálljon fel az egek felé. Az imádkozásnak valóban könnyű módja!

¹⁾ Lásd gróf *Széchenyi Béla* utazásának tud. eredményeit. I. köt. I. szakasz. *Léczy L.* A Khinai Birodalom természeti viszonyainak leírását, *Fordító.*

Az udvarok hemzsegnék lámáktól, kik mind hajadonfővel járnak, rövidre nyírt hajjal s vörös szövetekben, melyeket tóga módjára vállukra vetnek s derékon összefognak. Ezek a lámák

Kum-bumi templomzászló, melynek képei Lassza, Kum-bum és Csong-Kaba templomait ábrázolják.

csak abban különböznek egymástól, hogy egy részük még piszkosabb, mint a másik. Némelyiknek arca kéményseprőhöz vagy

négerhez hasonlít. Az ember szinte rosszúl lesz, ha ezt a sok naplopót a díszes aranytemplomok között őgyelegni látja. Felvilágosítással egyikök sem akart szolgálni s így azzal kellett beérnem, amit *Loppszen* velem közölt. Ő már számtalanszor volt jelen a kolostor ünnepélyein s annak minden zúgát ismerte.

Mancza-hezun egy nagy konyhaépület, melynek falazott tűzhelyén három óriási kazán áll, melyekben a zarándokok részére theát és czambát főznek. Innen oszlopsoros udvarra érke-zünk, melynek falaira számos bálvány volt festve. Ezeknek ránk-zos homloka, széles orra, félrehúzott szájnylása, felfelé kunko-rodó bajsza és fekete szemöldöke inkább rossz szellemet sejtetne bennük, mintsem istent. Úgy látszik, ezzel az ábrázolással az istenek rettentő, megsemmisítő hatalmát akarták feltüntetni.

Az épületek építészete sajátzerű és fantasztikus s minden-ben a tibeti ízlés törvényeihez alkalmazkodik ; a harmonikus for-mákhoz szoktatott európai csakhamar beleun ezen motivumokba. Ez az építészet nem képes a nyugalom és béke érzését felkel-teni, melyet templomainkban megtalálunk. Szemünk egyik csúcs-tól a másikhoz, egyik oszlopfőtől a másikhoz bolyong s min-denütt csak a faragványoknak ugyanazon zűrzavarát, a kék, zöld, ibolya és egyéb színeknek ugyanazt a tarkaságát találja, melytől végre is szinte színvakságot kapunk.

A templomok impozáns volta helyet enged a kényelmetlen-ség érzésének, melyet mohammedán mecsetben sohasem érez-tem. Ehhez első sorban a sok naplopó járul hozzá, kik az oszlop-folyosókon ülve, rózsafüzéreken imádságokat olvasnak le s ha egy pillanatban megálltam, hogy vázlatot készítek, egerek mód-jára minden sarokból előbújtak s sűrű csoportban körülvettek. Többnyire 10—15 éves fiúk, kik a kolostorban élnek s a láma-ságra készülnek.

Egyik teremből a fiúk rythmikus imája hangzott fel. Kelle-mesen hangzott, de mégis sokkal kellemesebb volt, midőn ismét a friss levegőre léphettem ki. Az egész kép azonban sok tekintet-ben emlékeztetett európai kolostoréletünkre a maga szentképei-vel, mystikus templomaival stb.

Midőn a lámák meghallották, hogy templomzászlókat és burkhánokat (bálványszobrokat) veszek, este felé felkerestek engem s ilyeneket nagy számmal kínáltak. Nehányat, mely nem volt túlságosan drága, meg is vásároltam, valamint néhány áldozati csészét és imadobot; utóbbi két emberi koponyaboltozatból volt készítve.

November 23-ikán folytattuk útunkat *Szi-ning-fu*-ba. Már késő éjjel volt, mikor odaérkeztünk s a város hatalmas kapuja zárva volt. Ostorainkkal zörgettünk a kapun, mire az őr megjelent s én jó borravalót ígértem, ha a taotaitól bebocsáttatásunkat kieszközli. Másfélóráig várakoztunk a taotai válaszára, mely végre is megérkezett s úgy szólt, hogy a kaput — reggel majd kinyitják. Nem volt mit tennünk, mint a legközelebbi falúban szállást keresni.

Alig keltem fel reggel, máris két angol, Mr. *Ridley* és Mr. *Hunter* keresett fel, kik a „China Inland Mission“ tagjai voltak; mindkettő khinai ruhát és farkocsot viselt s csak arczvonásaik árulták el európai származásukat.

Ridley úr lakására hívott s egy hetet töltöttem szeretetreméltó családjá körében, teljes kényelemben és jólétben. Mily ügyetlen voltam, mikor ismét rendes ágyban kellett aludnom, asztalnál széken ülnöm s késsel, villával ennem; hiszen hónapok, majdnem évek óta leszoktam minden európai kényelemről.

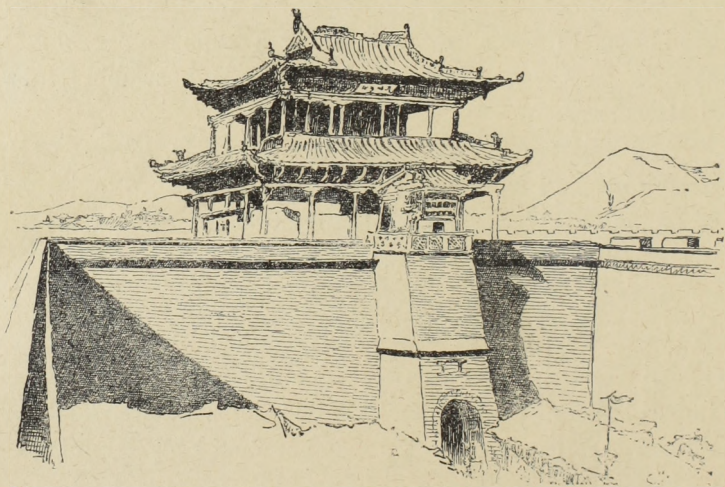
Itt oszlattam fel karavánomat, csakis *Iszlám* bejt tartva meg magam mellett. Összes embereimet szobámba hívtam s egyenként megállapítottam, mennyi követelni valója van mind-egyiköknek. Midőn azután mindegyikök ennek kétszeresét megkapta s azonkívül mongol lovaimat és sok élelmet is nekik ajándékoztam, mindnyájan hálás szívvel és mint jó barátaim váltak meg tőlem. Khinai útlevelet is szereztem nekik, melylyel Kansou-fu, Szu-csou, Khámi és Korla érintésével hazafelé indultak. Karavánuk feje *Parpi* bej lett, ki ez utat már megtette s kinek jó revolvert ajándékoztam. Reménylem, hogy ők is oly szerencsésen érkeztek haza, mint én.

Embereim kifizetése alapos érvágás volt pénztárczámon,

melyben most már csak 770 liang (mintegy 2700 korona) maradt meg; ebből kellett útat fedeznem Pekingig, ahova a posta 28 napig utazik, nekünk pedig három hónapig kellett úton lennünk.

Szi-ning-fuban egészen khinai módra állítottam össze karavánomat; ez *Iszlám* bejen kívül három emberből és hat öszvérből állott; podgyászunkat hajlított farámákra erősítve helyeztük el a málhanyergekre s csak a „kézipodgyász“ maradt könnyen hozzáférhető. Az öszvérekkel azonban sok bajom volt, mert nagyon makacsok voltak, de még több bajom volt embereimmel,

Szi-ning-fu város kapuja.

kik folyton szitkozódtak s káromkodtak, úgy, hogy örültem, hogy csak hat napra fogadtam őket. Mivel tolmácsot nem sikerült kapnom, *Hall* úr, a hittérítő segédje kínálkozott, hogy *Ping-fan*-ig elkísér, *Ridley*né pedig egész ládával adott velünk kalácsot, burgonyát, mézet és egyéb finom csemegét.

Ping-fan városában újra szerveztem karavánomat. Az öszvéreket és gazdáikat visszaküldtem s két nagy kordélyt béreltem, melyekre az egész málhát felraktuk. Mindegyiket egy-egy öszvér és két-két ló húzta. Az utazás a *Nan-sán* hegységen át hat napig tartott s döcögős kordélyokon valóságos kín volt. A nagy

hideg is erősen gyötört s a híd nélküli folyókon való átkelés sok gondot okozott. Legrosszabbúl jártunk a *Si-ning-ho* folyón való átkeléskor. A folyó jege nehéz szekereinket nem bírta el, azért embereim a jeget felvágták s az így keletkezett csatornába behajtották fogatainkat. De a lovak nem bírták továbbhúzni, bár más kocsik lovait is eléfogtuk. Végre is egy khinai, kinek úgy látszik idegei nem voltak, a tiz fokos hidegben meztelenre levetkőzött s a jéghideg vízbe beleugorva, a kocsik kerekei előtt heverő jégtuskókat és köveket eltávolította. Elborzadtam, mikor ezt az embert a jeges vízben dolgozni s alábukni láttam, míg én a bundámban is fáztam. Kétségbeesett erőlködés után sikerült fogatainkat a túlsó partra vonszolni, de ez a kaland négy óránkba került.

Ilyen a nagy karavánút, mely Liang-csou-fuból Keleti-Turkesztánba vezet. Az utat követő táviróvezeték némi polgáriasodás jelét mutatja, de nem titkolhatjuk el azt a nézetünket, hogy többet ért volna, ha a khinaiak rendes utat és hidakat építettek volna, mintsem az óriási falat, mely az utat soká kíséri.

Liang-csou-fuból megérkezésem után táviratot küldtem Ő Felségének, Svédország királyának s azon örömben részesültem, hogy két nappal rá rendkívül nyájas választ kaptam. A khinaiak a távirót nagy scepticismussal nézik s furcsa fogalmaik vannak róla. Azt hiszik, hogy a táviratot tartalmazó papiros nagyon vékonyra összegöngyölve a drótban őrlött gyorsasággal végig szalad s hogy az elszigetelők kis állomások, melyeken a papiros megpihenhet, ha az eső esik.

Liang-csou-fu igen népes nagy város, melynek mintegy százezer lakosa van. Akaratom ellenére tizenkét napot kellett itt töltenem, mivel a továbbutazáshoz szükséges tevéket nem bírtam megszerezni. Végre deczember 27-ikén nyolcz tevével útnak indulhattunk Ning-hszia felé, mely Liang-csou-futól 465 kilométernyire van. Alig hagytuk el az éjszakai kaput, midőn két rongyos khinaival találkoztunk, kik (török nyelven) *Iszlám*ot értesítették, hogy 50 taélért (180 korona) Niang-hsziába vinnének, 9 tevével, mely a mienknél sokkal jobb. Az ajánlatot

azonnal elfogadtuk, a málhákat az új tevékre raktuk át s tovább utaztunk. A tevék tényleg pompásan mentek s rajtuk ülni nagy élvezet volt.

Midőn 1897. január 1-én *Csing-fan*-ból indulni készültem, a mandarin által kíséretemül rendelt két khinai kijelenté, hogy csak néhány nap alatt szerezhet lovat és eledelt. Erre azt feleltem, hogy nem kértem kíséretet és e miatt egy órát sem vesztegethetünk. A kapu előtt egy csomó ember állt utunkba, kik azt mondták, hogy még egy napig itt kell maradnunk, mivel a mongol útlevél még nem kész, s ha ellenkeznek, erőszakkal is visszatartanának.

Karavánomnak a kapúnál várakoznia kellett, míg én ezen arczátlanóság felett magamon kívül, a jamenbe (khinai hivatal) mentem. A parancsnok „beteg“ lévén, csak egy tuczat piszkos őrök fogadott ott éktelen lármával. Midőn egy pillanatra csönd állott be, hivatkoztam pekingi útlevelemre s azzal fenyegetöztem, hogy ha a mandarin engem feltartóztatni merészel, magaviseletét az orosz követ útján *Li-Hung-Csang*nak feljelentem s akkor állása és élete veszélyeztetve lesz.

Ez használt. A tolmács azzal tért vissza, hogy a mandarin reggelire kéret, de én azt üzentem neki, hogy ha az országút porában csúszva jönne hozzám, még akkor sem méltatnám figyelemre; tüstént adja ki útleveletem s a két lovas. Az őrök erre egyszerre félretették opiumpipáikat s egy-kettőre megvolt az útlevél és a két lovas. Így végre elindulhattunk.

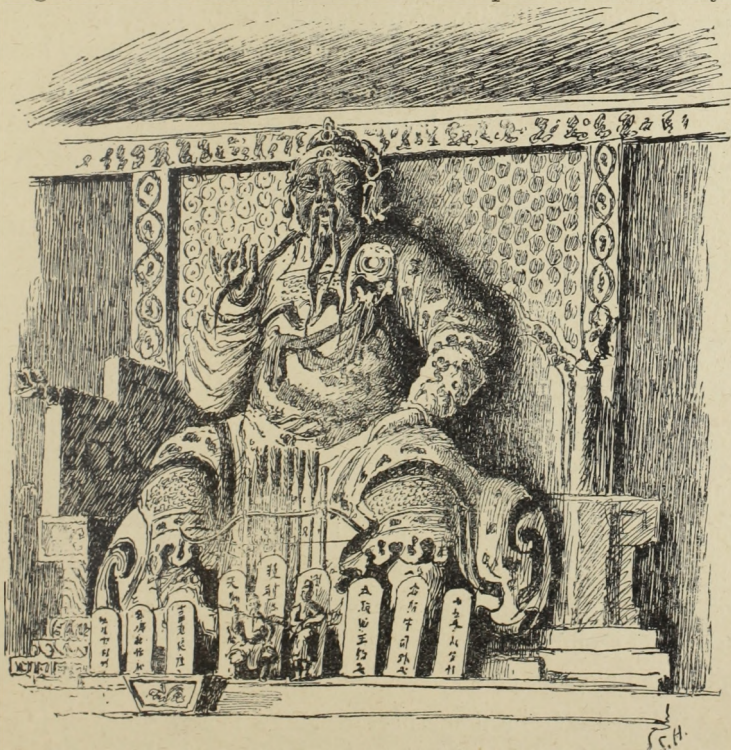
Január 18-ikán értük el a Hoang-ho partján épült *Ning-hszia* városát. Nagy öröömre honfitársakat találtam itt *Pilquist* úr s neje és 3 segédje személyében, kiknek vendégszerető házában két napot pihenhettem. Ning-hszia az első dungán lázadás előtt jelentékeny város volt, mintegy 60.000 lakóval, de a lázadás óta alig van 12—15.000 lakója s a város falai körül egész negyedek üresen állanak.

Pilquistné sok érdekes dolgot mondott el a khinai nőkről. Alig van husz éves khinai nő, ki férjnél ne volna. Gyakran tizenöt, sőt tizenkét éves korban mennek férjhez és már egész kis

korokban kérik szüleiket, hogy lábaikat esonkíttassák meg, mivel tudják, hogy férfi rájuk sem pillant, ha nincs kis lábuk.

Az operációt öt-hat éves korukban hajtják véghez. Az öreg lábujj és a mellette levő lábújj között felvágják a lábat, azután a négy lábújjat erővel a láb talpa alá hajlítják és a lábat erős szalagokkal körülkötik, miáltal az eltorzítás állandóan megmarad. Minden lábhoz külön kell cipőt csináltatni s ilyet

A háború istene, egy Hsiang-su-fu melletti templomban.

üzletekben készen nem találni. Ha a nő lép, cipőjének orra jó magasan a föld felett libeg s a test egész súlyát a cipő sarkába szorított sarokesont viseli.

Képzelfelhető, mily fájdalommal jár ez az örületes tortura. A szegény leányok a műtét után gyakran évekig sem hagyhatják el az ágyat s éjjeleken át sírnak és nyögnek ezen kínok mellett, melyek a legcsekélyebb mozdulatnál fokozódnak. Mivel ezen-

felül a körmök könnyen a húsba nőnek, képzelhető, hogy a khinai nők járása a legkevesébbé sem kecses. Kacsák módjára biczegnek, lassan és óvatosan, mintha mezítláb tükön vagy csallánon járnának. Innen van, hogy oly keveset mozognak, minek eredménye a lábaknak teljes lesoványodása. És mind ez a kín, mind ez a kimondhatatlan gyötrellem csak azért van, hogy főköttő alá kerüljenek!

Egy másik általánosan dívó szokás, mely sokkal gyakoribb, mint gondolnók, az újszülött gyermeknek kitétele. A mely szülő azt hiszi, hogy nem tudja gyermekét felnevelni, egyszerűen kiteszi a város fala mellé, a hol kutya és disznó felfalja, vagy vízbe fullasztja. Ez annál sajátságosabb, mivel a khinai gyermekével megható gyöngéden bánik, mihelyt az beszélni kezd. Megelőzőleg azonban állatnak tekintti, melyet, ha meghal, koporsóba sem tesz, hanem csak szalmába csavarva ás el.

A svéd hittérítői állomáson sikerült egy újszülött gyermeket, melyet éppen az árokba dobtak, az utolsó pillanatban megmenteni. A szegény kicsike ott kiabált, a térítők felvették, ápolták, s néhány év alatt igen kedves gyermekké nőtt fel. Ekkor eljöttek szülei s kérve kérték a hittérítőket, hogy adják vissza gyermeküket, a mit azok természetesen meg is tettek. — Egy svéd családnak öreg szolgálója volt, mely kilencz gyermekét, egyiket a másik után, kitette és egyiket sem hagyott életben. A hittérítők sok esetben gyakorolták az emberi szeretet művét gyermekekkel és nőkkel szemben; azonkívül sok férfit is megmentettek, kik ópiummal akartak életüknek véget vetni.

Ning-hsziától a tengerpartig eléggé ismert vidéken utaztam. De a Pao-tuig vezető út, mely az *Ordosz* sivatagon vezet át, egész ázsiai utazásomnak legnehezebb részei közé tartozik. Az egész idő alatt (18 nap) a legiszonyatosabb viharok tomboltak, melyek a nagy hideggel együtt szinte jéggé fagyasztottak minket. De nem is lehet szó viharokról, orkánok voltak azok a szó legszigorúbb értelmében. Midőn az orkán végigsüvöltött az ordoszi síkságon, sokszor azt hittük, hogy a nyeregből kiemel s a teve talajt veszít. Bunda és ruha semmit sem használt, a szél minde-

nütt keresztülhatolt s a hol csak növényekre bukkantunk, azokat meggyújtottuk, hogy érzéketlenné vált tagjainkat kissé felmelegítsük!

Január 31-én tombolt a legerősebb orkán, melynek valaha szemlélője voltam. Indulásra gondolni sem lehetett. A vihar feldöntötte és majdnem rongyokká tépte sátramát. Embereim a

málhákból köralakú gátat rögtönöztek s ennek védelme alatt kuporodtak egész nap. De bármit tetünk is, a test melegét nem birtuk megtartani! Minden jég-hideg. Ha néhány csepp forró thea hull le, az a bundán megfagy, s olyanná lesz, minthastearin volna. A tinta jégtuskóvá fagyott s írónnal kell jegyzeteimet írnom.

17 foknyi hideg mellett ily erős szél veszélyessé válhatik és mindenképpen vi-
gyáznunk kellett,

hogy meg ne fagyjunk. Nem tudom, mi éri kezeimet, ha nincsen meg khinai kézi kályhám (*so-lo*), mely állandóan melegen tartotta kezeimet. Nappal a teve hátán ölemben tartottam, este amikor lefeküdtem, ágyamba toltam.

A legnagyobb hideg február 2-ikán állott be, a midőn a hőmérő — 30, éjjel — 33 fokra esett a fagypontra alul; a sátorban *csak* — 26·8 fok volt a hideg!

Pao-tu-ban ismét svéd hittérítőket, *Helleberg* urat és nejét

Mongol nő.

találtam, kiknél szíves fogadtatásban részesültem. Ők a „Christian Alliance“ nevű amerikai hittérítőszövetség tagjai, mely szövetkezet Pekingtől Pao-tuig a hittérítőtelepek hosszú sorát tartja fenn; ezekben 61 svéd térítő működik.

Karavánomat és *Iszlám* bejt itt megbízható kezekbe adtam s magam, csak egy khinai szolgálával, kis kétkerekű, öszvérhúzta kordélyban továbbstiettem kelet felé; *Kalgán*-tól kezdve gyaloghintóban hordattam magamat, de ez az út végtelenül hosszúnak tűnt fel. „Mindjárt Pekingben vagyunk“, ismételte khinai szolgálom számtalanszor, de mindig újabb és újabb falvak bukkantak elő és Peking csak nem akart előtűnni. *Ezer és egy napot* töltöttem ázsiai utamon, de ez az *utolsó* nap hosszabbnak látszott valamennyi előzőnél. Végül a távolban bokrok között valami szürkesség bukkant elő. „Peking fala!“ magyarázta szolgálom. Igen Peking fala volt.

Peking volt útamnak végpontja s a nyájas olvasó elképzelheti, mily érzelmekkel nyargaltam be a mandsu-város déli kapuján. Egy álló óráig tipegtek öszvéreim a város fala mentén, míg végre az „Ég kapuja“ gigantikus építményeivel előbukkant, melynek alagútszerű boltozata alatt emberek, kocsik és állatok hangyaboly módjára nyüzsögtek.

A kaputól csakhamar az európai követségek utcájába érkeztem, melyben tudomásom szerint francia hotel is volt. Ruháim a hosszú úton annyira elkoptak, hogy néhány napig a szállodában akartam maradni, míg tisztességes öltözetem lenne.

Gyaloghintóm az utcában még nem haladt messze, midőn egy fehérre meszelt kapu előtt kozák őrszemet pillantottam meg. Megkérdeztem, milyen ház ez s azt a választ nyertem, hogy az orosz követség. E szavaknak oly búbajos hangjuk volt, hogy hintómból kiugrottam és beléptem. Nem gondoltam most arra, hogy öltözetem több mint egyszerű; levertem róla a port és befelé haladtam.

A kapuból kövezett út vezetett a kert végében álló követ-ségi épülethez. Csöngettem. Khinai szolga nyitotta ki az ajtót s orosz nyelven megkérdezte, hogy kihez akarok menni. Megkér-

deztem, hogy a chargé d'affaires, *Pawloff* úr jelen van-e, mert tudtam, hogy *Cassini* követ Pekinget elhagyta. Azután bejelentettek.

Nagyobb szeretetreméltóságot képzelni sem lehet annál, melylyel *Pawloff* úr fogadott; ő már Szt.-Pétervárból értesült róla, hogy meg fogok érkezni s egy hónap óta tartott részemre szobákat készen. Ott garmadával találtam leveleket szülőföldemről s másunnan, melyek közül a legrégebbiek tizenhárom hónap óta vártak reám. Kimondhatatlan gyönyörrel nyeltem le e leveleket, melyeket oly nehezen s oly soká vártam.

Azután felkerestem az európai követeket, kik mindnyájan a legnagyobb figyelemmel és szeretetreméltósággal fogadtak s utazásom befejezéséhez gratuláltak. *Oszkár* királytól üdvözlő táviratot is kaptam.

De a vad és félvad népek között töltött évek nem múltak el nyomtalanul; hamar beteltem az ünnepélyekkel, melyeken nagyon is félszegnek éreztem magamat s úgy találtam, hogy az átmenet a Góbi sivatag, Tibet és Czajdam sivatagjaitól az európai szalonokhoz nagyon is hirtelen volt.

Tizenkét napi pihenő után elbúcsúztam új barátaimtól és megkezdtem a hazautazást. Három út között választhattam: a legrövidebb Vancouver és New-Yorkon át vezet, a legkényelmesebb póstagözösön Indián és Szuezen át, a legfárasztóbb és leghosszabb Mongolián és Szibérián át. Én az utóbbit választottam s így *még egyszer keresztúlszeltem egész Ázsiát*. Kétkerekű khinai kordélyon, mongol lovaktól húzva, száguldottam végig a Góbi sivatagon *Szair-usszu* és *Urga* városokon át *Kiakhtába*.

Ezzel az utazásnak új módjával ismerkedtem meg. A kordély villás rúdjaival keresztül elől harántfát dugnak, melyet két lovas a nyereg fölött térdére vesz, míg más két lovas dereka körül kötelet köt, melynek vége erre a harántfára van erősítve. Így száguldanak végig a sivatagon, összerázva és törve a kordélyban ülő embert.

Az utazáshoz a Czung-li-jamen útlevele szükséges és előre küldött lovasok gondoskodnak a szükséges lovakról. Húsz lovas

kiséri a kocsit két állomással tovább. Ha a négy vonó-állat elfáradt, négy újat fognak be. Az átfogás oly gyorsan és könnyen megy, hogy a kordélyban ülő utas észre sem veszi, ha csak az ablakon ki nem néz.

Utak sehol sincsenek és határozott állomások sem. Friss ló és ember a mongolok sátorfalvainál várnak s így tudni kell, hol lehet nomádokat találni. Ezért nem is követtünk valamely határozott utat, hanem tüskön-bokron, dombon-árkon át egyenesen a legközelebbi faluhoz vágattunk. Éjszaki Mongoliában helyenként még hó feküdt s ott tevéket kellett befogatnunk.

A Maidari-templom Urgában.

Urgában, a hol a díszes Maidari-templomot megnéztem, el kellett válnom hű szolgálamtól *Iszlám* bejtől, ki egy másik kordélyon kísért. Nagyon fájt, hogy el kellett tőle válnom, de nem vihettem haza, bármennyire is sajnáltam. *Luba*, urgai orosz konzul pártfogásába vette őt s — saját biztonsága czéljából — orosz postaküldöncz gyanánt, Uljasszutaiba küldte, a honnan Urumesi és Kasgár városán át Osba, hazájába ment. Megkönnyebbültem, midőn *Szaiczeff* kapitány arról értesített, hogy *Iszlám* bej szülővárosában Osban, nejéhez és gyermekeihez szerencsésen megérkezett.

Pawloff szívességéből Pekingtől Kiakhtáig kozák őrség kísért. Innen tarantászon, szánon és telegán Baikál és Irkutszk érintésével Kanszkba utaztam. Itt vasútra ültem s kilencz napig és kilencz éjig tartó utazás után Szent-Pétervárra érkeztem.

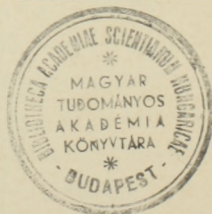
1897 május 10-én pillantottam meg újra Stockholm tornyait és házait. Mily boldognak éreztem magamat, midőn ismét *hazai* földre léphettem, miután három évig és hét hónapig Ázsia sivatagjain vándoroltam keresztül!

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lap
I. A „Világ teteje“ felé	1
II. Téli utazás a Pámiron át	10
III. A „Jéghegyek atyja“ (Musz-tag-ata)	22
IV. Ujra a Pámirban	53
V. A sivatag felé	64
VI. A földi paradicsomból a siri csönd birodalmába	78
VII. Karavánom pusztulása	91
VIII. Megmentve	104
IX. A Hindu-kus hegységben	112
X. Kasgártól Khotánig	118
XI. A sivatagbeli Pompéji	127
XII. A vad teve hazájában	137
XIII. A Lop-nor	151
XIV. Tibet felé	166
XV. A Föld legmagasabb hegyvidéke	179
XVI. A mongolok között	190
XVII. Khinán keresztül haza	201

Magyar Tudományos Akadémia
 Könyvtára 410 /1952. sz.

Sven Hedin

HEDIN SVEN TÉLI RUHÁBAN.

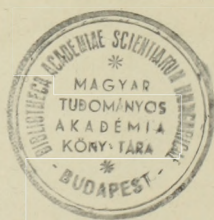

A TENGISZ-BAI HÁGÓN.

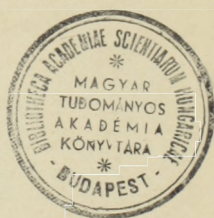

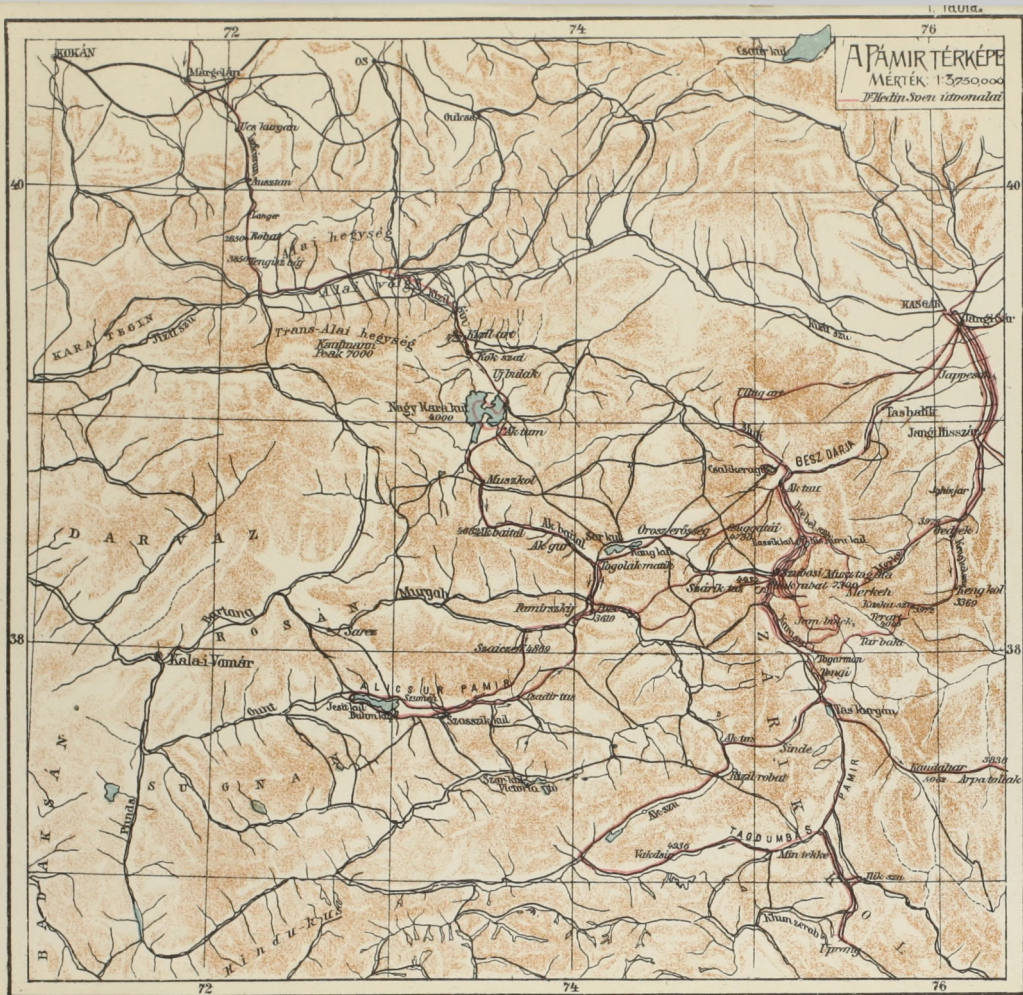

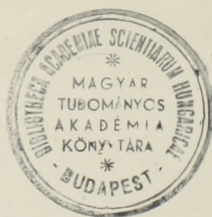
TEVEFOGAT.

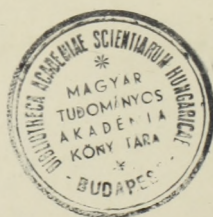

KARA-JILGA KIRGIZ AUL A MUSZ-TAG-ATÁTÓL DÉLRE.

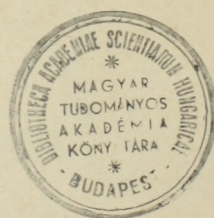

VESZÉLYES CSÓNAKÁZÁS.

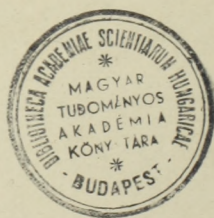

KIRGIZ ASSZONYOK.

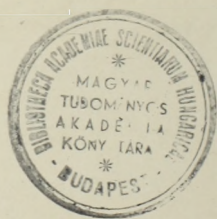

HOMOKFÖRGETEGBEN.

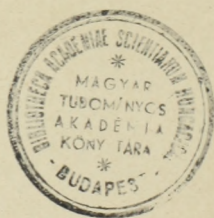

KÉTSÉGBEESETT VÍZKERESÉS.

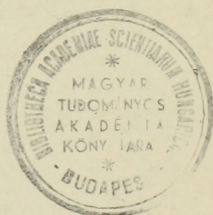

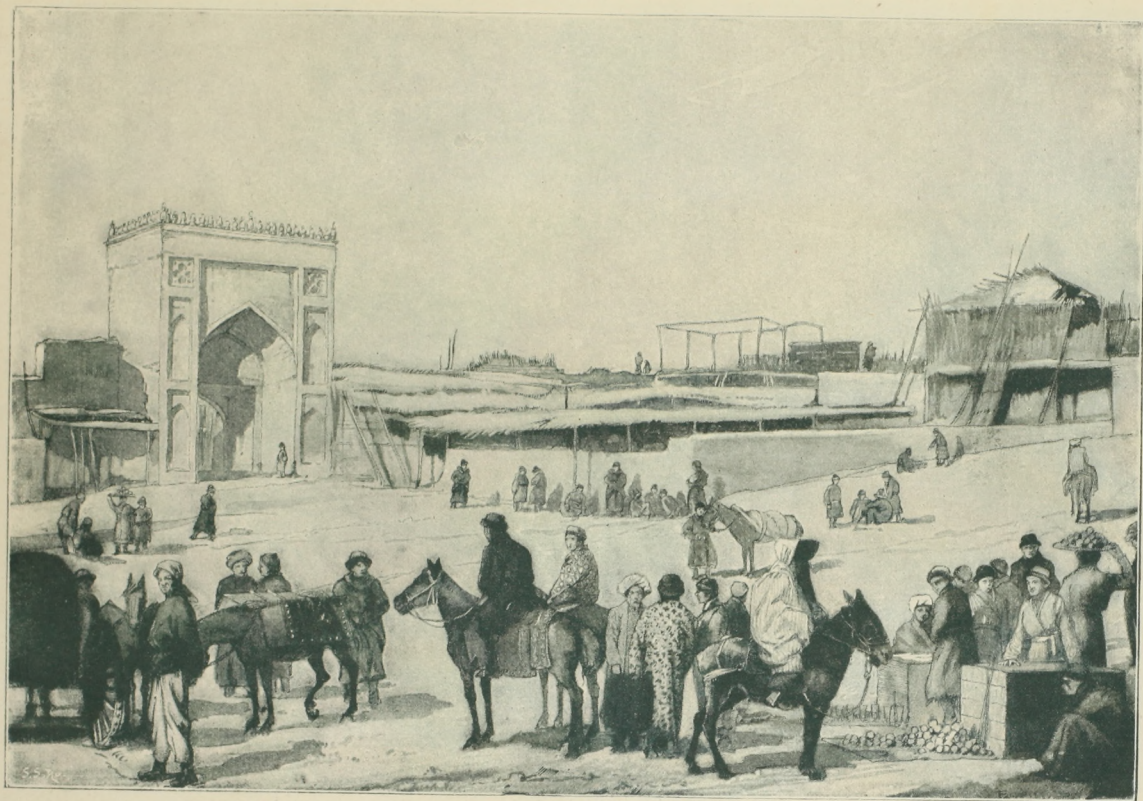

ISZLÁM BEJ.

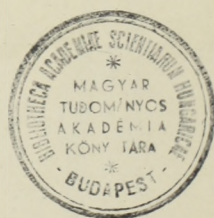

KHOTÁN VÁSÁRTERE.

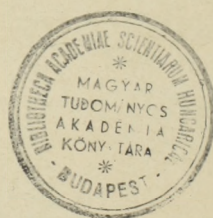

ISMERETLEN NÉPTÖRZS TANYÁJA.

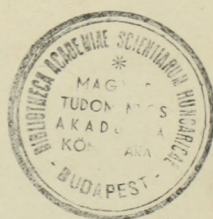

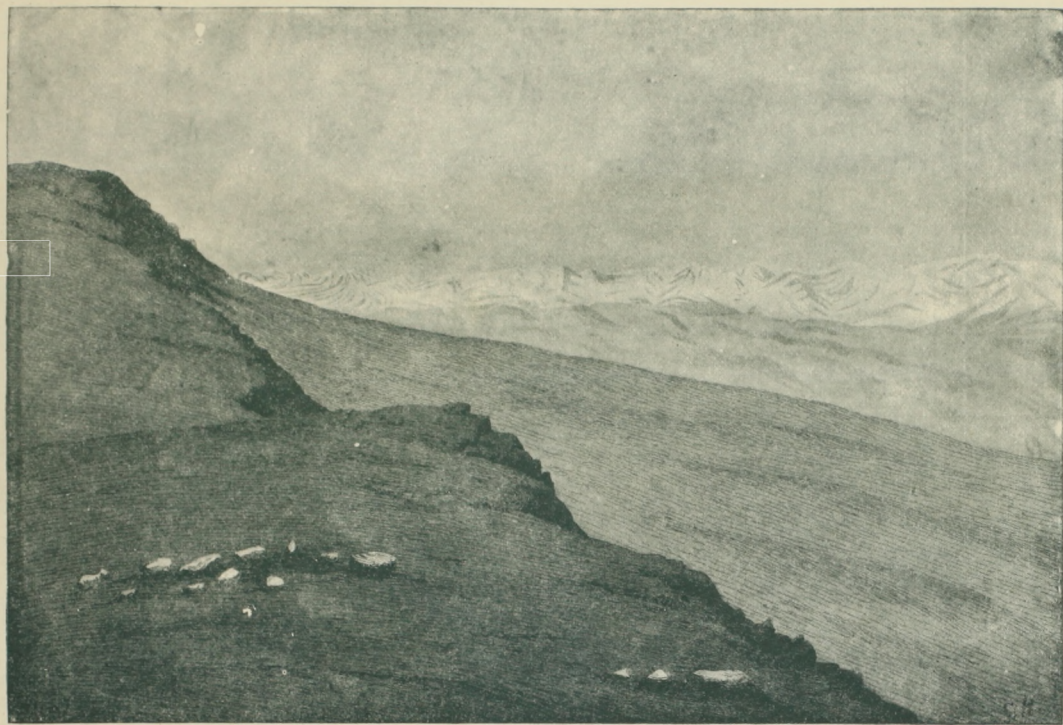

ELSŐ TANYÁNK TIBETBEN.

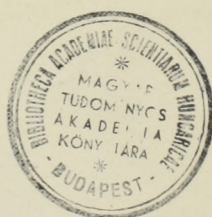

AZ ARKA-TAG, A TIZENEGYEDIK TANYÁTÓL NÉZVE.

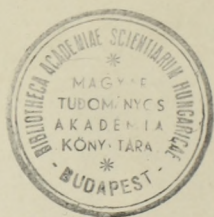

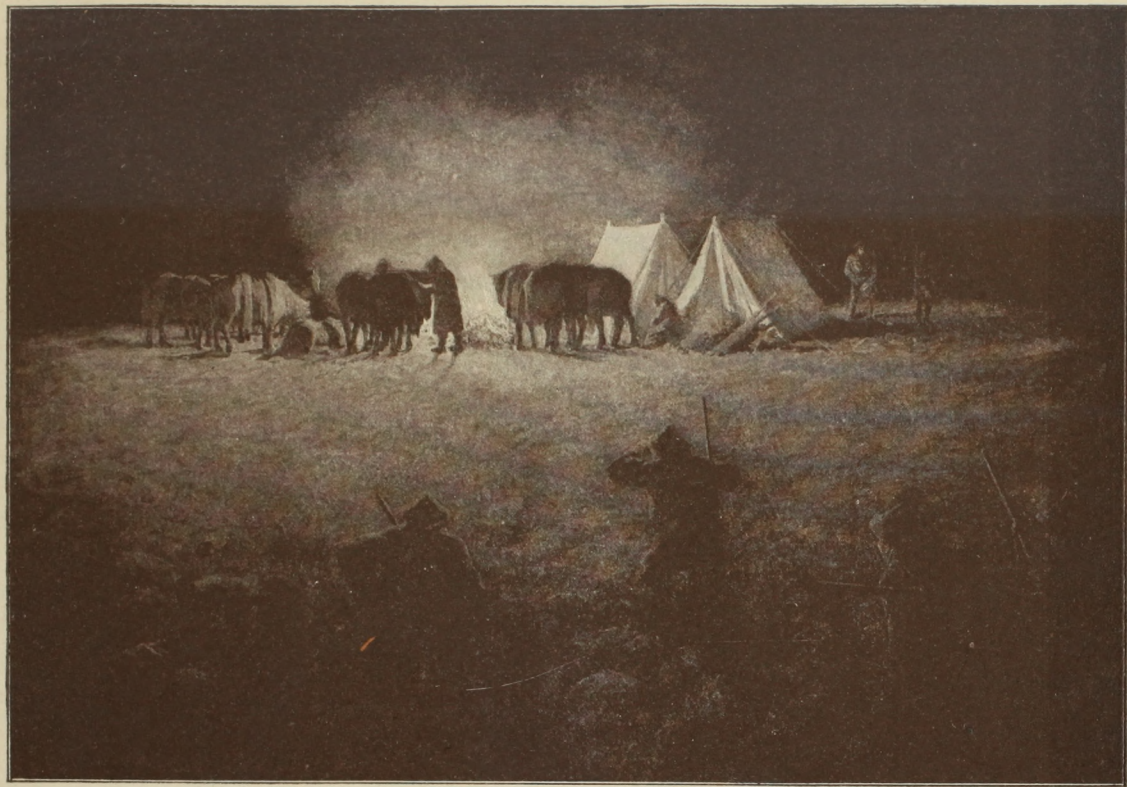

A MEGSEBZETT YAK MEGTÁMADJA ISZLÁM BEJT.

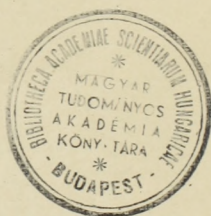

TIBETI RABLÓK TANYÁNK KÖRÜL ÓLÁLKODNAK.

A TARIM MEDENCZE, LOP-NOR
ÉS ÉJSZAKI TIBET TÉRKÉPE.
MÉRTÉK = 1:6,000,000

É J S Z A K I T I B E T

— Dr Hedén Sven útvonala

1. füzet.

Ára 60 fillér.

Földr. 0.

816.1

KÖNYVTÁRSÁG
ESZT.

LOCZY LAJOS

HEDIN SVEN

ÁZSIA SIVATAGJAIN KERESZTÜL

Átdolgozta

DE TAIRRING GUSZTÁV

Számos képpel.

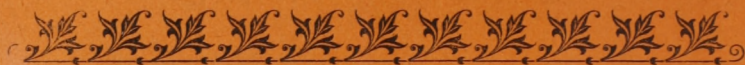

HEGEDŰS, G. R.

WODIANER F. ÉS FIAI, (LAMPÉL R.)

cs. és kir. udv. könyvkereskedés kiadása, BUDAPESTEN.

MAGY. AKADEMLA
KÖNYVTÁRA

A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára.

Alulírott kiadócég tisztelettel jelenti, hogy a **Magyar Földrajzi Társaság** erkölcsi támogatása mellett és **dr. Lóczy Lajos** egyet. tanár szerkesztésével

A [MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA

ezímmel új vállalatot indít meg, a melynek czélja az, hogy a földrajzi tudomány irodalmának azokat a termékeit, a melyek közérdekű módon tárgyalják a tudomány legújabb eredményeit, az érdeklődő, művelt magyar olvasóközönség számára könnyen hozzáférhetővé tegye.

A **Magyar Földrajzi Társaság** tekintélye és a szerkesztőség, melyet a Társaság választmánya a kiadandó munkák kiválasztásával, lefordításával és sajtó alá rendezésével megbízott, a legteljesebb biztosítékot nyújtja arra nézve, hogy az új könyvtár számára kiválasztandó művek: eredeti és külföldi útleírások vagy más földrajzi munkák nemcsak becses ismeretterjesztő, hanem egyszersmind érdekes olvasmányok is lesznek. Alulírott kiadócég pedig rajta lesz, hogy a meginduló új vállalat külső kiállítása minden tekintetben méltó legyen úgy a vállalatban megjelenő munkákhoz, mint ahhoz az olvasóközönséghez, amely szeretettel karolja fel a magyar irodalom emez eddigelé, sajnos, fölötté elhanyagolt és támogatásra még nagyon is rászoruló ágának ügyét. Az új vállalat minden egyes számát művészi illusztrációk fogják díszíteni, s a mikor valamely jeles külföldi munka lesz soron, a kiadócég igyekezni fog, hogy a magyar kiadás számára mindenkor az eredeti munka illusztrációit szerezzé meg.

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA

HEDIN SVEN

ÁZSIA SIVATAGJAIN KERESZTÜL

ezimű híres útleírásának fordításával (50 képpel és egy térképpel) indul meg. A világhírű munka rövidített átdolgozását

DR. THIRRING GUSZTÁV

készíti azzal a művészi gonddal és lelkiismeretességgel, amely dr. Thirring minden munkáját jellemzi.

Hedin Sven, ez a világhírű ifjú svéd utazó, nagy művében Ázsia óriási sivatagainak rejtelseit tárja fel érdekfeszítő módon az olvasó előtt. 23,000 kilométernyi utat járt be a fiatal tudós Ázsia jég-, homok- és kősvatagjain, hol gyalog, hol lóháton, hol tevék vagy tibeti ökrök hátán, hol orosz tarantákon vagy kínai csézákban és sokszor egészen új utakon. Szakadatlanul rémes veszedelmek környékezték; de a tudomány rettenthetetlen bajnoka elszántan haladt tovább. Mióta visszaérkezett hazájába, nevét az egész művelt világ együtt említi Nansen és Stanley nevével.

Hedin Sven 1893-ban indult útnak. Keresztül száguldvá a kirgiz pusztaságon, nem törődve sem a szibériai téli hideggel, sem a lavinaomlás veszedelmével, karavánjával együtt utat tört magának fel a **Pamir** fensíkra, a mely Oroszország felől kapuja Indiának. Hóízvatarok tombolnak körülötte, mikor arra vállalkozik, hogy először feljusson a jéghegyek hatalmas atyjának, a *Musz-tag-atá*-nak tetejére, a melynek mondával koszorúzott jégkupolája 3000 méterrel magasabb a Mont-Blancnál s a melynek oldalait mindenfelől veszedelmes jégpáncél borítja. *Négy-szer* tesz **Hedin** kísérletet s eljut a legmagasabb csúcs közelébe; de a sziklák, a jég és a ritka levegő, a melyben alig lehet már lélekezni, mindannyiszor visszatérésre kényszeríti.

A jégsivatagokról benyomul a merész kutató a *kínai Turkesztán* rejtelmes homoksivatagjaiba. A benszülöttek között szájról-szájra jár a monda, hogy a sivatag közepén kincsekkel telt városok vannak eltemetve és akadt köztük már nem egy, a kit a kincsvágy a sivatagba hajtott, a honnan nem tért többé vissza. **Hedin** is a végromlás szélén állott. Véghetetlen kinok környékezték a szélkorbácsolta homok-tornyok között, véghetetlen szomjúság gyötört embert, állatot egyaránt. Egyik állat a másik után megy tönkre nyomorultan, s elpusztul a halál táborában az egész karaván, **Hedin** és két szolgája kivételével. Ezek is erőtllenül földre roskadnak s várják minden perczben a halált. csak **Hedin** vonszolja magát tovább. Végre szinte csodamódra rábukkan a folyó kiszáradt medrében egy kis élvezhető édesvízű pocsolyára, s megmenekül két társával együtt.

Az átélt szörnyűségek daczára Hedin, miután úgy, a hogy lehetett, újra fölszerelte magát, másodszer is benyomult az „emberölő homokba“, a mint a benszülöttek a Tákla-Makán sivatagnak ezt a részét nevezik. Ezuttal szerencsésebb volt. Rábukkant két, hajdanta népes, eltemetett városra, a melyet több, mint ezer esztendő előtt elnyelt a homoktenger. Művelt buddhista népek lakták valamikor e városokat azon a vidéken, a hol most a madár sem jár és egy fűszál sincs.

Idylli napokat élt ezután *Hedin* Kasgárban, a nagy kínai városban; de csakhamar újra visszatért a sivatagba, hogy megoldjon egy nagy geográfiai rejtélyt: a *Lop-Nor* tó pontos fekvésének kérdését. Ez is sikerült neki.

Végül nekiindult a Föld legnagyobb fensíkjának, *Tibet*-nek. 55 napig lakatlan kősvatagon hatolt keresztül. Emberei megszökdöstek s a lefogyott táborot tibeti rablók fenyegették. De Hedin elszántsága visszaverte őket. Végre gazdag tudományos zsákmánnyal megrakodva, Pekingbe érkezett, a honnan négy évi távollét után, 1897-ben visszatért hazájába. De csak rövid pihenésre, mert ő jelenleg is, nem törődve a kínai zavarok veszélyeivel, másfél év óta Belső-Azsia ismeretlen vidékein kutat.

Elményeit nagy férfiúhoz illő szerénységgel beszéli el s az első pillanatra megnyeri az olvasó rokonszenvét. Nagy munkája nem nehézkes, tudományos munka, hanem a legváltozatosabb, élvezetes olvasmány, a mely mindvégig lebilincsel minden rangú és korú olvasót és egyes fejezeteiben szinte a regények érdekfeszítő voltával vetekszik.

A kiadóczég reméli, hogy a művelt magyar olvasó közönség örömmel fogja fogadni *Hedin Sven* nagy munkájának magyar átdolgozását, a melyet az eredeti kiadás legszebb illusztrációi fognak díszíteni. **Azsia sivatagjain keresztül** a legkiválóbb munkák egyike az ázsiai útleírások között, úgy tudományos, mint irodalmi értékét tekintve, s azt hisszük, új vállalatunkat, **A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára**-t megfelelőbb, érdekesebb munkával nem indíthattuk volna meg.

A FÖLDRAJZI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA

megjelenik 32 oldalas füzetekben is. Egy-egy füzet ára 60 fillér.

E vállalat második kötete „**A mennyei birodalom története**.“ Irta **Dr. Lóczy Lajos**. Számos illusztrációval.

Ezenkint 2—3 kötet jelenik meg és kapható minden könyvkereskedésben.

LAMPEL R. (WODIANER F. ÉS FIAI)

cs. és kir. udv. könyvkereskedés kiadóhivatala

Budapest, Andrássy-út 21. sz.

HEDIN SVEN

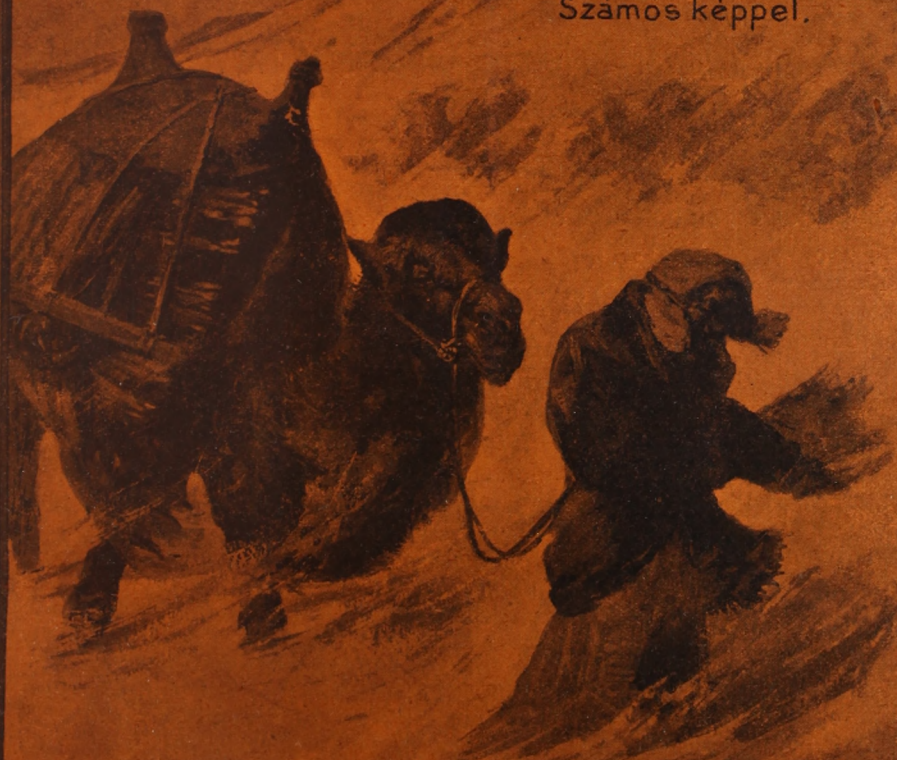

ÁZSIA SIVATAGJAIN KERESZTÜL

Átdolgozta

DE TÁIRRING GUSZTÁV

Számos képpel.

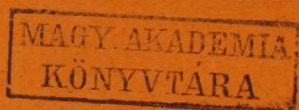
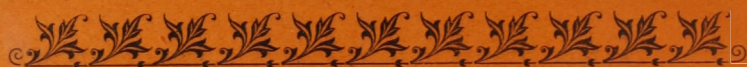

HEGEDŰS, A. R.

WODIANER FÉS FIAI, (LAMPÉL R.)

cs. és kir. udv. könyvkereskedés kiadása, BUDAPESTEN

A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára.

Alulirott kiadóczég tisztelettel jelenti, hogy a **Magyar Földrajzi Társaság** erkölcsi támogatása mellett és **dr. Lóczy Lajos** egyet. tanár szerkesztésével

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA

czímmel új vállalatot indít meg, a melynek czélja az, hogy a földrajzi tudomány irodalmának azokat a termékeit, a melyek közérdekű módon tárgyalják a tudomány legújabb eredményeit, az érdeklődő, művelt magyar olvasóközönség számára könnyen hozzáférhetővé tegye.

A **Magyar Földrajzi Társaság** tekintélye és a szerkesztőség, melyet a Társaság választmánya a kiadandó munkák kiválasztásával, lefordításával és sajtó alá rendezésével megbízott, a legteljesebb biztosítékot nyújtja arra nézve, hogy az új könyvtár számára kiválasztandó művek: eredeti és külföldi útleírások vagy más földrajzi munkák nemcsak becses ismeretterjesztő, hanem egyszersmind érdekes olvasmányok is lesznek. Alulirott kiadóczég pedig rajta lesz, hogy a meginduló új vállalat külső kiállítása minden tekintetben méltó legyen úgy a vállalatban megjelenő munkákhoz, mint ahhoz az olvasóközönséghez, amely szeretettel karolja fel a magyar irodalom emez eddigelé, sajnos, fölötté elhanyagolt és támogatásra még nagyon is rászoruló ágának ügyét. Az új vállalat minden egyes számát művészi illusztrációk fogják díszíteni, s a mikor valamely jeles külföldi munka lesz soron, a kiadóczég igyekezni fog, hogy a magyar kiadás számára mindenkor az eredeti munka illusztrációit szerezzé meg.

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA

HEDIN SVEN

ÁZSIA SIVATAGJAIN KERESZTÜL

ezímű hires útleírásának fordításával (50 képpel és egy térképpel) indul meg. A világhírű munka rövidített átdolgozását

DR. THIRRING GUSZTÁV

készíti azzal a művészi gonddal és lelkiismeretességgel, amely dr. Thirring minden munkáját jellemzi.

Hedin Sven, ez a világhírű ifjú svéd utazó, nagy művében Ázsia óriási sivatagjainak rejtelseit tárja fel érdekfeszítő módon az olvasó előtt. 23,000 kilométernyi utat járt be a fiatal tudós Ázsia jég-, homok- és kősvatagjain, hol gyalog, hol lóháton, hol tevék vagy tibeti ökrök hátán, hol orosz tarantákon vagy kínai csészákban és sokszor egészen új utakon. Szakadatlanul rémes veszedelmek környékezték; de a tudomány rettenthetetlen bajnoka elszántan haladt tovább. Mióta visszaérkezett hazájába, nevét az egész művelt világ együtt említi Nansen és Stanley nevével.

Hedin Sven 1893-ban indult útnak. Keresztül száguldva a kirgiz pusztaságon, nem törődve sem a szibériai téli hideggel, sem a lavinaomlás veszedelmével, karavánjával együtt utat tört magának fel a **Pamir** fensíkra, a mely Oroszország felől kapuja Indiának. Hózivatarok tombolnak körülötte, mikor arra vállalkozik, hogy először feljusson a jéghegyek hatalmas atyjának, a *Musz-tag-atá*-nak tetejére, a melynek mondával koszorúzott jégkupolája 3000 méterrel magasabb a Mont-Blancnál s a melynek oldalait mindenfelől veszedelmes jégpáncél borítja. *Négy-szer* tesz **Hedin** kísérletet s eljut a legmagasabb csúcs közelébe; de a sziklák, a jég és a ritka levegő, a melyben alig lehet már lélekezni, mindannyiszor visszatérésre kényszeríti.

A jégsvatagokról benyomul a merész kutató a *kínai Turkesztán* rejtelmes homoksvatagjaiba. A benszülöttek között szájról-szájra jár a monda, hogy a sivatag közepén kincsekkel telt városok vannak eltemetve és akadt köztük már nem egy, a kit a kincsvágy a sivatagba hajtott, a honnan nem tért többé vissza. **Hedin** is a végromlás szélén állott. Véghetetlen kinok környékezték a szélkorbácsolta homok-tornyok között, véghetetlen szomjúság gyötört embert, állatot egyaránt. Egyik állat a másik után megy tönkre nyomorultan, s elpusztul a halál táborában az egész karaván, **Hedin** és két szolgálja kivételével. Ezek is erőtlenül földre roskadnak s várják minden perczen a halált. csak **Hedin** vonszolja magát tovább. Végre szinte esodamódra rábukkan a folyó kiszáradt medrében egy kis élvezhető édesvízü pocsolyára, s megmenekül két társával együtt.

Az átélt szörnyűségek daczára Hedin, miután úgy, a hogy lehetett, újra felszerelte magát, másodszor is benyomult az „emberölő homokba“, a mint a benszülöttek a Tákla-Makán sivatagnak ezt a részét nevezik. Ezuttal szerencsésebb volt. Rábukant két, hajdanta népes, eltemetett városra, a melyet több, mint ezer esztendő előtt elnyelt a homoktenger. Művelt buddhista népek lakták valamikor e városokat azon a vidéken, a hol most a madár sem jár és egy fűszál sincs.

Idylli napokat élt ezután Hedin Kasgárban, a nagy kínai városban; de csakhamar újra visszatért a sivatagba, hogy megoldjon egy nagy geográfiai rejtélyt: a Lop-Nor tó pontos fekvésének kérdését. Ez is sikerült neki.

Végül nekiindult a Föld legnagyobb fensíkjának, Tibet-nek. 55 napig lakatlan kősvatagon hatolt keresztül. Emberei megszöködtek s a lefogyott tábort tibeti rablók fenyegették. De Hedin elszántsága visszaverte őket. Végre gazdag tudományos zsákmánnyal megrakodva, Pekingbe érkezett, a honnan négy évi távollét után, 1897-ben visszatért hazájába. De csak rövid pihenésre, mert ő jelenleg is, nem törődve a khinai zavarok veszéylejével, másfél év óta Belső-Azsia ismeretlen vidékein kutat.

Elményeit nagy férfiúhoz illő szerénységgel beszéli el s az első pillanatra megnyeri az olvasó rokonszenvét. Nagy munkája nem nehézkes, tudományos munka, hanem a legváltozatosabb, élvezetes olvasmány, a mely mindvégig lebilincsel minden rangú és korú olvasót és egyes fejezeteiben szinte a regények érdekfelesztő voltával vetekszik.

A kiadóczég reméli, hogy a művelt magyar olvasó közönség örömmel fogja fogadni Hedin Sven nagy munkájának magyar átdolgozását, a melyet az eredeti kiadás legszebb illusztrációi fognak díszíteni. **Ázsia sivatagjain keresztül** a legkiválóbb munkák egyike az ázsiai útleírások között, úgy tudományos, mint irodalmi értékét tekintve, s azt hisszük, új vállalatunkat, **A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtárát** megfelelőbb, érdekesebb munkával nem indíthattuk volna meg.

A FÖLDRAJZI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA

megjelenik 32 oldalas füzetekben is. Egy-egy füzet ára 60 fillér.

E vállalat második kötete „**A mennyei birodalom története.**“ Irta **Dr. Lóczy Lajos.** Számos illusztrációval.

Evenkint 2—3 kötet jelenik meg és kapható minden könyvkereskedésben.

LAMPEL R. (WODIANER F. ÉS FIAI)

cs. és kir. udv. könyvkereskedés kiadóhivatala

Budapest, Andrásy-út 21. sz.

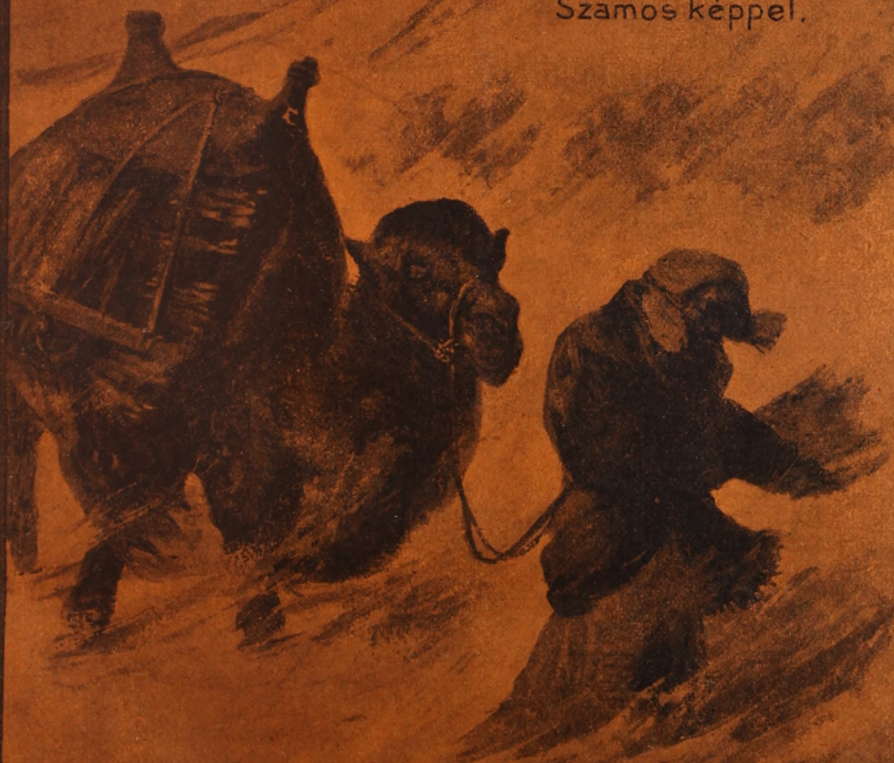
HEDIN SVEN

ÁZSIA SIVATAGJAIN KERESZTÜL

Átdolgozta

DR. TAIRRING GUSZTÁV

Számos képpel.

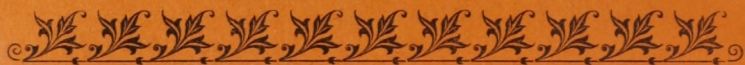

MECEPÜS, A. P.

WODIANER F. ÉS FIAI, (LAMPÉL R.)

cs. és kir. udv. könyvkereskedés kiadása, BUDAPESTEN.

MAGY. AKADEMI
KÖNYVTÁRA

A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára.

Alulírott kiadóczég tisztelettel jelenti, hogy a **Magyar Földrajzi Társaság** erkölcsi támogatása mellett és **dr. Lóczy Lajos** egyet. tanár szerkesztésével

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA

ezímmel új vállalatot indít meg, a melynek czélja az, hogy a földrajzi tudomány irodalmának azokat a termékeit, a melyek közérdekű módon tárgyalják a tudomány legújabb eredményeit, az érdeklődő, művelt magyar olvasóközönség számára könnyen hozzáférhetővé tegye.

A **Magyar Földrajzi Társaság** tekintélye és a szerkesztőség, melyet a Társaság választmánya a kiadandó munkák kiválasztásával, lefordításával és sajtó alá rendezésével megbízott, a legteljesebb biztosítékot nyújtja arra nézve, hogy az új könyvtár számára kiválasztandó művek: eredeti és külföldi útleírások vagy más földrajzi munkák nemcsak becses ismeretterjesztő, hanem egyszersmind érdekes olvasmányok is lesznek. Alulírott kiadóczég pedig rajta lesz, hogy a meginduló új vállalat külső kiállítása minden tekintetben méltó legyen úgy a vállalatban megjelenő munkákhoz, mint ahhoz az olvasóközönséghez, amely szeretettel karolja fel a magyar irodalom emez eddigelé, sajnos, fölötte elhanyagolt és támogatásra még nagyon is rászoruló ágának ügyét. Az új vállalat minden egyes számát művészi illusztrációk fogják díszíteni, s a mikor valamely jeles külföldi munka lesz soron, a kiadóczég igyekezni fog, hogy a magyar kiadás számára mindenkor az eredeti munka illusztrációit szerezzze meg.

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA

HEDIN SVEN

ÁZSIA SIVATAGJAIN KERESZTÜL

ezimű híres útleírásának fordításával (50 képpel és egy térképpel) indul meg. A világhírű munka rövidített átdolgozását

DR. THIRRING GUSZTÁV

készíti azzal a művészi gonddal és lelkiismeretességgel, amely dr. Thirring minden munkáját jellemzi.

Hedin Sven, ez a világhírű ifjú svéd utazó, nagy művében Ázsia óriási sivatagainak rejtelseit tárja fel érdekfeszítő módon az olvasó előtt. 23,000 kilométernyi utat járt be a fiatal tudós Ázsia jég-, homok- és kősvatagjain, hol gyalog, hol lóháton, hol tevék vagy tibeti ökrök hátán, hol orosz tarantákon vagy kínai csészákban és sokszor egészen új utakon. Szakadatlanul rémes veszedelmek környékezték; de a tudomány rettenthetetlen bajnoka elszántan haladt tovább. Mióta visszaérkezett hazájába, nevét az egész művelt világ együtt említi Nansen és Stanley nevével.

Hedin Sven 1893-ban indult útnak. Keresztül száguldva a kirgiz pusztaságon, nem törődve sem a szibériai téli hideggel, sem a lavinaomlás veszedelmével, karavánjával együtt utat tört magának fel a **Pamir** fensíkra, a mely Oroszország felől kapuja Indiának. Hóízvatarok tombolnak körülötte, mikor arra vállalkozik, hogy először feljusson a jéghegyek hatalmas atyjának, a *Musz-tag-atá*-nak tetejére, a melynek mondával koszorúzott jégkupolája 3000 méterrel magasabb a Mont-Blancnál s a melynek oldalait mindenfelől veszedelmes jégpáncél borítja. Négy-szer tesz **Hedin** kísérletet s eljut a legmagasabb csúcs közelébe; de a sziklák, a jég és a ritka levegő, a melyben alig lehet már lélekezni, mindannyiszor visszatérésre kényszeríti.

A jégsvatagokról benyomul a merész kutató a *kinai Turkesztán* rejtelmes homoksvatagjaiba. A benszülöttek között szájról-szájra jár a monda, hogy a sivatag közepén kincsekkel telt városok vannak eltemetve és akadt köztük már nem egy, a kit a kincsvágy a sivatagba hajtott, a honnan nem tért többé vissza. **Hedin** is a végromlás szélén állott. Véghetetlen kinok környékezték a szélkorbácsolta homok-tornyok között, véghetetlen szomjúság gyötört embert, állatot egyaránt. Egyik állat a másik után megy tönkre nyomorultan, s elpusztul a halál táborában az egész karaván, **Hedin** és két szolgálja kivételével. Ezek is erőtlennül földre roskadnak s várják minden perczen a halált. csak **Hedin** vonszolja magát tovább. Végre szinte csodamódra rábukkan a folyó kiszáradt medrében egy kis élvezhető édesvízű pocsolyára, s megmenekül két társával együtt.

Az átélt szörnyűségek daczára Hedin, miután úgy, a hogy lehetett, újra fölszerelte magát, másodszer is benyomult az „emberölő homokba“, a mint a benszülöttek a Tákla-Makán sivatagnak ezt a részét nevezik. Ezuttal szerencsésebb volt. Rábukant két, hajdanta népes, eltemetett városra, a melyet több, mint ezer esztendő előtt elnyelt a homoktenger. Művelt buddhista népek lakták valamikor e városokat azon a vidéken, a hol most a madár sem jár és egy fűszál sincs.

Idylli napokat élt ezután *Hedin* Kasgárban, a nagy kínai városban; de csakhamar újra visszatért a sivatagba, hogy megoldjon egy nagy geográfiai rejtélyt: a *Lop-Nor* tó pontos fekvésének kérdését. Ez is sikerült neki.

Végül nekiindult a Föld legnagyobb fensíkjának, *Tibet*-nek. 55 napig lakatlan kősvatagon hatolt keresztül. Emberei megszökdöstek s a lefogyott tábort tibeti rablók fenyegették. De Hedin elszántsága visszaverte őket. Végre gazdag tudományos zsákmánnyal megrakodva, Pekingbe érkezett, a honnan négy évi távollét után, 1897-ben visszatért hazájába. De csak rövid pihenésre, mert ő jelenleg is, nem törődve a khinai zavarok veszélyeivel, másfél év óta Belső-Ázsia ismeretlen vidékein kutat.

Elményeit nagy férfiúhoz illő szerénységgel beszéli el s az első pillanatra megnyeri az olvasó rokonszenvét. Nagy munkája nem nehézkes, tudományos munka, hanem a legváltozatosabb, élvezetes olvasmány, a mely mindvégig lebilincsel minden rangú és korú olvasót és egyes fejezeteiben szinte a regények érdekfeszítő voltával vetekszik.

A kiadóczég reméli, hogy a művelt magyar olvasó közönség örömmel fogja fogadni *Hedin* *Sven* nagy munkájának magyar átdolgozását, a melyet az eredeti kiadás legszebb illusztrációi fognak díszíteni. **Ázsia sivatagjain keresztül** a legkiválóbb munkák egyike az ázsiai útleírások között, úgy tudományos, mint irodalmi értékét tekintve, s azt hiszszük, új vállalatunkat, **A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára**-t megfelelőbb, érdekesebb munkával nem indíthattuk volna meg.

A FÖLDRAJZI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA

megjelenik 32 oldalas füzetekben is. Egy-egy füzet ára 60 fillér.

E vállalat második kötete „**A mennyei birodalom története**.“ Irta **Dr. Lóczy Lajos**. Számos illusztrációval.

Evenkint 2—3 kötet jelenik meg és kapható minden könyvkereskedésben.

LAMPEL R. (WODIANER F. ÉS FIAI)

cs. és kir. udv. könyvkereskedés kiadóhivatala

Budapest, Andrásy-út 21. sz.

A 4/B

HEDIN SVEN

ÁZSIA SIVATAGJAIN KERESZTÜL

Átdolgozta

DR. FAIRING GUSZTÁV

Számos képpel.

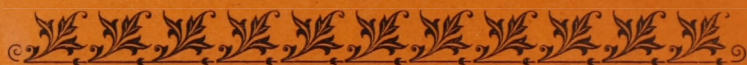

HEGEDŰS, R.

WODIANER F. ÉS FIAI, (LAMPÉL R.)

cs. és kir. udv. könyvkereskedés kiadása, BUDAPESTEN.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára.

Alulírott kiadóczég tisztelettel jelenti, hogy a **Magyar Földrajzi Társaság** erkölcsi támogatása mellett és **dr. Lóczy Lajos** egyet. tanár szerkesztésével

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG

KÖNYVTÁRA

ezímmel új vállalatot indít meg, a melynek czélja az, hogy a földrajzi tudomány irodalmának azokat a termékeit, a melyek közérdekű módon tárgyalják a tudomány legújabb eredményeit, az érdeklődő, művelt magyar olvasóközönség számára könnyen hozzáférhetővé tegye.

A Magyar Földrajzi Társaság tekintélye és a szerkesztőség, melyet a Társaság választmánya a kiadandó munkák kiválasztásával, lefordításával és sajtó alá rendezésével megbízott, a legteljesebb biztosítékot nyújtja arra nézve, hogy az új könyvtár számára kiválasztandó művek: eredeti és külföldi útleírások vagy más földrajzi munkák nemcsak becses ismeretterjesztő, hanem egyszersmind érdekes olvasmányok is lesznek. Alulírott kiadóczég pedig rajta lesz, hogy a meginduló új vállalat külső kiállítása minden tekintetben méltó legyen úgy a vállalatban megjelenő munkákhoz, mint ahhoz az olvasóközönséghez, amely szeretettel karolja fel a magyar irodalom emez eddigelé, sajnos, fölötte elhanyagolt és támogatásra még nagyon is rászoruló ágának ügyét. Az új vállalat minden egyes számát művészi illusztrációk fogják díszíteni, s a mikor valamely jeles külföldi munka lesz soron, a kiadóczég igyekezni fog, hogy a magyar kiadás számára mindenkor az eredeti munka illusztrációit szerezzé meg.

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA

HEDIN SVEN

ÁZSIA SIVATAGJAIN KERESZTÜL

ezimű hires útleírásának fordításával (50 képpel és egy térképpel) indul meg. A világhírű munka rövidített átdolgozását

DR. THIRRING GUSZTÁV

készíti azzal a művészi gonddal és lelkiismeretességgel, amely dr. Thirring minden munkáját jellemzi.

Hedin Sven, ez a világhírű ifjú svéd utazó, nagy művében Ázsia óriási sivatagainak rejtelseit tárja fel érdekesítő módon az olvasó előtt. 23,000 kilométernyi utat járt be a fiatal tudós Ázsia jég-, homok- és kősvivatagjain, hol gyalog, hol lóháton, hol tevék vagy tibeti ökrök hátán, hol orosz tarantákon vagy kínai csézákbán és sokszor egészen új utakon. Szakadatlanul rémes veszedelmek környékezték; de a tudomány rettenthetetlen bajnoka elszántan haladt tovább. Mióta visszaérkezett hazájába, nevét az egész művelt világ együtt említi Nansen és Stanley nevével.

Hedin Sven 1893-ban indult útnak. Keresztül száguldva a kirgiz pusztaságon, nem törődve sem a szibériai téli hideggel, sem a lavinaomlás veszedelmével, karavánjával együtt utat magának fel a **Pamir** fensíkra, a mely Oroszország felől kapuja Indiának. Hózivatarok tombolnak körülötte, mikor arra vállalkozik, hogy először feljusson a jéghegyek hatalmas atyjának, a *Musz-tag-atá*-nak tetejére, a melynek mondával koszorúzott jégkupolája 3000 méterrel magasabb a Mont-Blancnál s a melynek oldalait mindenfelől veszedelmes jégpáncél borítja. *Négy-szer* tesz *Hedin* kísérletet s eljut a legmagasabb csúcs közelébe; de a sziklák, a jég és a ritka levegő, a melyben alig lehet már lélegezni, mindannyiszor visszatérésre kényszeríti.

A jégsvivatagokról benyomul a merész kutató a *kinai Turkesztán* rejtelmes homoksvivatagjaiba. A benszüllöttek között szájról-szájra jár a monda, hogy a sivatag közepén kincsekkel telt városok vannak eltemetve és akadt köztük már nem egy, a kit a kincsvágy a sivatagba hajtott, a honnan nem tért többé vissza. *Hedin* is a végromlás szélén állott. Véghetetlen kinok környékezték a szélkorbácsolta homok-tornyok között, véghetetlen szomjúság gyötört embert, állatot egyaránt. Egyik állat a másik után megy tönkre nyomorultan, s elpusztul a halál táborában az egész karaván, *Hedin* és két szolgálja kivételével. Ezek is erőtlenül földre roskadnak s várják minden perczen a halált. csak *Hedin* vonszolja magát tovább. Végre szinte csodamódra rábukkan a folyó kiszáradt medrében egy kis élvezhető édesvízű pocsolyára, s megmenekül két társával együtt.

Az átélt szörnyűségek daczára Hedin, miután úgy, a hogy lehetett, újra felszerelte magát, másodszor is benyomult az „emberölő homokba“, a mint a benszülöttek a Tákla-Makán sivatagnak ezt a részét nevezik. Ezuttal szerencsésebb volt. Rábukant két, hajdanta népes, eltemetett városra, a melyet több, mint ezer esztendő előtt elnyelt a homoktenger. Művelt buddhista népek lakták valamikor e városokat azon a vidéken, a hol most a madár sem jár és egy fűszál sincs.

Idylli napokat élt ezután Hedin Kasgárban, a nagy kínai városban; de csakhamar újra visszatért a sivatagba, hogy megoldjon egy nagy geográfiai rejtélyt: a *Lop-Nor* tó pontos fekvésének kérdését. Ez is sikerült neki.

Végül nekiindult a Föld legnagyobb fensíkjának, *Tibet*-nek. 55 napig lakatlan kősvatagon hatolt keresztül. Emberei megszökdöstek s a lefogyott táborot tibeti rablók fenyegették. De Hedin elszántsága visszaverte őket. Végre gazdag tudományos zsákmánnyal megrakodva, Pekingbe érkezett, a homán négy évi távollét után, 1897-ben visszatért hazájába. De csak rövid pihenésre, mert ő jelenleg is, nem törődve a khinai zavarok veszélyeivel, másfél év óta Belső-Azsia ismeretlen vidékein kutat.

Elményeit nagy férfiúhoz illő szerénységgel beszéli el s az első pillanatra megnyeri az olvasó rokonszenvét. Nagy munkája nem nehézkes, tudományos munka, hanem a legváltozatosabb, élvezetes olvasmány, a mely mindvégig lebilincsel minden rangú és korú olvasót és egyes fejezeteiben szinte a regények érdekfelesztő voltával vetekszik.

A kiadócég reméli, hogy a művelt magyar olvasó közönség örömmel fogja fogadni Hedin *Sven* nagy munkájának magyar átdolgozását, a melyet az eredeti kiadás legszebb illusztrációi fognak díszíteni. **Ázsia sivatagjain keresztül** a legkiválóbb munkák egyike az ázsiai útleírások között, úgy tudományos, mint irodalmi értékét tekintve, s azt hiszszük, új vállalatunkat, **A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára**-t megfelelőbb, érdekesebb munkával nem indíthattuk volna meg.

A FÖLDRAJZI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA

megjelenik 32 oldalas füzetekben is. Egy-egy füzet ára 60 fillér.

E vállalat második kötete „**A mennyei birodalom története.**“ Irta **Dr. Lóczy Lajos.** Számos illusztrációval.

Evenkint 2—3 kötet jelenik meg és kapható minden könyvkereskedésben.

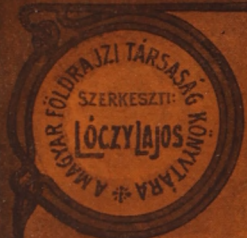
LAMPEL R. (WODIANER F. ÉS FIAI)

es. és kir. udv. könyvkereskedés kiadóhivatala

Budapest, Andrásy-út 21. sz.

44c)

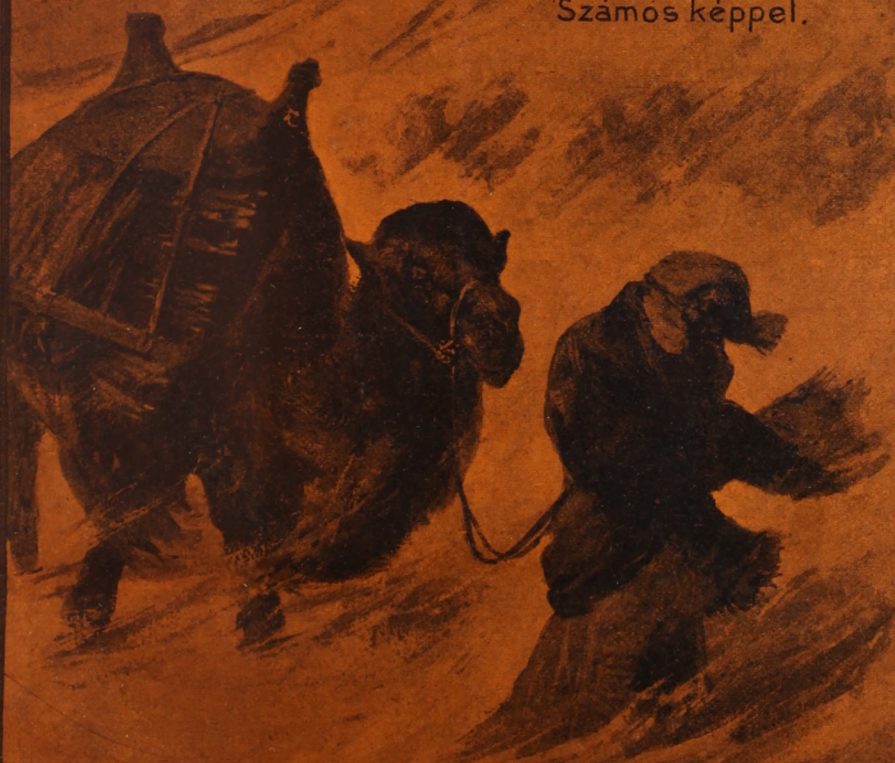
HEDIN SVEN

ÁZSIA SIVATAGJAIN KERESZTÜL

Átdolgozta

DE TAIRRING GUSZTÁV

Számos képpel.

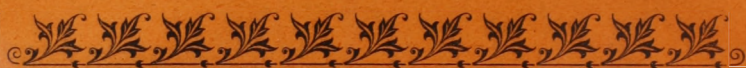

HERPUS, R.

WODIANER ÉS FIAL, (LAMPEL R.)

cs. és kir. udv. könyvkereskedés kiadása, BUDAPESTEN.

MAGY. AKADEMLA
KÖNYVTÁRA

A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára.

Alulirott kiadóczég tisztelettel jelenti, hogy a **Magyar Földrajzi Társaság** erkölcsi támogatása mellett és **dr. Lóczy Lajos** egyet. tanár szerkesztésével

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA

ezímmel új vállalatot indít meg, a melynek czélja az, hogy a földrajzi tudomány irodalmának azokat a termékeit, a melyek közérdekű módon tárgyalják a tudomány legújabb eredményeit, az érdeklődő, művelt magyar olvasóközönség számára könnyen hozzáférhetővé tegye.

A **Magyar Földrajzi Társaság** tekintélye és a szerkesztőség, melyet a Társaság választmánya a kiadandó munkák kiválasztásával, lefordításával és sajtó alá rendezésével megbízott, a legteljesebb biztositékot nyújtja arra nézve, hogy az új könyvtár számára kiválasztandó művek: eredeti és külföldi útleírások vagy más földrajzi munkák nemcsak becses ismeretterjesztő, hanem egyszersmind érdekes olvasmányok is lesznek. Alulirott kiadóczég pedig rajta lesz, hogy a meginduló új vállalat külső kiállítására minden tekintetben méltó legyen úgy a vállalatban megjelenő munkákhoz, mint ahhoz az olvasóközönséghez, amely szeretettel karolja fel a magyar irodalom emez eddigelé, sajnos, fölötte elhanyagolt és támogatásra még nagyon is rászoruló ágának ügyét. Az új vállalat minden egyes számát művészi illusztrációk fogják díszíteni, s a mikor valamely jeles külföldi munka lesz soron, a kiadóczég igyekezni fog, hogy a magyar kiadás számára mindenkor az eredeti munka illusztrációit szerezzze meg.

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA

HEDIN SVEN

ÁZSIA SIVATAGJAIN KERESZTÜL

czímű híres útleírásának fordításával (50 képpel és egy térképpel) indul meg. A világhírű munka rövidített átdolgozását

DR. THIRRING GUSZTÁV

készíti azzal a művészi gonddal és lelkiismeretességgel, amely dr. Thirring minden munkáját jellemzi.

Hedin Sven, ez a világhírű ifjú svéd utazó, nagy művében Ázsia óriási sivatagainak rejtelseit tárja fel érdekfeszítő módon az olvasó előtt. 23,000 kilométernyi utat járt be a fiatal tudós Ázsia jég-, homok- és kősvatagjain, hol gyalog, hol lóháton, hol tevék vagy tibeti ökrök hátán, hol orosz tarantákon vagy kínai csészákban és sokszor egészen új utakon. Szakadatlanul rémes veszedelmek környékezték; de a tudomány rettenthetetlen bajnoka elszántan haladt tovább. Mióta visszaérkezett hazájába, nevét az egész művelt világ együtt említi Nansen és Stanley nevével.

Hedin Sven 1893-ban indult útnak. Keresztül százugdva a kirgiz pusztaságon, nem törődve sem a szibériai téli hideggel, sem a lavinaomlás veszedelmével, karavánjával együtt utat tört magának fel a **Pamír** fensíkra, a mely Oroszország felől kapuja Indiának. Hóízvatarok tombolnak körülötte, mikor arra vállalkozik, hogy először feljusson a jéghegyek hatalmas atyjának, a *Musz-tag-atá*-nak tetejére, a melynek mondával koszorúzott jégkupolája 3000 méterrel magasabb a Mont-Blancenál s a melynek oldalait mindenfelől veszedelmes jégpánczél borítja. *Négy-szer* tesz **Hedin** kísérletet s eljut a legmagasabb csúcs közelébe; de a sziklák, a jég és a ritka levegő, a melyben alig lehet már lélegezni, mindannyiszor visszatérésre kényszeríti.

A jégsivatagokról benyomul a merész kutató a *kínai Turkesztán* rejtelmes homoksivatagjaiba. A benszülöttek között szájról-szájra jár a monda, hogy a sivatag közepén kincsekkel telt városok vannak eltemetve és akadt köztük már nem egy, a kit a kincsvágy a sivatagba hajtott, a honnan nem tért többé vissza. **Hedin** is a végromlás szélén állott. Véghetetlen kinok környékezték a szélkorbácsolta homok-tornyok között, véghe-tetlen szomjúság gyötört embert, állatot egyaránt. Egyik állat a másik után meg tönkre nyomorultan, s elpusztul a halál táborában az egész karaván, **Hedin** és két szolgálja kivételével. Ezek is erőtlennül földre roskadnak s várják minden perczben a halált. csak **Hedin** vonszolja magát tovább. Végre szinte csodamódra rábukkan a folyó kiszáradt medrében egy kis élvezhető édesvízű pocsolyára, s megmenekül két társával együtt.

Az átélt szörnyűségek daczára Hedin, miután úgy, a hogy lehetett, újra felszerelte magát, másodszor is benyomult az „emberölő homokba“, a mint a benszülöttek a Tákla-Makán sivatagnak ezt a részét nevezik. Ezuttal szerencsésebb volt. Rábukkant két, hajdanta népes, eltemetett városra, a melyet több, mint ezer esztendő előtt elnyelt a homoktenger. Művelt buddhista népek lakták valamikor e városokat azon a vidéken, a hol most a madár sem jár és egy fűszál sincs.

Idylli napokat élt ezután Hedin Kasgárban, a nagy kínai városban; de csakhamar újra visszatért a sivatagba, hogy megoldjon egy nagy geográfiai rejtélyt: a *Lop-Nor* tó pontos fekvésének kérdését. Ez is sikerült neki.

Végül nekiindult a Föld legnagyobb fensíkjának, *Tibet*-nek. 55 napig lakatlan kősvatagon hatolt keresztül. Emberei megszökdöstek s a lefogyott tábort tibeti rablók fenyegették. De Hedin elszántsága visszaverte őket. Végre gazdag tudományos zsákmánnyal megrakodva, Pekingbe érkezett, a honnan négy évi távollét után, 1897-ben visszatért hazájába. De csak rövid pihenésre, mert ő jelenleg is, nem törődve a kínai zavarok veszélyeivel, másfél év óta Belső-Azsia ismeretlen vidékein kutat.

Elményeit nagy férfiúhoz illő szerénységgel beszéli el s az első pillanatra megnyeri az olvasó rokonszenvét. Nagy munkája nem nehézkes, tudományos munka, hanem a legváltozatosabb, élvezetes olvasmány, a mely mindvégig lebilincsel minden rangú és korú olvasót és egyes fejezeteiben szinte a regények érdekfeszítő voltával vetekszik.

A kiadócég reméli, hogy a művelt magyar olvasó közönség örömmel fogja fogadni Hedin *Sven* nagy munkájának magyar átdolgozását, a melyet az eredeti kiadás legszebb illusztrációi fognak díszíteni. **Ázsia sivatagjain keresztül** a legkiválóbb munkák egyike az ázsiai útleírások között, úgy tudományos, mint irodalmi értékét tekintve, s azt hisszük, új vállalatunkat, **A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára**-t megfelelőbb, érdekesebb munkával nem indíthattuk volna meg.

A FÖLDRAJZI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA

megjelenik 32 oldalas füzetekben is. Egy-egy füzet ára 60 fillér.

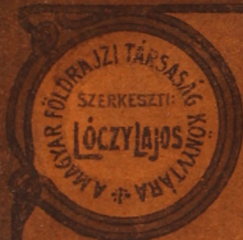
E vállalat második kötete „**A mennyei birodalom története.**“ Írta **Dr. Lóczy Lajos**. Számos illusztrációval.

Evenkint 2—3 kötet jelenik meg és kapható minden könyvkereskedésben.

LAMPEL R. (WODIANER F. ÉS FIAI)
cs. és kir. udv. könyvkereskedés kiadóhivatala

Budapest, Andrassy-út 21. sz.

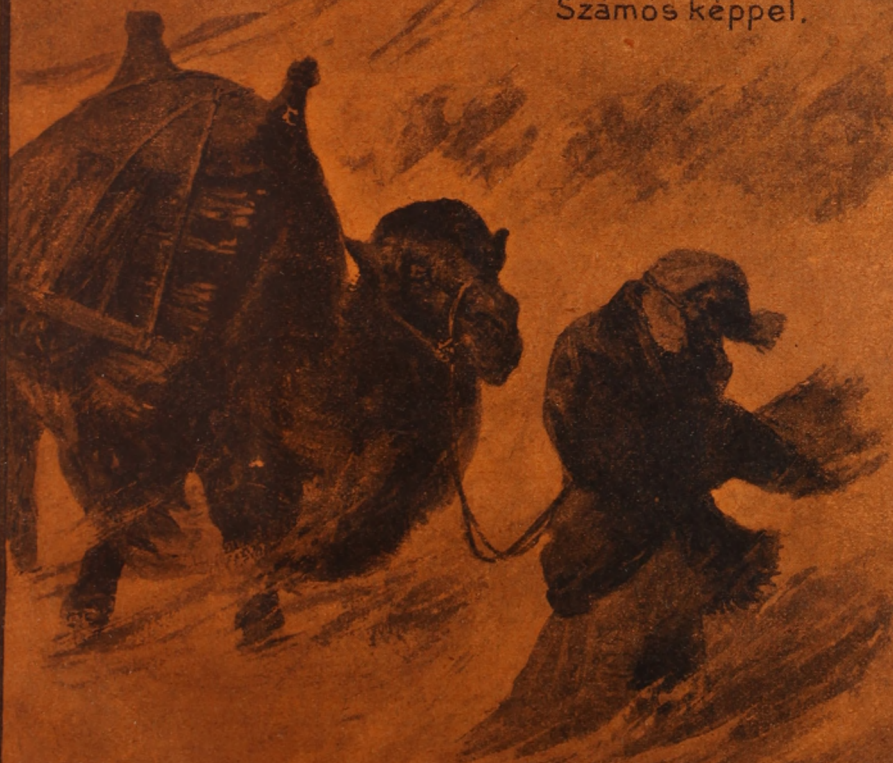
HEDIN SVEN

ÁZSIA SIVATAGJAIN KERESZTÜL

Átdolgozta

DR. TAI RRING GUSZTÁV

Számos képpel.

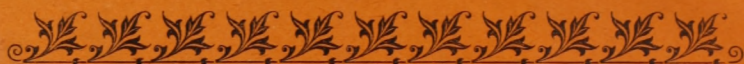

HEKSDÖS, G. R.

WODIANER É ÉS FIAI, (LAMPÉL R.)

és: és kir. udv. könyvkereskedés kiadása, BUDAPESTEN.

MAGY. AKADEMLA
KÖNYVTÁRA

A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára.

Alulírott kiadócég tisztelettel jelenti, hogy a **Magyar Földrajzi Társaság** erkölcsi támogatása mellett és **dr. Lóczy Lajos** egyet. tanár szerkesztésével

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG

KÖNYVTÁRA

czímmel új vállalatot indít meg, a melynek czélja az, hogy a földrajzi tudomány irodalmának azokat a termékeit, a melyek közérdekű módon tárgyalják a tudomány legújabb eredményeit, az érdeklődő, művelt magyar olvasóközönség számára könnyen hozzáférhetővé tegye.

A **Magyar Földrajzi Társaság** tekintélye és a szerkesztőség, melyet a Társaság választmánya a kiadandó munkák kiválasztásával, lefordításával és sajtó alá rendezésével megbízott, a legteljesebb biztosítékot nyújtja arra nézve, hogy az új könyvtár számára kiválasztandó művek: eredeti és külföldi útleírások vagy más földrajzi munkák nemcsak becses ismeretterjesztő, hanem egyszersmind érdekes olvasmányok is lesznek. Alulírott kiadócég pedig rajta lesz, hogy a meginduló új vállalat külső kiállítása minden tekintetben méltó legyen úgy a vállalatban megjelenő munkákhoz, mint ahhoz az olvasóközönséghez, amely szeretettel karolja fel a magyar irodalom emez eddigelé, sajnos, föltötte elhanyagolt és támogatásra még nagyon is rászoruló ágának ügyét. Az új vállalat minden egyes számát művészi illusztrációk fogják díszíteni, s a mikor valamely jeles külföldi munka lesz soron, a kiadócég igyekezni fog, hogy a magyar kiadás számára mindenkor az eredeti munka illusztrációit szereze meg.

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA

HEDIN SVEN

ÁZSIA SIVATAGJAIN KERESZTÜL

ezímű hires útleírásának fordításával (50 képpel és egy térképpel) indul meg. A világhírű munka rövidített átdolgozását

DR. THIRRING GUSZTÁV

készíti azzal a művészi gonddal és lelkiismeretességgel, amely dr. Thirring minden munkáját jellemzi.

Hedin Sven, ez a világhírű ifjú svéd utazó, nagy művében Ázsia óriási sivatagainak rejtelseit tárja fel érdekfeszítő módon az olvasó előtt. 23,000 kilométernyi utat járt be a fiatal tudós Ázsia jég-, homok- és kősvivatagjain, hol gyalog, hol lóháton, hol tevék vagy tibeti ökrök hátán, hol orosz tarantákon vagy kínai csészákban és sokszor egészen új utakon. Szakadatlanul rémes veszedelmek környékezték; de a tudomány rettenthetetlen bajnoka elszántan haladt tovább. Mióta visszaérkezett hazájába, nevét az egész művelt világ együtt említi Nansen és Stanley nevével.

Hedin Sven 1893-ban indult útnak. Keresztül száguldv a kirgiz pusztaságon, nem törődve sem a szibériai téli hideggel, sem a lavinaomlás veszedelmével, karavánjával együtt utat tört magának fel a **Pamir** fensíkra, a mely Oroszország felől kapuja Indiának. Hózivatarok tombolnak körülötte, mikor arra vállalkozik, hogy először feljusson a jéghegyek hatalmas atyjának, a *Musz-tag-atá*-nak tetejére, a melynek mondával koszorúzott jégkupolája 3000 méterrel magasabb a Mont-Blancenál s a melynek oldalait mindenfelől veszedelmes jégpánczél borítja. *Négy-szer tesz Hedin* kísérletet s eljut a legmagasabb csúcs közelébe; de a sziklák, a jég és a ritka levegő, a melyben alig lehet már lélekezni, mindannyiszor visszatérésre kényszeríti.

A jégsvivatagokról benyomul a merész kutató a *kínai Turkesztán* rejtelmes homoksvivatagjaiba. A benszülöttek között szájról-szájra jár a monda, hogy a sivatag közepén kincsekkel telt városok vannak eltemetve és akadt köztük már nem egy, a kit a kincsvágy a sivatagba hajtott, a honnan nem tért többé vissza. *Hedin* is a végromlás szélén állott. Véghetetlen kinok környékezték a szélkorbácsolta homok-tornyok között, véghetetlen szomszúság gyötört embert, állatot egyaránt. Egyik állat a másik után megy tönkre nyomorultan, s elpusztul a halál táborában az egész karaván, *Hedin* és két szolgálja kivételével. Ezek is erőlenül földre roskadnak s várják minden perczen a halált. csak *Hedin* vonsszolja magát tovább. Végre szinte csodamódra rábukkan a folyó kiszáradt medrében egy kis élvezhető édesvízű pöcsolyára, s megmenekül két társával együtt.

Az átélt szörnyűségek daczára Hedin, miután úgy, a hogy lehetett, újra felszerelte magát, másodszor is benyomult az „emberelő homokba“, a mint a benszülöttek a Tákla-Makán sivatagnak ezt a részét nevezik. Ezuttal szerencsésebb volt. Rábukant két, hajdanta népes, eltemetett városra, a melyet több, mint ezer esztendő előtt elnyelt a homoktenger. Művelt buddhista népek lakták valamikor e városokat azon a vidéken, a hol most a madár sem jár és egy fűszál sines.

Idylli napokat élt ezután *Hedin* Kasgárban, a nagy kínai városban; de csakhamar újra visszatért a sivatagba, hogy megoldjon egy nagy geográfiai rejtélyt: a *Lop-Nor* tó pontos fekvésének kérdését. Ez is sikerült neki.

Végül nekiindult a Föld legnagyobb fensíkjának, *Tibet*-nek. 55 napig lakatlan kősvatagon hatolt keresztül. Emberei megszöködték s a lefogyott tábor tibeti rablók fenyegették. De Hedin elszántsága visszaverte őket. Végre gazdag tudományos zsákmánnyal megrakodva, Pekingbe érkezett, a honnan négy évi távollét után, 1897-ben visszatért hazájába. De csak rövid pihenésre, mert ő jelenleg is, nem törődve a khinai zavarok veszéylejével, másfél év óta Belső-Ázsia ismeretlen vidékein kutat.

Elményeit nagy férfiúhoz illő szerénységgel beszéli el s az első pillanatra megnyeri az olvasó rokonszenvét. Nagy munkája nem nehézkes, tudományos munka, hanem a legváltozatosabb, élvezetes olvasmány, a mely mindvégig lebilincsel minden rangú és korú olvasót és egyes fejezeteiben szinte a regények érdekfeszítő voltával vetekszik.

A kiadóczég reméli, hogy a művelt magyar olvasó közönség örömmel fogja fogadni *Hedin* *Sven* nagy munkájának magyar átdolgozását, a melyet az eredeti kiadás legszebb illusztrációi fognak díszíteni. **Ázsia sivatagjain keresztül** a legkiválóbb munkák egyike az ázsiai útleírások között, úgy tudományos, mint irodalmi értékét tekintve, s azt hisszük, új vállalatunkat, **A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára**-t megfelelőbb, érdekesebb munkával nem indíthattuk volna meg.

A FÖLDRAJZI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA

megjelenik 32 oldalas füzetekben is. Egy-egy füzet ára 60 fillér.

E vállalat második kötete „**A mennyei birodalom története.**“ Irta **Dr. Lóczy Lajos.** Számos illusztrációval.

Evenkint 2—3 kötet jelenik meg és kapható minden könyvkereskedésben.

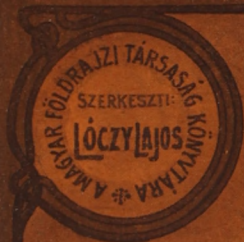
LAMPEL R. (WODIANER F. ÉS FIAI)

cs. és kir. udv. könyvkereskedés kiadóhivatala

Budapest, Andrásy-út 21. sz.

et. 77/a

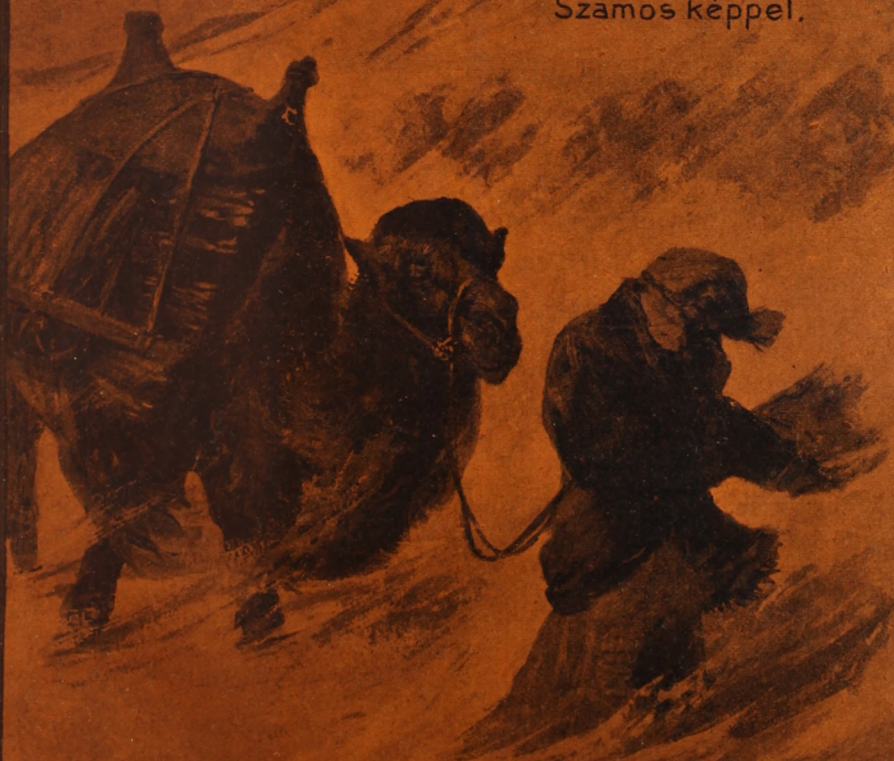
HEDIN SVEN

ÁZSIA SIVATAGJAIN KERESZTÜL

Átdolgozta

DE TAIRRING GUSZTÁV

Számos képpel.

HEGEDŰS, R. R.

WODIANER ÉS FIAL, (LAMPEL R.)

cs. és kir. udv. könyvkereskedés kiadása, BUDAPESTEN

MAGY. AKADEMLA
KÖNYVTÁRA

A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára.

Alulirott kiadócég tisztelettel jelenti, hogy a **Magyar Földrajzi Társaság** erkölcsi támogatása mellett és **dr. Lóczy Lajos** egyet. tanár szerkesztésével

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA

czímmel új vállalatot indít meg, a melynek czélja az, hogy a földrajzi tudomány irodalmának azokat a termékeit, a melyek közérdekű módon tárgyalják a tudomány legújabb eredményeit, az érdeklődő, művelt magyar olvasóközönség számára könnyen hozzáférhetővé tegye.

A **Magyar Földrajzi Társaság** tekintélye és a szerkesztőség, melyet a Társaság választmánya a kiadandó munkák kiválasztásával, lefordításával és sajtó alá rendezésével megbízott, a legteljesebb biztosítékot nyújtja arra nézve, hogy az új könyvtár számára kiválasztandó művek: eredeti és külföldi útleírások vagy más földrajzi munkák nemcsak becses ismeretterjesztő, hanem egyszersmind érdekes olvasmányok is lesznek. Alulirott kiadócég pedig rajta lesz, hogy a meginduló új vállalat külső kiállítása minden tekintetben méltó legyen úgy a vállalatban megjelenő munkákhoz, mint ahhoz az olvasóközönséghez, amely szeretettel karolja fel a magyar irodalom emez eddigelé, sajnos, fölötte elhanyagolt és támogatásra még nagyon is rászoruló ágának ügyét. Az új vállalat minden egyes számát művészi illusztrációk fogják díszíteni, s a mikor valamely jeles külföldi munka lesz soron, a kiadócég igyekezni fog, hogy a magyar kiadás számára mindenkor az eredeti munka illusztrációit szerezzé meg.

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA

HEDIN SVEN

ÁZSIA SIVATAGJAIN KERESZTÜL

czímű híres útleírásának fordításával (50 képpel és egy térképpel) indul meg. A világhírű munka rövidített átdolgozását

DR. THIRRING GUSZTÁV

készíti azzal a művészi gonddal és lelkiismeretességgel, amely dr. Thirring minden munkáját jellemzi.

Hedin Sven, ez a világhírű ifjú svéd utazó, nagy művében Ázsia óriási sivatagainak rejtelseit tárja fel érdekfeszítő módon az olvasó előtt. 23,000 kilométernyi utat járt be a fiatal tudós Ázsia jég-, homok- és kősvatagjain, hol gyalog, hol lóháton, hol tevék vagy tibeti ökrök hátán, hol orosz tarantákon vagy kínai csézákban és sokszor egészen új utakon. Szakadatlanul rémes veszedelmek környékezték; de a tudomány rettenthetetlen bajnoka elszántan haladt tovább. Mióta visszaérkezett hazájába, nevét az egész művelt világ együtt említi Nansen és Stanley nevével.

Hedin Sven 1893-ban indult útnak. Keresztül száguldván a kirgiz pusztaságon, nem törődve sem a szibériai téli hideggel, sem a lavinaomlás veszedelmével, karavánjával együtt utat tört magának fel a **Pamir** fensikra, a mely Oroszország felől kapuja Indiának. Hőzivatarok tombolnak körülötte, mikor arra vállalkozik, hogy először feljusszon a jéghegyek hatalmas atyjának, a *Musz-tag-atá*-nak tetejére, a melynek mondával koszorúzott jégkupolája 3000 méterrel magasabb a Mont-Blancenál s a melynek oldalait mindenfelől veszedelmes jégpánczél borítja. *Négy-szer* tesz **Hedin** kísérletet s eljut a legmagasabb csúcs közelébe; de a sziklák, a jég és a ritka levegő, a melyben alig lehet már lélekezni, mindannyiszor visszatérésre kényszeríti.

A jégsvatagokról benyomul a merész kutató a *kínai Turkesztán* rejtelmes homoksvatagjaiba. A benszülöttek között szájról-szájra jár a monda, hogy a sivatag közepén kincsekkel telt városok vannak eltemetve és akadt köztük már nem egy, a kit a kincsvágy a sivatagba hajtott, a honnan nem tért többé vissza. **Hedin** is a végromlás szélén állott. Véghetetlen kinok környékezték a szélkorbácsolta homok-tornyok között, véghetetlen szomjúság gyötört embert, állatot egyaránt. Egyik állat a másik után megy tönkre nyomorultan, s elpusztul a halál táborában az egész karaván, **Hedin** és két szolgálja kivételével. Ezek is erőtlenül földre roskadnak s várják minden perczben a halált. csak **Hedin** vonszolja magát tovább. Végre szinte csodamódra rábukkan a folyó kiszáradt medrében egy kis élvezhető édesvízi pocsolyára, s megmenekül két társával együtt.

Az átélt szörnyűségek daczára Hedin, miután úgy, a hogy lehetett, újra felszerelte magát, másodsor is benyomult az „emberelő homokba“, a mint a benszülöttek a Tákla-Makán sivatagnak ezt a részét nevezik. Ezuttal szerencsésebb volt. Rábukkant két, hajdanta népes, eltemetett városra, a melyet több, mint ezer esztendő előtt elnyelt a homoktenger. Művelt buddhista népek lakták valamikor e városokat azon a vidéken, a hol most a madár sem jár és egy fűszál sincs.

Idylli napokat élt ezután *Hedin* Kasgárban, a nagy kínai városban; de csakhamar újra visszatért a sivatagba, hogy megoldjon egy nagy geográfiai rejtélyt: a *Lop-Nor* tó pontos fekvésének kérdését. Ez is sikerült neki.

Végül nekiindult a Föld legnagyobb fensíkjának, *Tibet*-nek. 55 napig lakatlan kősvatagon hatolt keresztül. Emberei megszökdöstek s a lefogyott tábort tibeti rablók fenyegették. De Hedin elszántsága visszaverte őket. Végre gazdag tudományos zsákmánynyal megrakodva, Pekingbe érkezett, a honnan négy évi távollét után, 1897-ben visszatért hazájába. De csak rövid pihenésre, mert ő jelenleg is, nem törődve a khinai zavarok veszélyejével, másfél év óta Belső-Azsia ismeretlen vidékein kutat.

Elméneyeit nagy férfiúhoz illő szerénységgel beszéli el s az első pillanatra megnyeri az olvasó rokonszenvét. Nagy munkája nem nehézkes, tudományos munka, hanem a legváltozatosabb, élvezetes olvasmány, a mely mindvégig lebilinsel minden rangú és korú olvasót és egyes fejezeteiben szinte a regények érdekfeszítő voltával vetekszik.

A kiadóczég reméli, hogy a művelt magyar olvasó közönség örömmel fogja fogadni *Hedin* *Sven* nagy munkájának magyar átdolgozását, a melyet az eredeti kiadás legszebb illusztrációi fognak díszíteni. **Ázsia sivatagjain keresztül** a legkiválóbb munkák egyike az ázsiai útleírások között, úgy tudományos, mint irodalmi értékét tekintve, s azt hiszszük, új vállalatunkat, **A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtárát** megfelelőbb, érdekesebb munkával nem indíthattuk volna meg.

A FÖLDRAJZI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA

megjelenik 32 oldalas füzetekben is. Egy-egy füzet ára 60 fillér.

E vállalat második kötete „**A mennyei birodalom története.**“ Irta **Dr. Lóczy Lajos.** Számos illusztrációval.

Evenkint 2—3 kötet jelenik meg és kapható minden könyvkereskedésben.

LAMPEL R. (WODIANER F. ÉS FIAI)

es. és kir. udv. könyvkereskedés kiadóhivatala

Budapest, Andrássy-út 21. sz.

C. 77/6

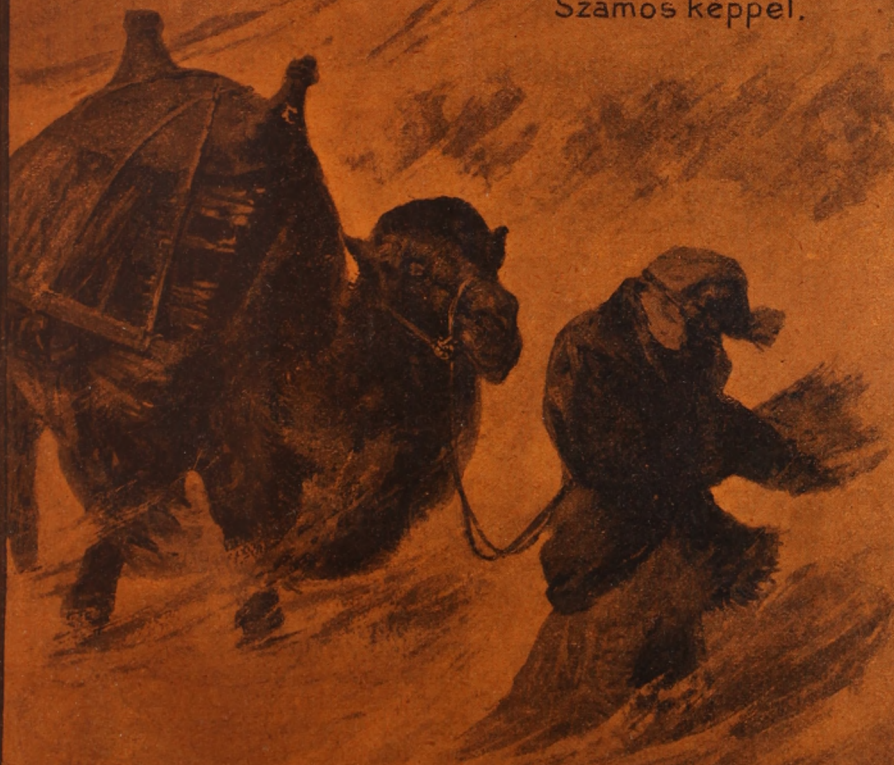
HEDIN SVEN

ÁZSIA SIVATAGJAIN KERESZTÜL

Átdolgozta

DR. TAIRRING GUSZTÁV

Számos képpel.

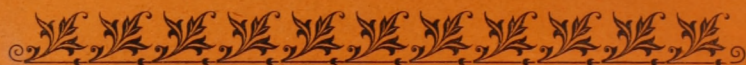

MECEPUS. G. R.

WODIANER E. ÉS FIAI, (LAMPEL R.)

cs. és kir. udv. könyvkereskedés kiadása, BUDAPESTEN.

A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára.

Alulírott kiadóczég tisztelettel jelenti, hogy a **Magyar Földrajzi Társaság** erkölcsi támogatása mellett és **dr. Lóczy Lajos** egyet. tanár szerkesztésével

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA

ezímmel új vállalatot indít meg, a melynek czélja az, hogy a földrajzi tudomány irodalmának azokat a termékeit, a melyek közérdekű módon tárgyalják a tudomány legújabb eredményeit, az érdeklődő, művelt magyar olvasóközönség számára könnyen hozzáférhetővé tegye.

A **Magyar Földrajzi Társaság** tekintélye és a szerkesztőség, melyet a Társaság választmánya a kiadandó munkák kiválasztásával, lefordításával és sajtó alá rendezésével megbízott, a legteljesebb biztosítékot nyújtja arra nézve, hogy az új könyvtár számára kiválasztandó művek: eredeti és külföldi útleírások vagy más földrajzi munkák nemcsak becses ismeretterjesztő, hanem egyszersmind érdekes olvasmányok is lesznek. Alulírott kiadóczég pedig rajta lesz, hogy a meginduló új vállalat külső kiállítása minden tekintetben méltó legyen úgy a vállalatban megjelenő munkákhoz, mint ahhoz az olvasóközönséghez, amely szeretettel karolja fel a magyar irodalom emez eddigelé, sajnos, fölötte elhanyagolt és támogatásra még nagyon is rászoruló ágának ügyét. Az új vállalat minden egyes számát művészi illusztrációk fogják díszíteni, s a mikor valamely jeles külföldi munka lesz soron, a kiadóczég igyekezni fog, hogy a magyar kiadás számára mindenkor az eredeti munka illusztrációit szerezzé meg.

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA

HEDIN SVEN

ÁZSIA SIVATAGJAIN KERESZTÜL

ezimű híres leírásának fordításával (50 képpel és egy térképpel) indul meg. A világhírű munka rövidített átdolgozását

DR. THIRRING GUSZTÁV

készíti azzal a művészi gonddal és lelkiismeretességgel, amely dr. Thirring minden munkáját jellemzi.

Hedin Sven, ez a világhírű ifjú svéd utazó, nagy művében Ázsia óriási sivatagainak rejtelmait tárja fel érdekesítő módon az olvasó előtt. 23,000 kilométernyi utat járt be a fiatal tudós Ázsia jég-, homok- és kősvatagjain, hol gyalog, hol lóháton, hol tevék vagy tibeti ökrök hátán, hol orosz tarantákon vagy kínai csézáokban és sokszor egészen új utakon. Szakadatlanul rémes veszedelmek környékezték; de a tudomány rettenthetetlen bajnoka elszántan haladt tovább. Mióta visszaérkezett hazájába, nevét az egész művelt világ együtt említi Nansen és Stanley nevével.

Hedin Sven 1893-ban indult útnak. Keresztül száguldván a kirgiz pusztaságon, nem törődve sem a szibériai téli hideggel, sem a lavinaomlás veszedelmével, karavánjával együtt utat tört magának fel a **Pamir** fensíkra, a mely Oroszország felől kapuja Indiának. Hózivatarok tombolnak körülötte, mikor arra vállalkozik, hogy először feljusson a jéghegyek hatalmas atyjának, a *Musz-tag-atá*-nak tetejére, a melynek mondával koszorúzott jégkupolája 3000 méterrel magasabb a Mont-Blancnál s a melynek oldalait mindenfelől veszedelmes jégpáncél borítja. *Négy-szer* tesz **Hedin** kísérletet s eljut a legmagasabb csúcs közelébe; de a sziklák, a jég és a ritka levegő, a melyben alig lehet már lélegezni, mindannyiszor visszatérésre kényszeríti.

A jégsvatagokról benyomul a merész kutató a *kínai Turkesztán* rejtelmes homoksvatagjaiba. A benszülöttek között szájról-szájra jár a monda, hogy a sivatag közepén kincsekkel telt városok vannak eltemetve és akadt köztük már nem egy, a kit a kincsvágy a sivatagba hajtott, a honnan nem tért többé vissza. **Hedin** is a végromlás szélén állott. Véghetetlen kinok környékezték a szélkorbácsolta homok-tornyok között, véghetetlen szomjúság gyötört embert, állatot egyaránt. Egyik állat a másik után megy tönkre nyomorultan, s elpusztul a halál táborában az egész karaván, **Hedin** és két szolgálja kivételével. Ezek is erőtlenül földre roskadnak s várják minden perczben a halált. csak **Hedin** vonszolja magát tovább. Végre szinte esodamódra rábukkan a folyó kiszáradt medrében egy kis élvezhető édesvízi pocsolyára, s megmenekül két társával együtt.

Az átélt szörnyűségek daczára Hedin, miután úgy, a hogy lehetett, újra felszerelte magát, másodszor is benyomult az „emberölő homokba“, a mint a benszülöttek a Tákla-Makán sivatagnak ezt a részét nevezik. Ezuttal szerencsésebb volt. Rábukkant két, hajdanta népes, eltemetett városra, a melyet több, mint ezer esztendő előtt elnyelt a homoktenger. Művelt buddhista népek lakták valamikor e városokat azon a vidéken, a hol most a madár sem jár és egy fűszál sincs.

Idylli napokat élt ezután *Hedin* Kasgárban, a nagy kínai városban; de csakhamar újra visszatért a sivatagba, hogy megoldjon egy nagy geográfiai rejtélyt: a *Lop-Nor* tó pontos fekvésének kérdését. Ez is sikerült neki.

Végül nekiindult a Föld legnagyobb fensíkjának, *Tibet*-nek. 55 napig lakatlan kősvatagon hatolt keresztül. Emberei megszökdöstek s a lefogyott tábornok tibeti rablók fenyegették. De Hedin elszántsága visszaverte őket. Végre gazdag tudományos zsákmánnyal megrakodva, Pekingbe érkezett, a honnan négy évi távollét után, 1897-ben visszatért hazájába. De csak rövid pihenésre, mert ő jelenleg is, nem törődve a kínai zavarok veszélyeivel, másfél év óta Belső-Ázsia ismeretlen vidékein kutat.

Elméneyeit nagy férfiúhoz illő szerénységgel beszéli el s az első pillanatra megnyeri az olvasó rokonszenvét. Nagy munkája nem nehézkes, tudományos munka, hanem a legváltozatosabb, élvezetes olvasmány, a mely mindvégig lebilincsel minden rangú és korú olvasót és egyes fejezeteiben szinte a regények érdekfelesztő voltával vetekszik.

A kiadóczég reméli, hogy a művelt magyar olvasó közönség örömmel fogja fogadni *Hedin* *Sven* nagy munkájának magyar átdolgozását, a melyet az eredeti kiadás legszebb illusztrációi fognak díszíteni. **Ázsia sivatagjain keresztül** a legkiválóbb munkák egyike az ázsiai útleírások között, úgy tudományos, mint irodalmi értékét tekintve, s azt hiszszük, új vállalatunkat, **A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára**-t megfelelőbb, érdekesebb munkával nem indíthattuk volna meg.

A FÖLDRAJZI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA

megjelenik 32 oldalas füzetekben is. Egy-egy füzet ára 60 fillér.

E vállalat második kötete „**A mennyei birodalom története.**“ Írta **Dr. Lóczy Lajos.** Számos illusztrációval.

Evenkint 2—3 kötet jelenik meg és kapható minden könyvkereskedésben.

LAMPEL R. (WODIANER F. ÉS FIAI)

cs. és kir. udv. könyvkereskedés kiadóhivatala

Budapest, Andrásy-út 21. sz.

